

ELS SENYORS DE REBOLLET I COMTES D'OLIVA COM A EXEMPLE DELS REGISTRES D'AUTORITAT ARXIVÍSTICS SOBRE LA NOBLESA VALENCIANA

CRISTIAN PARDO NÀCHER
Arxiu Històric de la Noblesa (Toledo)

1. INTRODUCCIÓ

L'Arxiu Històric de la Noblesa va reiniciar al març de 2019 les tasques d'identificació, descripció i digitalització del fons dels ducs d'Osuna, on es troba integrada la documentació del ducat de Gandia i, per tant, del comtat d'Oliva.

Aquest treball va estar acompanyat per una tasca paral·lela de gran importància, que tracta de garantir la recuperació de la informació. Ens referim a l'actualització dels «registres d'autoritat» dels senyors de Rebollet i posteriors comtes d'Oliva, des dels seus orígens medievals fins a l'entroncament amb la família Borja.

Els «registres d'autoritat» són, segons la norma ISAAR (CPF) (2004: 12), aquella forma autoritzada d'un nom, que, combinada amb altres elements informatius, permet identificar i descriure l'entitat mencionada, a més de remetre a altres registres d'autoritat relacionats. Dit d'una altra manera, aquests registres són un conjunt d'informació referida a les maneres normalitzades del nom que pot tindre una institució, una família o, en aquest cas, una persona.

Dins l'àmbit dels arxius estatals, l'usuari pot accedir a un gran nombre de registres d'autoritat mitjançant el Portal de Archivos Españoles, també conegut com PARES, el qual compta des de desembre de 2016 amb una actualització que permet accedir a un mòdul especialitzat en la recerca d'aquest tipus de registres.¹ Així doncs, l'usuari ja no sols ha de cercar per la descripció dels documents, sinó que també pot accedir a la informació a partir d'unes fitxes dedicades a llocs, institucions, persones, famílies i matèries, a partir de les quals s'agrupa tota la documentació relacionada amb els dits documents, alhora que es poden relacionar entre ells.

1. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].
<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autsearch>>

Figura 1. Captura d'imatge on es veu l'accés al mòdul d'autoritats de PARES.

A mode de síntesi contextual, s'ha de dir que el comtat d'Oliva és un títol nobiliari concedit pel rei Alfons V d'Aragó el 14 d'abril de 1449 a favor de Francesc Gilabert de Centelles Queralt.²

Els orígens de la baronia precedent estan en la conquesta de València (1238), moment en què molts nobles van rebre senyorijs en el nou regne com a recompensa per l'ajut militar prestat al rei Jaume I. En aquest context, Carrocio di Alamanno da Costa, més conegut com Carròs I, va ser un pirata genovés,³ ennoblit pel mateix monarca, que va rebre el castell de Rebollet (1240), situat en l'actual municipi de la Font d'en Carròs (València).⁴

Els seus primers senyors foren els Carròs, fins que Joana Carròs no va tindre descendència masculina i la titular passà a ser la seua filla Alamanda de Boixadors, encara que per obligacions de vincle seria coneguda com Alamanda Carròs. Com que aquesta tampoc no va tindre descendència, la baronia seria comprada pels Riusech, sent el primer titular d'aquesta família Ramon de Riusech Díaz (1382), senyor de Ribarroja i Villamalur.

Posteriorment, els Centelles van entroncar amb els Riusech mitjançant el matrimoni de Pere de Centelles Vilanova amb Ramoneta de Riusech Díaz. El seu primogènit, Gilabert Centelles Riusech, va heretar del seu oncle matern la baronia d'Oliva i Rebollet, a canvi d'acceptar un vincle i traure el nom de Ramon de Riusech (1387). D'aquest llinatge caldria destacar la figura de Francesc Gilabert de Centelles Queralt, qui com ja s'ha dit fou recompensat per Alfons el Magnànim amb el títol de comte d'Oliva (1449).

2. L'Arxiu Històric de la Noblesa conserva tres trasllats del títol: OSUNA,C.597.D.2; OSUNA,C.597,D.46 i OSUNA,C.844,D.4.

3. Sobre les teories sobre l'origen del primer senyor de Rebollet, vegeu Soler (2015 i 2020).

4. L'Arxiu Històric de la Noblesa conserva tres trasllats de la donació: OSUNA,C.597.D.3-4 i OSUNA,CP.128,D.18.

A partir de la mort sense descendència de Pere de Centelles Cardona (1569), IV comte d'Oliva, i després de nombrosos plets de tenuta, el comtat va passar a mans de Magdalena de Centelles, la seua germana, qui estava casada amb Carles Borja Castro, V duc de Gandia. Una vegada heretat el títol pel seu primogènit Francesc Tomàs, aquest passaria a formar part del patrimoni dels Borja per herència materna.

El senyoriu té el seu solar al castell de Rebollet, situat actualment al municipi de la Font d'en Carròs (València). La baronia estava dividida en dues parts: «el terme baix», amb la vila d'Oliva, el seu raval (moreria) i els actuals despoblats de l'Elca i Benifit. Per altra banda, «el terme damunt» comptava amb el castell, la vila de la Font d'en Carròs, els llocs de Potries, Beniflà, Rafelcofer i el seu raval anomenat Alcudiola, a més de les alqueries dels Frares i de la Comtessa.

Dit açò, el present article tindrà un doble objectiu. D'una banda, apropar als usuaris les novetats introduïdes en PARES, que estan relacionades amb els titulars de la baronia de Rebollet i comtat d'Oliva. I, d'altra, mostrar una sèrie d'indicacions que puguen ajudar els usuaris a optimitzar la seua experiència de recerca sobre els llinatges nobiliaris valencians en aquest portal.

2. CERCAR PER NOM

Moltes vegades l'onomàstica presenta alternances lingüístiques que poden presentar problemes a l'hora de recuperar la informació.

Cal tindre en compte que habitualment l'arxiver ha de documentar personatges que vivien en èpoques anteriors a la creació de les acadèmies, i per tant en moments previs a la normalització lingüística, la qual cosa presenta un gran nombre de variants en l'ús de determinades grafies. Què dir d'aquells casos, especialment medievals, on prioritzen els textos en llatí, i per tant ens trobem amb innombrables variants «llatinitzades» del nom.

Un altre exemple complex el representa la coexistència de diverses comunitats lingüístiques en un mateix espai geogràfic, la qual cosa pot generar documentació on el nom d'un mateix individu ix escrit en diferents idiomes de manera coetània, de tal manera que molt poques vegades podem saber en quina llengua es reconeixia a ell mateix, més enllà de la troballa d'alguna signatura manuscrita, la qual també es pot aplegar a veure materialitzada de diferent manera per la mateixa persona.

El cas de l'onomàstica de la noblesa valenciana és especialment complex des del punt de vista lingüístic. Des dels anys de la conquesta cristiana, es troben senyors de diferents procedència geogràfica i, per tant, amb noms i cognoms procedents d'Aragó i Catalunya principalment, amb les seues respectives llengües maternes, sense oblidar l'existència d'altres procedències més llunyanes, com puguen ser els àmbits italians o alemanys.

A més a més, en moltes ocasions s'observa la convivència de tantes variants llatines del nom com escrivans puguen redactar-lo i un ús del català no normalitzat que també pot presentar diverses variants en un mateix espai i temps. A mesura que avança l'època moderna, però, es pot anar observant un procés de castellanització de molts d'aquests privilegiats que sumarà noves variants, alhora que les formes llatines seran cada vegada menys comunes. No serà fins al segle XVIII, amb l'abolició del règim foral, entre altres factors, quan les variants castellanen comencen a convertir-se en predominants en la documentació valenciana senyorial.

Tenint en compte aquesta realitat diversa i canviant, val a dir que és extremadament complex decidir amb quina terminologia normalitzar un individu històric i atribuir-li una «Forma autoritzada del nom» que complisca les normes arxivístiques internacionals. A la qual cosa cal afegir la dificultat que l'arxiver endevine amb quin mot concret tractarà de recuperar la informació cadascun dels seus usuaris.

És en aquests contextos quan els camps «Formes paral·leles» i «Altres formes» prenen una especial rellevància, ja que PARES 2.0 pot cercar alhora totes les formes introduïdes en la base de dades per tal d'assegurar una major probabilitat d'encert en cada recerca de l'usuari.

El fons del comtat d'Oliva, que forma una part del fons del ducat de Gandia, que al seu torn està integrat en el dels ducs d'Osuna, es podria considerar com un primer camp de proves per tal de donar solució a aquesta complexa realitat lingüística.

Per a tal efecte, les tasques d'identificació dels personatges, indispensables per a complimentar qualsevol fitxa de registres d'autoritats, va gaudir sempre d'una especial atenció cap a tot tipus de variants onomàstiques que estigueren clarament documentades, tant en les fons primàries, com en la tradició historiogràfica.

Pel que fa al primer senyor de Rebollet, per exemple, la seua onomàstica presentava la dificultat afegida que es tractava d'un personatge

que durant segles havia tingut una tradició bibliogràfica mitificada, atribuïnt-li una procedència germànica, quan a hores d'ara ha pres molta força la hipòtesi de Soler (2015 i 2020) sobre la seua ascendència genovesa.

Tenint en compte el seu nou origen, es va creure oportú que la seua «Forma autoritzada del nom» estigués normalitzada amb l'italià actual «Alamanno da Costa, Carrocio di (? — ca. 1277)», mentre que en «Formes paral·leles (en altres idiomes)» es ficaria el nom normalitzat en català «Costa, Carròs (? — ca. 1277)» i castellà «Costa, Carroz (? — ca. 1277)». Aquesta primera acció permet que les diferències entre Carrocio, Carròs i Carroz no signifiquen cap barrera per a recuperar la informació.

Un pas més s'ha donat amb les possibilitats del camp «Altres formes del nom», ja que és ací quan entren en joc les variants llatinitzades i lingüístiques en llengua romànica. D'aquesta manera, es van poder documentar fins a tretze variants, que en aquest cas també inclouen atribucions historicistes irreals, però que no per això s'han de quedar al marge, ja que un investigador inexpert que accedís a informació no actualitzada podria cercar el personatge també amb eixe nom.

Per a ficar un exemple, en aquest cas, al personatge en qüestió, se'l conegué durant molts segles com Pere Eiximén Carròs, motiu pel qual s'han anat afegint les variants i traduccions pertinents. Aquest cas és especialment interessant, ja que presenta la complexitat que poden aplegar a tindre les variants. És relativament senzill considerar Pere/Pedro o Carròs/Carroz, però molt més complex és el mot Eiximén, que s'ha documentat de múltiples maneres: Jiménez, Ximénes, Giménez...

Persona - Alamanno da Costa, Carrocio di (?-ca.1277)

Resaltar Imprimir Exportar EAC Añadir a Agenda

Identificación

Tipo: Persona

Forma autorizada: Alamanno da Costa, Carrocio di (?-ca.1277) **Formas paralelas (otros idiomas)** **Otras formas**

Fechas de existencia: desconocida - 1277

Historia: Carroz de la Costa fue el señor de Rebollet y Oliva (1240-1269). Sus orígenes son motivo de controversia. En la crónica de Jaime I se dice que fue hijo por lo que historiográficamente se le asignaba una ascendencia noble germana. Algunos usieron el nombre de Pedro Jiménez Carroz. No obstante, ha tomado fuerza la hipótesis...

Ocupaciones

Actividad: Militares

Actividad: Almirantes

Lugares

Lugar de residencia: Cerdeña (Italia) en 1225

Carrocio Alamán (?-ca.1277)
Carrocio (?-ca.1277)
Carròs (?-ca.1277)
Carroz (?-ca.1277)
Costa, Carroc de la (?-ca.1277)
Costa, Carrocio da (?-ca.1277)
Costa, Carròs de (?-ca.1277)
Costa, Carroz de la (?-ca.1277)
Eiximén Carròs, Pere (?-ca.1277)
Jiménez Carroz, Pedro (?-ca.1277)
Jiménez Carroz, Pedro (?-ca.1277)
Rebollet y Oliva, I señor de
Ximenes Carròs, Pere (?-ca.1277)
Ximenez Carroz, Pedro (?-ca.1277)

Figura 2. Captura d'imatge d'un quadre amb altres formes del nom en PARES 2.0.

Tot i que PARES mostra per defecte la «Forma autoritzada», l'usuari pot consultar sempre les variants ficant el ratolí (i sense clicar) sobre els mots «Formes paral·leles» i «Altres formes», però el realment important és, com ja s'ha dit, que totes aquestes formes permeten accedir a un mateix personatge, optimitzant així l'experiència de recerca dels usuaris.

3. CERCAR PER TÍTOL NOBILIARI

Una altra de les modalitats de recerca que s'han ficat en pràctica amb els senyors de Rebollet és la d'incloure els títols nobiliaris com a nom, sent aquesta una possibilitat ja contemplada a les «Normes per a l'elaboració de punts d'accés normalitzats d'institucions, persones, famílies, llocs i matèries en el sistema de descripció arxivística dels arxius estatals» (2012, 57-59).

Així doncs, val a dir que aquesta tasca també compta amb dificultats de normalització, especialment en els casos on un mateix individu tinga una quantitat molt voluminosa de títols. Existeixen tres inconvenients principals.

El primer fa referència als rangs nobiliaris, els quals hui per hui estan escrits tots en castellà, és a dir, que caldrà buscar per: «señor de», «conde de», «marqués de» i «duque de». La qual cosa implica que no s'ha de cercar tampoc amb l'apòstrof «d'». Aquesta elecció reversible s'ha pres per a evitar el soroll que podria ocasionar el duplicat de tots els títols en diferents idiomes.

Pel que fa a titulars del sexe femení caldrà emprar, lògicament, els mots «señora de», «condesa de», «marquesa de» i «duquesa de». D'altra banda, també es poden limitar encara més els resultats de la recerca als titulars consorts, mitjançant el terme «consorte de».

El segon està relacionat amb l'onomàstica dels títols. En aquest cas, s'ha seguit el mateix criteri que es venia seguint amb els registres d'autoritat de lloc, i tenint en compte que molts dels títols deriven d'un topònim o, millor dir, del nom d'un municipi, s'ha emprat la denominació oficial actual, de tal manera que per als senyories valencians, el títol s'escriurà en la forma normalitzada catalana quan el nom oficial del municipi siga en català; el mateix s'ha de dir del castellà.

El cas que s'està ficant d'exemple no comptava amb dificultats de traducció, però sí amb la possibilitat que l'usuari realitze les seues re-

cerques amb dos mots diferents: Oliva i Rebollet. En casos com aquests, s'ha ficat com a altra forma del nom, un mot que combine les dues opcions: «Rebollet y Oliva, I señor de». La finalitat d'aquest mot dual és aconseguir que no importe si l'investigador cerca per «señor de Oliva» o «señor de Rebollet», perquè el resultat serà el mateix, un llistat dels titulars.

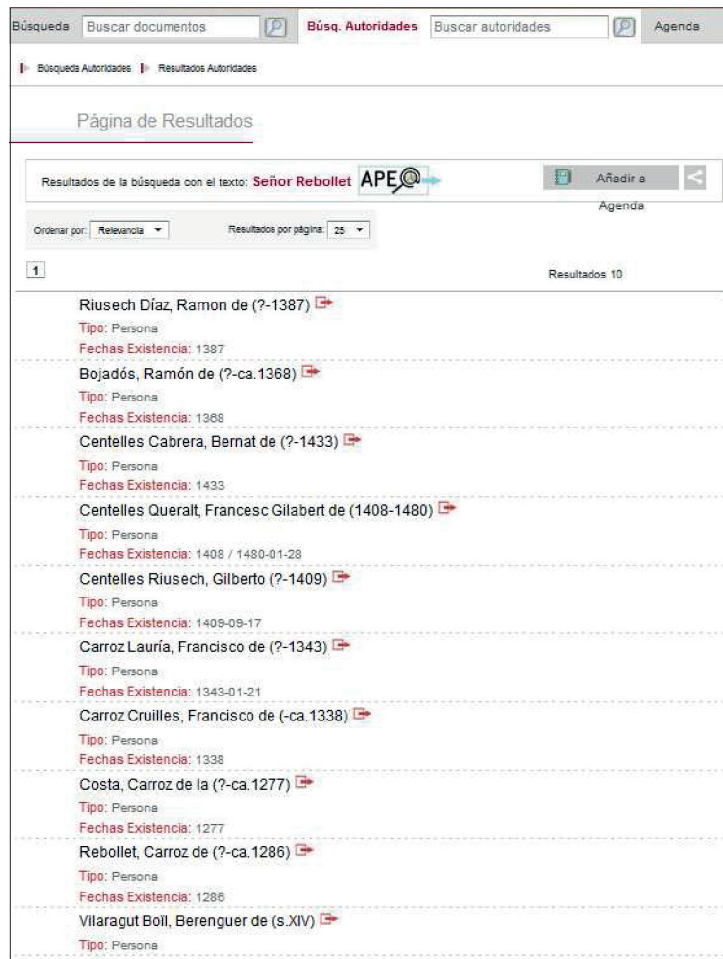

Figura 3. Captura d'imatge dels resultats de la recerca de «Señor de Rebollet» en PARES 2.0.

Amb Francesc Gilabert de Centelles Queralt, com és sabut, es passarà de baronia a comtat, la qual cosa ens serveix d'exemple per a veure els canvis existents en el rang dels títols nobiliaris. A partir d'aquest moment, doncs, cal tindre en compte que els titulars ja no eixiran al cercador com a «señor de», sinó com a «conde de». Encara així, si l'usuari vol obtindre un resultat que tinga ambdues consideracions alhora, és

possible fer-ho. Per a tal objecte, s'ha de fer una recerca de persones on únicament continga la paraula «Oliva».

El tercer dels inconvenients fa referència a la numeració. Efectivament, existeixen molts casos, especialment als rangs inferiors a comte i també en aquells on els orígens s'enfonsen a l'Edat Mitjana, on serà molt difícil normalitzar el titular amb una xifra ordinal. Cal tindre en compte que moltes vegades no hi ha una opinió unànime i consensuada per tota la comunitat investigadora sobre l'ordre dels membres d'un mateix llinatge, sense parlar dels buits documentals, confusió d'identitats o simples errors d'erudits d'altres segles.

En aquest cas concret, s'ha ofert una opció que, en cas de ser errònia, sempre podria ser modificada quan les publicacions científiques ho argumenten.

Senyors de Rebollet:

I. Carrocio di Alamanno da Costa.⁵

II. Carrossí de Rebollet⁶ oo Sança de Cruïlles.⁷

III. Francesc de Carròs Cruïlles⁸ oo Estefania de Lloria.⁹

IV. Francesc de Carròs Lloria¹⁰ oo Teresa Ximenes de Borriol.¹¹

V. Alamanda de Carròs¹² oo Berenguer Vilaragut Boil.¹³

VI. Ramon de Riusech Dies¹⁴ oo Castellana de Vilanova.

5. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/50716>>

6. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135208>>

7. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135210?nm>>

8. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135212>>

9. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/132181?nm>>

10. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/50719?nm>>

11. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/50720>>

12. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135243?nm>>

13. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135245>>

14. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/135248?nm>>

VII. Gilabert de Centelles Riusech¹⁵ oo Elionor Cabrera.¹⁶

VIII. Bernat de Centelles Cabrera¹⁷ oo Elionor Queralt.¹⁸

Comtes d'Oliva (anterior als Borja):

I. Francesc Gilbert Centelles Queralt¹⁹ oo Beatriu Urrea Centelles.²⁰

II. Serafi Centelles Jiménez de Urrea²¹ oo Magdalena de Pròxita Perellós.²²

III. Francesc Gilabert Centelles Fernández de Herèdia²³ oo Maria de Cardona.²⁴

IV. Pere Centelles Cardona²⁵ oo Hipòlita Zúñiga Requesens.²⁶

V. Magdalena Centelles Cardona²⁷ oo Carles de Borja Castro.²⁸

15. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48339?nm>>

També cal tindre present sa mare Ramoneta de Riusech, per comprar-li el senyoriu al fill temporalment:

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48337?nm>>

16. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48342?nm>>

17. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48344?nm>>

18. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48346>>

19. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48348?nm>>

20. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48349>>

21. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48350?nm>>

22. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48353>>

23. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48356?nm>>

24. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48358>>

25. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48359?nm>>

26. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48360>>

27. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48375?nm>>

28. Vegeu Portal de Archivos Españoles (PARES) [en línia].

<<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/48374?nm>>

4. NAVEGAR ENTRE REGISTRES RELACIONATS

Una volta l'usuari entra en la fitxa d'un senyor, s'obri la possibilitat de continuar navegant mitjançant hipervincles que ens conduiran a altres fitxes de diversa tipologia, ja siga per a veure els llocs on ha estat (dins del camp «Lugares»), o esdeveniments importants de la seua vida o altres títols nobiliaris (al camp «Conceptos/Objetos/Acontecimientos»).

Encara que la ferramenta més útil des del punt de vista genealògic siga el camp «Relaciones».

Figura 4. Mostra de les relacions vinculades al I comte d'Oliva en PARES 2.0.

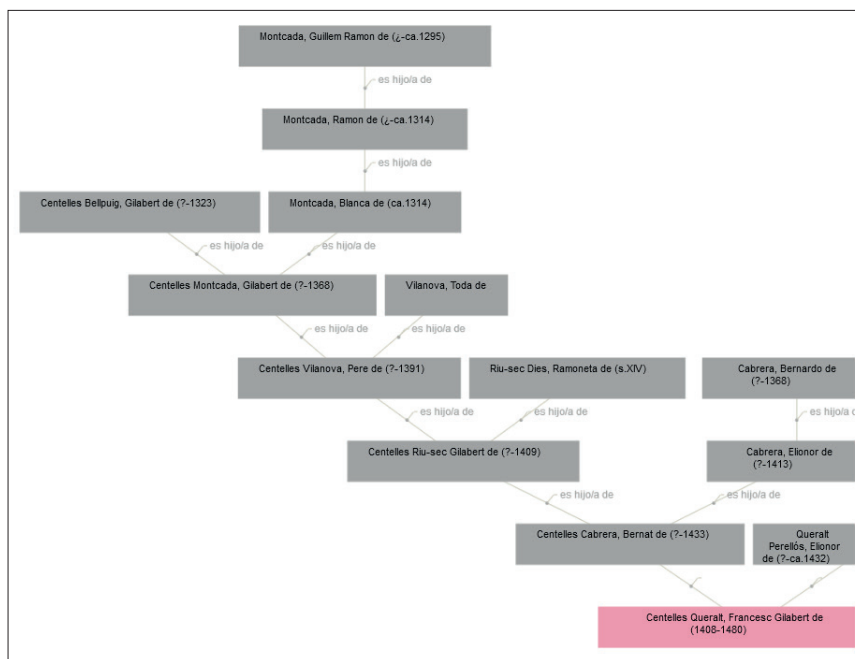

Figura 5. Mostra d'un arbre genealògic dels avantpassats del I comte d'Oliva a PARES 2.0.

Seguint amb l'exemple del I comte d'Oliva, es poden veure relacions associatives amb monarques, però sobretot de tipus familiar, de

tal manera que es compta amb la possibilitat d'anar entrant a les fitxes de personatges relacionats amb el matrimoni, la descendència, l'ascendència o inclús també sobre la pertinença a un grup o família concrets.

Tot seguit, s'obri la possibilitat d'observar un arbre genealògic d'ascendents, i un altre de successors. Sobre aquest, val a dir que per ara únicament eixiran aquells personatges que tinguen una fitxa descriptiva publicada en PARES 2.0; en eixe moment i, a més a més, únicament mostrarà relacions de tipus vertical (pare-fill).

Ara bé, la relació més important, i la raó de ser d'aquesta ferramenta, és la que vincula la persona amb la documentació produïda o pertinent al personatge en qüestió. Per a tal objecte, la part inferior del registre compta amb el camp «Documentos» ordenada sempre per arxius custodis.

5. ORGANITZACIÓ DE DADES BIOGRÀFIQUES

Tot registre d'autoritat compta amb un camp anomenat «Historia» dins de la identificació que permet contextualitzar de manera narrativa el personatge. En aquest cas, s'ha optat per fer la història de tots els senyors i senyores de Rebollet i Oliva d'una manera uniforme o, el que és el mateix, seguint un únic estil.

Aquest s'ha fet de la manera següent: el paràgraf inicial conté el nom i els títols senyorials. A partir d'ací, cada paràgraf seguirà un objectiu temàtic, el raonament que s'ha seguit per a fer-ho així és el que l'investigador no haja de llegir necessàriament tota la biografia per a cercar una informació concreta. Dit açò, els paràgrafs tracten la seua ascendència, la faceta militar, política i diplomàtica, l'activitat senyorial, els patronatges religiosos, la producció i el mecenatge artístic. Per a finalitzar, es parla del matrimoni, la descendència i finalment del testament, la defunció i el lloc d'enterrament.

A mode d'exemple, es podria veure la manera amb què actualment ix en PARES la biografia del I comte d'Oliva. La biografia del qual, tot siga dit, per ara únicament està visible per l'usuari en castellà, tot i que les traduccions al català estan també introduïdes al sistema, de tal manera que també es pot cercar informació en aquesta llengua.

Francesc Gilabert de Centelles Riusech i Queralt. Fou X senyor d'Oliva i Rebollet (1433-1449), elevat a I comte d'Oliva (1449-1480), IX senyor de Nules (1433-1480), IV senyor de la vall d'Aiora i Cofrents

(1444-1480), i senyor de Murla (1463-1480), de Pego (1473-1480), d'Orba (1476-1480) i de la Vall de Laguar (1476-1480) en el Regne de València. També va ser senyor de Montagut (1433-1480), Anglona (1433-1480), Osilo (1433-1437 i 1447-1480), Marghine (1433-1439 i 1478-1480) i Coghinas (1438-1480), sent aquests territoris coneguts amb el nom d'Estats sards d'Oliva.

Va ser el fill primogènit de Bernat Centelles Riusech Cabrera, senyor de Nules, Oliva i Rebollet, i d'Elionor de Queralt, senyora de Queralt. Per tant, va ser germà de Violant i Caterina.

En la seua faceta militar, va acompanyar el seu pare en la conquesta d'Ischia i el saqueig de Marsella (1423). Posteriorment, va lluitar en la conquesta de Nàpols (1441), a Castro Genovese contra Mateu Doria, en les guerres de Castella amb rang de mariscal de l'exèrcit, en la campanya de l'illa de Gerba (1432), en l'atac contra Gènova, en la defensa de Nàpols contra la flota veneciana, en la guerra contra els florentins i en la campanya d'Albània (1454).

En l'àmbit polític i diplomàtic, va servir des de molt jove el rei Alfons el Magnànim d'Aragó, sent el seu conseller i camarlenc a Nàpols (1432-1458). D'aquest monarca, va rebre alguns càrrecs importants a Sardeña, com ara governador de Jenuense, Cap Sàsser, el Logudor (1453) i Sàsser (1454). A més, tenia facultat per a convocar l'estament militar a les corts sardes (1446) i va ser nomenat pel rei per a traslladar-se a la cort pontifícia i felicitar Calixt III per la seua elecció com a Papa (1458).

Després de la mort d'Alfons el Magnànim, va tornar a la ciutat de València uns mesos després (1459), on va ser aclamat per la gent. Allà va participar com a jutge en un dels tornejos celebrats en honor al nou monarca Joan II i va ser nomenat governador general del Regne de València (1478).

Com a senyor de vassalls, va prendre possessió de les baronies heretades del seu pare en 1433, encara que ràpidament va incrementar el seu patrimoni. En aquest sentit, Alfons el Magnànim li va donar a perpetuïtat Castro Genovese (1439) i posteriorment va comprar la vall d'Aiora i Cofrents (1444) a Pere de Cardona Villena, Murla (1463), Pego (1473 i 1479), juntament amb Favara, Benumea i l'Atzúbia, a més de les baronies d'Orba i Laguar (1476). No obstant això, el més destacat va ser la concessió de comte d'Oliva (1449), com a recompensa als nombrosos serveis militars prestats.

En els anomenats Estats sards d'Oliva, va protagonitzar nombrosos moviments de compravendes fins a poder assolir uns dominis estables. En aquest sentit, va vendre Osilo a Àngel Cano (1437) i va comprar Torre Doria i Coghinas (1439). Després va vendre Costavalle, Marghine i el castell de Macomer (1439) a Salvador Cubello d'Arborea, marquès d'Oristany, a més de Siligo i Bannari (1442) a Cristóbal Manno i Torre Doria i Coghinas (1443) a Àngel Cano. No obstant això, posteriorment va recuperar Coghinas i una part d'Osilo (1447). Un vegada establitzat, Joan II li va concedir el franc alou de les possessions sardes (1462).

Posteriorment, les seues possessions sardes van ser envaïdes durant la guerra entre Lleonard II d'Alagó i Nicolau Carròs, encara restituïdes a partir de la derrota del primer (1478), especialment Marghine, sobre la qual Ferran el Catòlic li la declararia com franc alou (1504). En aquest context, Francesc Gilabert de Centelles va tractar de reclamar sense èxit el marquesat d'Oristany i el comtat de Goceà, perquè estaven confiscats per la Corona i perquè la seua difunta germana havia estat senyora consort abans del conflicte.

Pel que fa al patronat d'obres pies, va ordenar la construcció d'una nova capella a Nules, sota l'advocació dels Sants Àngels i Sant Miquel, on va situar el seu escut d'armes (1550).

A títol personal, es va casar amb Beatriu Ximénez de Urrea, amb qui va tindre almenys cinc fills: Serafi, futur II comte d'Oliva, Querubí, futur senyor de la vall d'Aiora i Cofrents, Beatriu, Estefania i Àngela. D'altra banda, va poder tindre fins a dos fills bastards: Ramon Guillem i Jordi, els quals van ocupar importants càrrecs eclesiàstics.

Finalment, va testar el 28 de gener de 1480 i va morir set dies després. Es va manar soterrar a la cripta de l'església major de Nules, on reposaven els seus avantpassats.

6. FONTS D'INFORMACIÓ

Per a la realització dels registres d'autoritat dels titulars d'Oliva, i més enllà de la consulta de la documentació de l'Arxiu Històric de la Noblesa, s'han emprat diferents recursos que queden enllaçats al camp «Enlaces Externos». Els principals recursos emprats han sigut la *Gran enciclopèdia catalana*,²⁹ la recopilació de documentació transcrita a

29. Vegeu Gran enciclopèdia catalana [en línia].
<<https://www.enciclopedia.cat/>>

l'Arxiu Jaume I de la UJI,³⁰ la Reial Acadèmia de la Història, així com les fonts primàries disponibles en altres sistemes semblants a PARES com el SAVEX³¹ (Sistema Arxivístic Valencià en Xarxa) o el DARA³² (Documentos y Archivos de Aragón).

Igualment destacables són les fonts bibliogràfiques, situades al camp «Fuentes», les quals són ara unificades en un únic llistat per a obtindre un recull bibliogràfic actualitzat, encara que no exhaustiu, sobre la història d'aquests nobles:

AGUILÓ I FUSTER, Marià (1873): *Crónica o comentarios del gloriosissim e invictissim rey en Jacme Primer, rey Darago, de Mallorques e de Valencia ... dictada per aquell en sa llengua natural e de nou feita estampar per Marian Aguiló y Fuster*, Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer.

BEUTER, Pere-Antoni (1551): *Segunda parte de la Corónica General de España, y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia*, València: Joan Mey.

BOFARULL, Antoni de (1850): *Crónica del rey de Aragón D. Pedro IV el Ceremonioso, ó del Punyalet / escrita en lemosín por el mismo monarca*, Barcelona: Impremta d'Alberto Frexas.

BROOKS, LL. (1984): *Genealogie medioevali in Sardegna*, Cagliari-Sassari: Due D.

CALABUIG MORENO, Juan; JARABÚ CLEMENTE, Enrique i Enrique MARTÍNEZ IBÁÑEZ (1986): *Ribarroja del Turia a través de su historia*, Riba-roja de Túria: Ajuntament de Riba-roja de Túria.

CAMARENA MAHIQUES, José (1978): «De la historia de Oliva y Rebolet», dins D. A., *Iniciación a la historia de Oliva*, València: Ajuntament d'Oliva.

CAMARENA I MAHIQUES, Josep; FERRANDO I FRANCÉS, Antoni i Joan CLIMENT I MIÑANA (1978): *Llibre del Repartiment de Valencia*, València: Vicente García [edició, introducció i traducció per Antoni Ferrando i Francés; transcripció per Josep Camarena i Mahiques (*et al.*); índexs per Joan Climent i Miñana (*et al.*)].

30. Vegeu Arxiu Jaume I [en línia].

<<https://www.jaumeprimer.uji.es/>>

31. Vegeu SAVEX, Sistema Arxivístic Valencià en Xarxa [en línia].

<https://savex.gva.es/flora/jsp/index_opac_es.jsp>

32. Vegeu DARA, Documentos y Archivos de Aragón [en línia].

<<https://dara.aragon.es/opac/app/home/>>

- CÁRCEL ORTÍ, María Milagros (1991): «Un registro de colaciones de la Curia Episcopal Valentina (1349-1350)», dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, núm. LXVII, pp. 181-262.
- CASULA, Francesco Cèsare (1985): *La Sardenya catalano-aragonesa*, Barcelona: Dalmau.
- CHABÁS LLORENS, Roc (1886-1893): «El capitán Carroz», dins *El archivo*, Dénia.
- COMPANY, Ximo; TOLOSA, Lluïsa i Joan ALIAGA (2005): *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna*, vol. 1, València: Universitat de València.
- CORBALÁN DE CELIS Y DURÁN, Juan (1997): «Los Vallterra en el Alto Palancia. Datos para su estudio», dins *Boletín del Instituto de Cultura del Alto Palancia*, 6, Sogorb: Instituto de Cultura del Alto Palancia, pp. 73-78.
- DESCLOT, Bernat (1288): *Libre del Rey en Pere de Aragó e dels seus antecessors passats*.
- ESCOLANO, Gaspar (1610): *Decada primera de la historia de la ciudad y reyno de Valencia*, València: Pedro Patricio Mey.
- FALOMIR DELCAMPO, Vicente (coord.) (2009): *Borriol II*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I-Ajuntament de Borriol.
- FELIP SEMPERE, Vicent (2000): *Recull per a una història de Nules (Barcelona, 1977 - Nules, 2000)*, Nules: Caixa Rural de Sant Josep de Nules.
- (2004a): «Els Centelles, senyors de Nules i Comtes d'Oliva», dins *Cabdells*, 4, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 73-92.
- (2004b): «La successió de Pere de Centelles», dins *Cabdells*, 4, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 93-100.
- FERRER PASTOR, Francesc (2008): «La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles», dins *Cabdells*, 5, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 171-196.
- GARCÍA CARRAFFA, Alberto i Arturo (1926): *Enciclopedia heráldica y genealógica hispano-americana*, t. XVI, Madrid: Impremta d'Antonio Marzo.
- GARCÍA EDO, Vicente i Vicente FELIP SEMPERE (2003): *Privilegios y concesiones del término general del Castillo de Nules en época foral (1251-1709)*, Nules: Ajuntament de Nules.

- GARCIA-OLIVER GARCIA, Ferran (2003): *La vall de les sis mesquites*, València: Universitat de València.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*, València: Direcció General de Relacions Institucionals i Informatives.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (2005): *Nobleza y poder político en el reino de Valencia (1416-1446)*, València: Universitat de València.
- (2006): *Liber patrimonii Regii Valentiae*, València: Universitat de València.
- MESTRE SANCHIS, Antonio i Salvador FERRANDO PALOMARES (2016): «Los descubrimientos de los restos de los Carròs, señores de Rebollet, en el siglo XVIII», dins *Cabdells*, 14, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 119-158.
- MORERA BERTOMEU, Vicent i Alejandro CARDONA BALLESTER (2014): «Història del culte a la Mare de Déu del Rebollet», dins *Cabdells*, 12, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 67-102.
- PARDO MOLERO, Juan Francisco i Miquel ALMENARA SEBASTIÀ (2013): «Borja-Centelles: una polémica relación familiar en la Valencia del XVI», dins *Revista Borja* [en línia], 4, València: Institut Internacional d'Estudis Borgians, pp. 25-40.
<<https://raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/262583>>
- PÉREZ BOSCH, Estela (2009): *Los valencianos del «Cancionero General»: estudio de sus poesías*, València: Universitat de València.
- POVEDA MORA, José Vicente (2001): *Historia del valle Ayora, Cofrentes, Jalance, Jarafuel, Teresa de Cofrentes y Zarra*, Aiora: Mancomunidad del Valle de Ayora-Cofrentes, vol. 1.
- RIBERA, Manuel Mariano (2007): *Genealogía de la nobilissima familia de Cervellón...*, La Corunya: Órbigo.
- SENDRA I MOLIÓ, Josep (1998): *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- SESMA MUÑOZ, José Ángel (ed.) (2009): «Cortes de los reinados de Pedro IV y Juan I», dins *Acta Curiarum Regni Aragonum*, t. v, Saragossa: Gobierno de Aragón.
- SOLER MOLINA, Abel (2011): *La Safor: història i geografia de la comarca*, Gandia: Mancomunitat de Municipis de la Safor.

- (2015): «Notícia de Carroccio de Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva», dins *Cabdells*, 15, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 25-51.
- (2020): *L'esplendor d'Oliva. De l'honor dels Carròs al comtat dels Centelles*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- TOMIC, Pere (1495): *Histories e conquestes dels reys de Aragó e comtes de Barcelona*, Barcelona: Johan Rosembach Alamany.
- TORRÓ, Josep (2006): *El naixement d'una colònia*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- VICIANA, Martí de (1564): *Libro segundo de la Chronyca dela inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno, copilada por Martin de Vicyana...; en el qual son contenidas todas las familias o linages militares de la ciudad y reyno por estilo moderno y muy verdadero*, Barcelona.
- ZURITA, Jerónimo (1562-1579): *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa: Pedro Bernuz i Domingo de Portonariis.

7. CONCLUSIONS

Els llinatges nobiliaris valencians, tot i comptar amb una gran tradició historiogràfica des de fa segles, i protagonitzar recentment un gran nombre de tesis doctorals especialitzades, dirigides per professors de la Universitat de València, tals com Carme Pérez o Amparo Felipo, encara no han rebut un tractament arxivístic particular que s'adapte a les peculiaritats institucionals i lingüístiques que els caracteritzen.

En aquest sentit, els senyors de Rebollet i comtes d'Oliva han sigut un magnífic camp de proves a partir del qual començar a experimentar l'aplicació de les normes internacionals d'arxivística i la seua complementació en els actuals portals d'informació arxivística, tals com PARES.

La realització d'aquesta primera tasca, mai no vista com quelcom definitiu o tancat, seguida dels treballs semblants que a hores d'ara s'estan aplicant amb altres llinatges, com els Maça de Lizana, va aportant una sèrie d'experiències tècniques que mitjançant la col·laboració entre arxius custodis de documentació senyorial, i l'atenció als suggeriments i a les problemàtiques diàries dels usuaris, permetrà tindre identificats

correctament els diferents membres dels llinatges, alhora que s'interconnectaran entre ells, i amb els documents, la qual cosa suposarà una millora progressiva en l'experiència de recerca dels usuaris i un millor coneixement del patrimoni documental.

UNA SENTÈNCIA DE LA INQUISICIÓ VALENCIANA CONTRA LA VILA D'OLIVA EN L'ANY 1500

JOSÉ BORDES GARCÍA
Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ

La seu principal del tribunal de la Inquisició valenciana, amb la seua presó, estava situada des de mitjan dècada de 1480 en el desaparegut Palau Reial de la ciutat de València, «fora los murs de la dita ciutat». El 30 de juliol de l'any 1500, el cap del tribunal inquisitorial, Rodrigo Sánchez de Mercado, davant dels testimonis i implicats en el litigi que implicava la vila d'Oliva contra la reeptoria dels béns segrestats de la Inquisició, acceptava una demanda d'Amador d'Aliaga, receptor dels béns segrestats, i dictava una sentència contra el Consell d'Oliva. La sentència obligava el municipi a pagar 180 lliures, 10 sous i 8 diners de moneda reial de València, per un deute que la vila reconeixia tindre des de 1476 amb el mercader valencià condemnat per heretgia, Antoni Alfons Ruiz.¹ Es tracta d'un document força interessant que relaciona Oliva amb la Inquisició perquè coneguem encara molt poc de la relació del tribunal inquisitorial amb la vila, ja que no s'han conservat quasi altres registres de persecucions contra veïns de la població. Segurament perquè no hi havia un grup nombrós de conversos com succeïa en altres indrets de la comarca com Gandia, o altres poblacions més al nord o al sud, com Xàtiva o Sogorb, on l'activitat dels inquisidors va ser continuada des de la segona dècada del segle xv (Baneres, 2013). I també perquè la documentació inquisitorial conservada en els diferents arxius valencians i nacionals és un territori en bona mesura encara prou desconegut.

1. El document es troba en l'Arxiu Històric Nacional (d'ací endavant AHN), Sección Inquisición de Valencia, llig. 935-3, sense foliar. Vegeu al final d'aquest article el text complet de la sentència.

2. LA SENTÈNCIA CONTRA LA VILA D'OLIVA

Com ja s'ha esmentat, entre la nombrosíssima documentació inquisitorial valenciana conservada en l'Arxiu Històric Nacional de Madrid hi ha un registre que recull una sentència datada l'any 1500 contra la vila d'Oliva. El 30 de juliol d'eixe any, Rodrigo Sánchez de Mercado, originari del País Basc i inquisidor de València des de maig d'aquell any, sentenciava a pagar la vila d'Oliva una quantitat de diners.² La demanda havia estat posada per Amador d'Aliaga, responsable dels béns segrestats, i en nom de la vila apareixen els jurats Joan Solà major, Joan Major, Onofre Ribera i Joan Cuscull, així com el justícia Antoni Escrivà. Els diners que reclamava Aliaga estaven relacionats amb un deute del consell signat l'any 1474 davant el notari Joan Burgal, amb un mercader resident a València anomenat Antoni Alfons Ruiz.³

La presència dels jurats i justícia significava que el deute —la raó del qual no s'anomena en cap moment en la sentència— amb el mercader afectava el municipi i, per tant, els representants del consell eren els últims responsables davant les autoritats, en aquest cas, inquisitorials. Així, cal recordar que les decisions que afectaven el govern de la vila es prenien al consell, compost pel justícia, jurats i consellers. No obstant, el Consell d'Oliva, que en un principi ajuntava tots els homes adults del poble, evolucionà des del segle XIV cap a un grup més reduït de veïns, d'on eixien els càrrecs executius, que posseïen béns patrimonials d'una certa entitat. Les seues competències estaven relacionades amb el funcionament bàsic de la vila, és a dir, la fiscalitat, la regulació del treball i l'ordenació del territori, entre altres qüestions (Aparisi, 2008; Bordes, 2019).

En qualsevol cas, la sentència permet reconstruir alguns aspectes del procediment inquisitorial en relació al segrest de béns confiscats i de

2. Rodrigo Sánchez de Mercado Zuazola, canonge de Zamora, havia estat nomenat inquisidor de València sols uns mesos abans, el 9 de maig de 1500. Va desenvolupar una llarga carrera al servei de Ferran el Catòlic com a bisbe de Mallorca, Àvila i, fins i tot, president de la Cancelleria de Granada. Va morir en 1548 (García Cárcel, 1985). La llista dels inquisidors del tribunal de València també en AHN, llig. 502-2.

3. La llarguíssima trajectòria d'Amador d'Aliaga com a receptor dels béns segrestats (1493-1522) ha estat analitzada en la tesi doctoral de Bernardo Tomás Botella (2016).

N Osel doctor Rodrigo Sans de mercado Inquisidor de la heretica e apostolica
 parricida e Judge dels bens confiscats per la heretia en les Cmtats e
 diocesis de Valencia tota e Segorb sancta maria de albaraz Cmtat e
 terra de terol Vista la demanda danant nos e en una audiencia per
 lo magnifico amador de aliagua ffeceptor dels dits bens confiscats
 p la heretia en les dites Cmtats e diocesis posada vers e contra
 Los magnificos Justicia Jurats e Universitat de oliva e Jndicij
 de aglla La qual dita demanda lo dit magnifico ffeceptor
 fa ala dita vila e Jndicij de agnella de totos e quelles cens e
 huytanna dres llnies den sog e huyt dmeris moneda feals de
 Valencia Los quals los sonz ant honz stimo Justicia de la dya vila
 de oliva Johan sola major Johan major e noffie ribera e Johan rustall
 tmoz Jurats de la dita vila Juntes Insolidum en non e ven de
 agnella ab acte rebuz e testificar p lo honor e disacer en Johan
 burgal noty de la dita vila e non dres del mes de marz any delos
 naxymtar de nre ffe demptor Jhn xpist anyl quatrocentos Lo dny
 atorgarem denre a ant honz de alonso royz mercader condeputat
 p heretge e sos bens confiscats ala cambra e ffechor del Rey nre Senor
 Vista los albarans lletres y scriptmes per part de la dita vila p dnyto
 en lo present proce e causa Vista la confessio del dit magnifico
 ffeceptor en e sobre les dres lletres e albarans per la qual consta
 effe stus de la ma del dit ant honz de alonso royz e finalmente
 Vista totos les altres cedules y scriptmes posades y les dres parts
 e oydes aglles ab sos procuradors e advocats tot co e quant danant
 nos e en la una audiencia du p dnyto e allegar han volent en la
 present causa bnficq videntib es atent attendendos trobam que
 denem pndicari sentenciam e declarar Cab la present nra distyncta
 sentenciam pndicari sentenciam e declarari los dres quantitat
 contengides Confessades e atorgades q lo dny ant honz de alonso
 royz en les dres lletres albarans y scriptmes q prenen suma
 de cent trenta cmol llnies e huyt dmeris denre e la re de
 e admeses en compte ala dita vila de oliva sobre les quals noffien
 agnella de la dita demanda en tant quant tota ales dres cens
 trenta cmol llnies e huyt dmeris sobre les quals posam silenci e
 Callamet p dnyto al dit magnifico ffeceptor e ala ffechor
 Cancellant e amllant Cab la present nra distyncta sentenciam

Figura 1. La sentència es conserva en l'Arxiu Històric Nacional (Madrid).

quina manera actuaven els membres del tribunal per tots els indrets del regne, independentment de la seua situació jurídica particular, és a dir, reialenc o senyoriu. L'anàlisi d'un text prou curt —a penes dos fulls— ens deixa endevinar la complexitat i la determinació a la qual havien arribat els tribunals inquisitorials a l'hora de prendre tots els béns mobles i immobles dels acusats d'heretgia. En primer lloc, el cap del tribunal, Sánchez de Mercado, acceptava la demanda que el responsable dels béns segrestats, Amador d'Aliaga, havia presentat contra la vila d'Oliva, «La qual dita demanda lo dit magníffich receptor fa a la dita vila e síndich de aquella» per una quantitat de diners que el conjunt del consell havia signat davant el notari Joan Burgal,⁴ molts anys abans, el 9 de març de 1477. La meticulositat de l'equip dels béns segrestats incloïa l'anàlisi de les declaracions escrites de les diferents parts implicades en el procés i, en aquest cas, la falta de documentació adient per a demostrar que Oliva havia pagat part del deute. Així, Sánchez de Mercado considerava que el consell de la vila encara havia d'entregar al tribunal de la Inquisició tot el deute amb el mercader Antoni Alonso.

3. LA RECEPTORIA DELS BÉNS SEGRESTATS

En la sentència contra la vila d'Oliva, el president del tribunal de la Inquisició de València, Rodrigo Sánchez de Mercado, accepta la demanda d'Amador d'Aliaga, responsable dels béns segrestats. Però, què era exactament la rectoria dels béns confiscats? En síntesi, des del començament de la Inquisició reial, la rectoria de béns confiscats era l'oficina que s'ocupava del segrest i confiscació del patrimoni dels hereges confiscats, així com també de l'administració dels béns una vegada incorporats a la Hisenda de Ferran el Catòlic. La identificació dels béns segrestats començava amb la composició, des del moment en què es produïa l'acusació, i amb l'acusat detingut o fugat, d'un inventari dels béns de l'empresonat per la Inquisició o fugit. Els «llibres de manifestacions» complementaven els inventaris i s'obrien al mateix temps d'aquells, per a registrar les declaracions de les persones o institucions

4. Segurament, aquest notari Joan Burgal, que ja trobem treballant a la vila en 1465, és el mateix que apareix com a batle d'Oliva en 1490 (Barber, 2016; Aparisi, 2015). A més, la família Burgal havia tingut presència en el consell de la vila des de les primeres dècades del segle xv (Bordes, 2019).

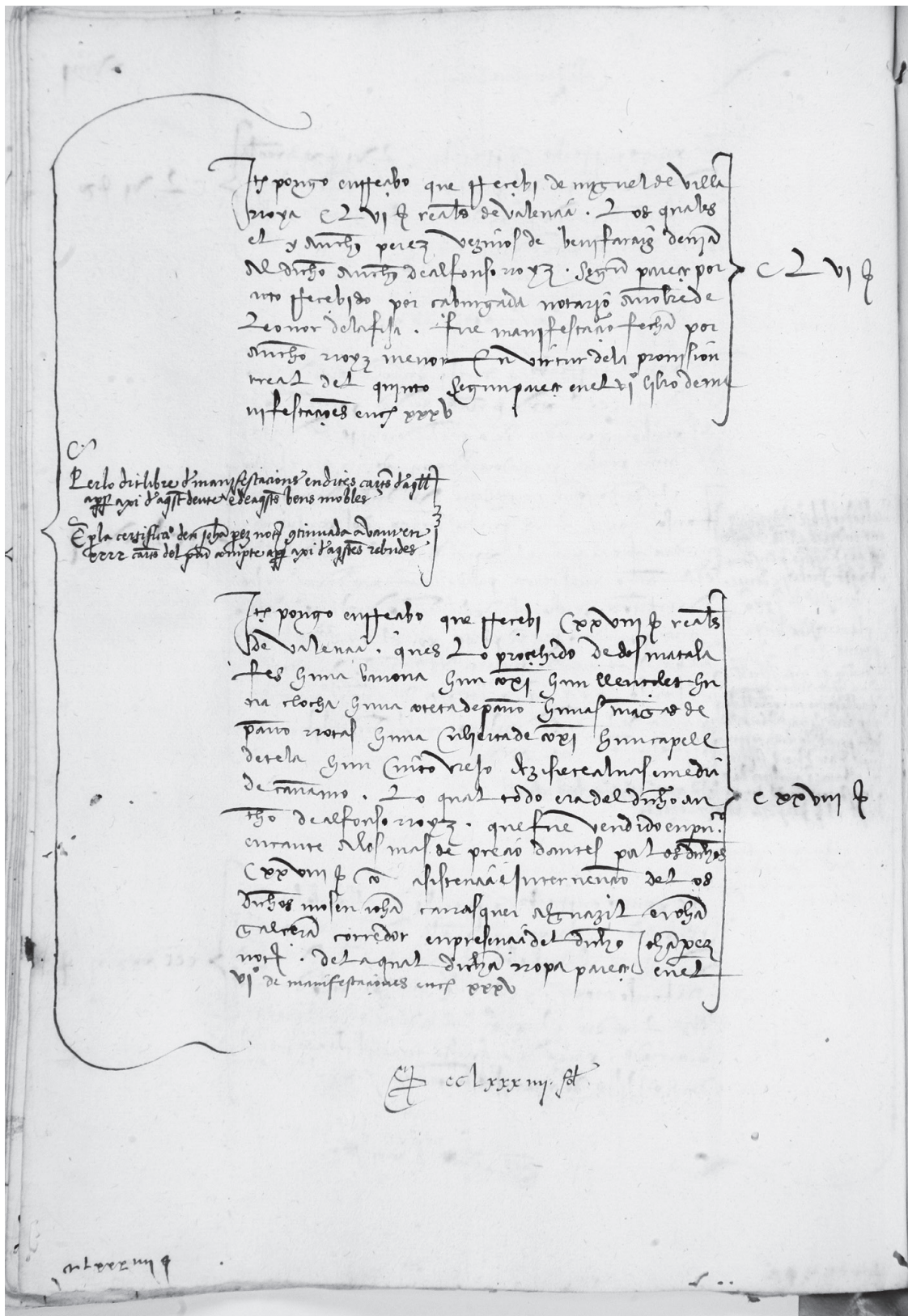

Figura 2. Els béns segrestats identifiquen el pres i les seues possessions més importants. Aquesta documentació es conserva en l'Arxiu del Regne de València (València). Ací podem veure alguns dels béns de la casa d'Antoni Alonso.

que tenien béns pertanyents als acusats i complien amb l'obligació d'entregar-los en mans del tribunal o del receptor (J. M. Cruselles, 2013; Tomás, 2013). El desenvolupament de l'administració dels béns segrestats es va produir precisament al llarg de la titularitat d'Amador d'Aliaga, qui es va fer càrrec de la rectoria del districte de València a l'octubre de 1493 i la va dirigir durant quasi trenta anys. Segons Bernardo Tomás (2016), l'arribada d'Aliaga a l'oficina va suposar l'últim pas en la fusió de les diferents estructures econòmiques del districte valencià, passant-se a portar llibres únics de comptabilitat per a tot el territori.

En el cas d'Antoni Alfons Ruiz, coneixem part del seu patrimoni i dels seus deutors —com en el cas de la vila d'Oliva— mitjançant els llibres d'inventaris conservats en l'Arxiu del Regne de València o per sentències com la que estem analitzant ací. Així, després de ser detingut per la Inquisició, els béns d'Antoni Alfons foren segrestats, inventariats i després venuts en subhasta pública.⁵ Així, podem conèixer part del volum dels seus negocis, compostos en bona mesura pels préstecs, però també part del patrimoni immobiliari.

Per exemple, el 6 de novembre de 1498 es va realitzar un d'aquests inventaris en la casa d'Antoni Alfons, on apareixen tant els deutors del mercader com també els objectes que posseïa en la seua casa.⁶ Malauradament, no hem localitzat els documents de la vila d'Oliva perquè segurament s'han perdut.

4. EL MERCADER ANTONI ALFONS RUIZ

Antoni Alfons Ruiz pertanyia a una coneguda família conversa originària de Terol que al llarg del segle xv es va assentar en la ciutat de València i va desenvolupar una important activitat comercial. Gràcies a l'acurada investigació d'Enrique Cruselles de la branca principal d'eixa nissaga familiar —els Roís—, podem apropar-nos a l'evolució familiar, al creixement dels negocis, des del comerç de mercaderies fins al mercat del crèdit, però també a la seua caiguda en desgràcia per la persecu-

5. La documentació sobre els béns segrestats es conserva en l'Arxiu del Regne de València (d'ara endavant, ARV). Al voltant d'aquesta institució, vegeu l'estudi d'E. Cruselles Gómez (1989).

6. ARV, Mestre Racional, 8340.

ció inquisitorial en les dècades finals de la centúria. En el cas particular d'Antoni Alonso, sabem que va ser acusat d'heretge i, per tant, els seus béns foren segrestats. Seguint les explicacions que recull E. Cruselles, i que ací reproduïm amb detall, sabem que Antoni Alfons era fill del també mercader de València, Alfons Roís, i que, a finals de la dècada de 1490, va ser processat amb la resta de membres de la família. L'empressonament i processament d'Antoni a partir de 1497 arrossegà tots els germans. Malauradament, malgrat les seues rectificacions i penediments, forçats per l'estada en la presó, Antoni fou condemnat a mort, i després cremat, per les seues creences (Cruselles, 2019, 419-420):

[...] Ihesuchrist era un malsí y per allò lo feren pendre los juheus al rey Erodos e que per allò lo crucificaren, dient lo dit Anthoni Ruiz que «Ell no creya en ninguna manera res de Iheschrist y que tots los cristians són iyólatres y creuen en les ymatges, així com los gentils en aquell temps [...] que millor era la ley dels moros que no la dels christians» i per alguns testimonis contra ell: «[...] que ha més de tres semanas que, de manament dels dits reverents senyors inquisidors, ell testimoni e Johan de Morvedre, entraren dins la càrcel de la inquisició y en una canbra de las càrceles, en la qual canbra hi ha fet un foradet per lo qual se veu la càrcel a hon està pres hu que ha nom Anthón ruiz [...] quan se llevà de matí de la cama, après que s'és vestit y se ha pentinat, no ha vist ell testimoni que s senyé quant se llevà ni après, perquè ma lo ha vist senyar, y que après que se ha lavat les mans va a aguaytar la porta de la càrcel per veure si lo miran, y après vas-se'n a hun forat de la dita càrcel y ves a allí y parlà, que ell testimoni no entenia lo que deya, y quant parlà en lo forat muntà y devalà la cabeça, y quant se vol levar de allí besà en lo forat y vas-se'n; que a voltes, quant lo dit Anthoni Ruiz estava parlant en lo dit forat, se llevava en les puntelles dels peus y abaxaba la cabeça.⁷

Enrique Cruselles afegeix en el seu llibre sobre els seus familiars valencians més importants, els banquers Roís, i que també podem concordar amb el cas d'Antoni Alfons, que amb la condemna per heretgia

7. Els seus comentaris bíblics són arreplegats en AHN, llig. 1.101, caixa 1, ff. 21-32 i altres sense foliar.

també arribà l'espoli de tota la riquesa, és a dir, la transferència de riquesa des de la família als cofres de l'Estat. Per a la Inquisició i la monarquia, els crims comesos no podien ser llavats pels diners i, a més, la condició de convers estava estretament relacionada amb l'estirp, amb la sang, que es transmetia al llarg de les generacions (Cruselles, 2019). El mateix destí va patir Antoni Alfons.

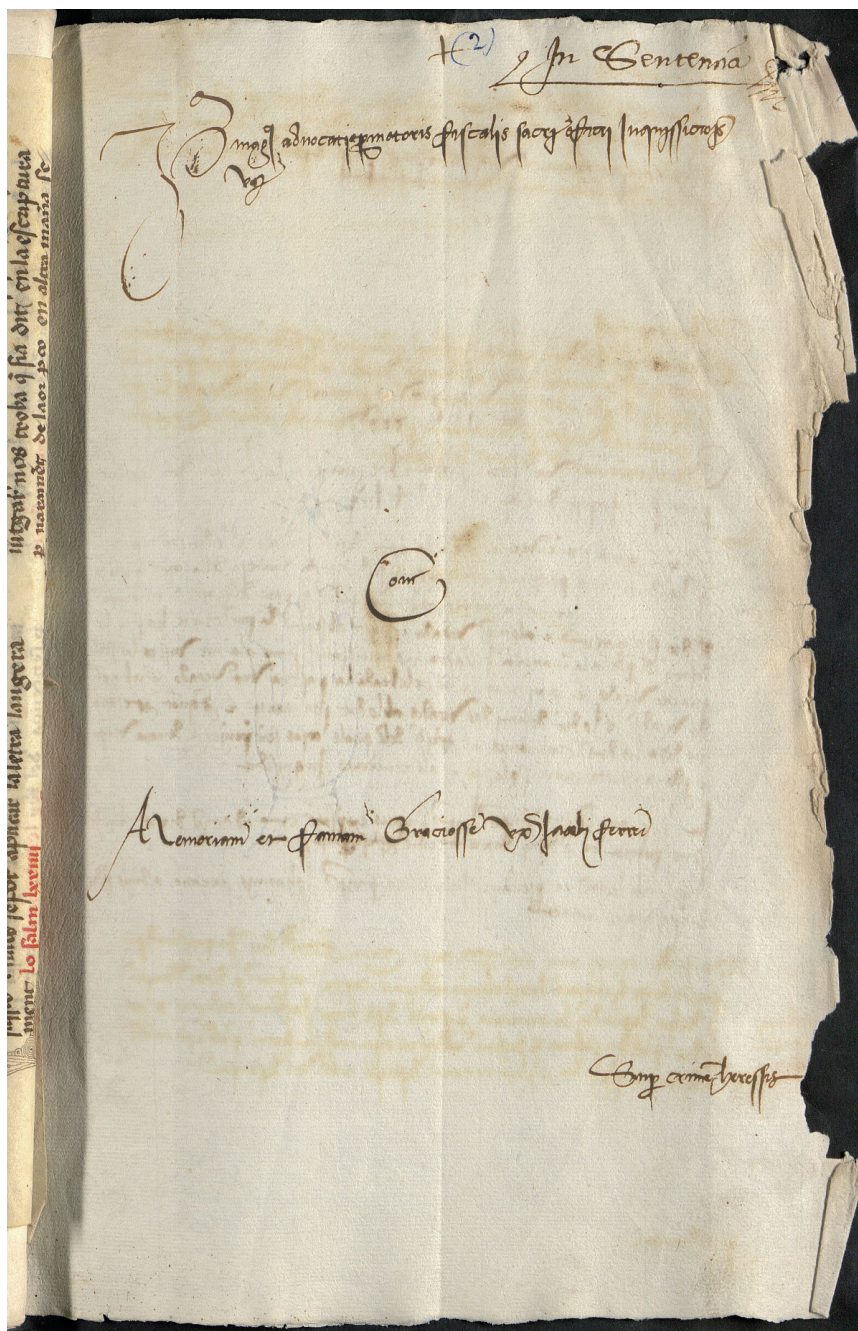

Figura 3. Els processos de la Inquisició també es conserven en bona mesura en l'Arxiu Històric Nacional (Madrid).

5. CONCLUSIONS

La vila d'Oliva va patir l'acció de la Inquisició de manera directa i indirecta des del mateix moment de la seua implantació a principis de la dècada de 1480. Per exemple, existeixen alguns processos de començaments del segle XVI contra musulmans de la vila així com contra el carnisser Pere Maymó i Isabel Bonjornà. En el cas del document analitzat, no es tracta d'un procés contra un veí d'Oliva sinó contra un mercader que va mantindre relacions econòmiques (comercials o creditícies) amb la població. Antoni Alfons Roís va ser cremat per heretgia i tots els seus béns segrestats durant tot el procés inquisitorial. La maquinària de segrest dels béns no es detenia amb la mort o fugida de l'heretge, sinó que sols finalitzava amb la completa confiscació, ja que els inquisidors tenien jurisdicció sobre un ampli territori que superava les fronteres del regne valencià i no s'aturaren mai a l'hora de buscar béns i deutes.

APÈNDIX DOCUMENTAL

AHN, Inquisición de Valencia, llig. 935-3, sense foliar.

Nos el doctor Rodrigo Sanç de Mercado, Inquisidor de la herética e apostàsica pravitat e judge dels béns consfiscats per la heretgia en les ciutats e diòcesis de València, Tortosa, Segorb, Sancta Maria de Albarrazín, ciutat e terra de Terol. Vista la demanda davant nos e en nostra audiència per lo magnífich Amador de Aliaga, receptor dels dits béns confiscats per la heretgia en les dites ciutats e diòcesis posada vers e contra los magnífichs justícia, jurats e universitat de Oliva, e lo síndich de aquella. La qual dita demanda lo dit magnífich receptor fa a la dita vila e síndich de aquella de totes aquelles cent e huytanta dues lliures, deu sous e huyt diners, moneda reals de València; los quals los honorables Anthoni Scrivà, justícia de la dita vila de Oliva, Johan Solà, major, Johan Major, e Noffre Ribera, e Johan Cuscull, *tunch* jurats de la dita vila; *simil et insolidum* en nom e veu de aquella ab acte rebut e testifficat per lo honorable e discret En Johan Burgal, notari de la dita vila, a nou dies del mes de març, any de la Nativitat de Nostre Redemptor Jeshus Crhist Mil Quatrecent LXXVII atorgareu deure a Anthón de Alonsso Royz, mercader, condemnat per heretge e sos béns confiscats a la cambra e fisch del Rey Nostre Senyor.

Vists los albarans, lletres y scriptures per part de la dita vila produïts en lo present procés e causa. E vista la confessió del dit magnífich Receptor en e sobre

les dites lletres e albarans per la qual consta ésser scrits er ma del dit Anthón de Alonso Roiz. E finalment vistes totes les altres cèdules y scriptures posades per les dites partes e oydes aquelles abs sos procuradors e advocats tot ço e quant davant nos e en la nostra audiència dir, produyr e allegar han volgut en la present causa *visisque videndis et atent et attendendis*, trobam que devem pronunciar, sentenciar e declarar e ab la present nostra dita difinitiva sentència. Pronunciam, sentenciam e declaram les dites quantitats contingudes, confessades e atorgades per lo dit Anthón de Alonso Royz, en les dites lletres, albarans y scriptures que prenen suma de cent trenta lliures e huyt diners, sobre les quals posam silenci e callament perdurable al dit magnífich receptor e a la regia cort. Cancellant e anul·lant e ab la present nostra difinitiva sentència havem per cancellat e anul·lat lo dit, e precalendat ustament en tant quant toca a les dites cent trenta cinch lliures e huyt diners tansolament restants. Emperò, tant quant toca a la exacció e recuperació de la restant quantitat que són quaranta y set lliures e deu sous en la força e valor en les quals dites quaranta set lliures e deu sous, per quant lo dit síndich no ha mostrades ésser pagades ab la present nostra difinitiva sentència los condempnam ab aquesta. Emperò modificació que si dins termini de cint dies comptadors del dia de la prolocació de la present nostra sentència provaran ab cauteles o altres legítimes probes haver pagades les dites quaranta set lliures e deu sous compliment de les dites cent huytanta dos lliures, deu sous e huyt diners, aquelles li sien admeses en compte de legitima paga. En lo qual cars que de les tals pagues legítimament constasse ara per llavors e llavors per ara absolem e havem per absolts als dits Justícia, Jurats e Síndich de la dita vila.

E axí ho pronunciam, sentenciam e declaram presents les dites parts per aquesta nostra difinitiva sentència.

Dada e promulgada per nos en nostra audiència. Testificada per Johan Pérez, notari *deius* scrit, en lo Palau Real de València, a trenta dies del mes de juliol de l'any de la Nativitat de Nostre Redemptor Jhesuschrist de Mil e Cinchcentes. Presents per testimonis lo magnífic Mossén Joan Carrasquer, alguazil, e Miquel Çavila, notari, habitants de València.

BIBLIOGRAFIA

- APARISI ROMERO, F. (2008): «Algunes consideracions sobre la vila d'Oliva en temps medievals», dins *Saitabi*, 58, pp. 81-92.
- (2015): *Del camp a la ciutat. Les elits rurals valencianes a la Baixa Edat Mitjana*, València: Universitat de València [tesi doctoral].

- BANERES, P. (2013): «Prosopografía de los conversos valencianos en el tránsito de los siglos xv-xvi. La problemàtica de las Fuentes inquisitoriales», dins CRUSELLES, J. M. (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española. Fuentes documentales, procedimientos de análisis, experiencias de investigación*, València: Universitat de València, pp. 273-294.
- BARBER CASTELLÀ, F. (2016): «Conflictos entre les elits: la disputa per un benefici eclesiàstic a Santa Maria. Els Maïans contra la família Sala (1727-1766)», dins *Cabdells*, 14, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 97-118.
- BORDES GARCÍA, J. (2017): «Salomó Saporta: un mercader judío ante la Inquisición valenciana», dins *Sefarad*, 77, pp. 353-374.
- (2019): *La vila d'Oliva al segle xv*, Piles: Edicions del Sud.
- CRUSELLES GÓMEZ, E. (1989): *El mestre racional de Valencia*, València: Institució Alfons el Magnànim-Sindicatura de Comptes.
- (2013): «Historias de vida en la persecución inquisitorial: la familia Roís en Valencia, 1417-1519», dins CRUSELLES, J. M. (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española. Fuentes documentales, procedimientos de análisis, experiencias de investigación*, València: Universitat de València, pp. 295-317.
- (2019): *Fortuna y expolio de una banca medieval. La familia Roís de Valencia (1417-1487)*, València: Universitat de València.
- CRUSELLES GÓMEZ, J. M. (2013): «La primera contabilidad inquisitorial. El fondo del Archivo del Reino de Valencia (1482-1527)», dins CRUSELLES, J. M. (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española. Fuentes documentales, procedimientos de análisis, experiencias de investigación*, València: Universitat de València, pp. 221-251.
- CRUSELLES GÓMEZ, J. M.; CRUSELLES GÓMEZ, E. i J. BORDES GARCÍA (2015): *Conversos de la ciudad de Valencia*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1985): *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia. 1487-1530*, Barcelona: Ediciones Península.
- TOMÁS BOTELLA, B. (2013): «En los orígenes de la hacienda inquisitorial valenciana: la inspección de las cuentas del receptor Joan

Ram Escrivà (1482-1487)», dins CRUSELLES, J. M. (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española. Fuentes documentales, procedimientos de análisis, experiencias de investigación*, València: Universitat de València, pp. 251-272.

— (2016): *Administración económica del distrito inquisitorial de Valencia: la rectoria de bienes confiscados (1482-1493)*, València: Universitat de València [tesi doctoral].

EL PALAU D'OLIVA I LA MÚSICA ALS TEMPS DELS CENTELLES¹

FERRAN ESCRIVÀ LLORCA
Universidad Internacional de Valencia

1. INTRODUCCIÓ

La música és un element artístic de primer ordre. És la forma efímera més sublim i tanmateix molt present. És present en el moment que sona i queda plasmada en la memòria i en els escrits. Per sort, la música que fem sonar prové, normalment, d'unes partitures que s'han conservat i transmés al llarg del temps, però no sempre ha estat així i ni podem rememorar com sonarien algunes melodies en el passat.

Els historiadors de la música no hem dedicat massa esforços a l'estudi de la noblesa valenciana als segles XV i XVI, menys encara en comparació amb altres disciplines properes com la història del teatre (Ferrer, 1993). Açò és realment sorprenent si tenim en compte que el Segle d'Or valencià va ser un període d'esplendor i expansió política, econòmica i cultural. Les raons són diverses i el coneixement que tenim està molt esbiaixat. Afortunadament, alguns treballs recents comencen a esmenar aquestes llacunes historiogràfiques.² De ben segur que tothom coneix la magnífica cort literària i musical dels virreis de València, amb el duc de Calàbria, la reina Germana o Mencía de Mendoza al capdavant (Ferrer, 2007). No obstant, tenim un coneixement molt limitat encara de com era la vida musical a les ciutats o viles importants al Regne de València a l'època d'esplendor dels Centelles. Menys encara sabem de-

1. Aquest article naix a partir d'una lectura per a la xarrada concert realitzada el 28 de novembre de 2020 a Oliva. Més informació i detalls a <<https://ferranescrivallorca.com/blog/2020/11/26/el-palau-doliva-i-la-musica-als-temps-dels-centelles-xerrada-concert-28-de-novembre-2020/>>

Aquest article s'ha realitzat gràcies al suport del projecte I+D+I «Arte, realza e iconografía heroica. La proyección mítica de la monarquía hispánica, siglos XVI-XIX», PGC2018-097059-B-I00.

2. Com a treballs destacats figuren molts dels publicats per Francesc Villanueva (2009, 2016, 2020). Són interessants també les noves propostes (Isusi i Villanueva, 2020) i (Bombi i Escrivà-Llorca, en preparació).

talls concrets sobre l'art musical de les famílies il·lustres des del temps d'Alfons el Magnànim fins a l'últim terç del segle XVI.

Per això, quan hom veu la qualitat i la quantitat del mecenatge humanístic i artístic de la família Centelles, se sorprén del gairebé nul coneixement que tenim sobre els aspectes musicals (Lorite, 2017; Perea-Rodríguez, 2013; Soler, 2020). Servisca, doncs, aquest text per a encoratjar-nos en l'estudi d'aquesta època.

Aquest article està articulat en tres episodis en la vida del Palau d'Oliva i els seus hereus i familiars. No pretén ser un relat exhaustiu de tot el que hi ha publicat, sinó una aproximació inicial per a mostrar un camí de coneixement des de la musicologia a un futur, de ben segur, en fascinant.

2. L'AUGE DE LA NISSAGA: ENTRE OLIVA I VALÈNCIA

La ciutat de València mantenia en la memòria i en l'imaginari col·lectiu l'entrada de Francesc Gilabert de Centelles el dia primer de febrer de 1459. El text conegut com *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* narra:

Entrà en València mossén Francesc Gilabert de Centelles, comte d'Oliva, lo qual venia del reialme de Nàpols, que havia estat molt temps. Isqué molta gent de bé de València a rebre-lo e fer-li honor a sa entrada, e el dia de Sancta Maria cavalcà per València ab gran honor.³

Açò és, degué fer el recorregut habitual de les entrades a la ciutat dels reis, nobles poderosos i representants de la cúria romana que hi acudien per primera vegada o després d'una gesta important. La ciutat s'engalanava, el consell ordenava els preparatius i gremis, confraries, algunes parròquies i noblesa local s'organitzaven per a donar la benvinguda i mostrar l'autoritat de la ciutat. El recorregut es va consolidar al llarg del temps i, habitualment, si venien pel nord o per mar, s'entrava per la porta de Serrans i es feia el recorregut habitual de la processó del

3. M. RODRIGO LIZONDO (ed.), *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, 2011, p. 257.

Corpus, tot acabant a la Seu.⁴ En aquest cas, el comte d'Oliva venia de Barcelona i no de Nàpols com indica el narrador (Galera, 2015, 134). De l'entrada del comte d'Oliva només tenim la descripció del *Dietari*. Aquesta, més enllà de la percepció auditiva d'un soroll com a element central, no desplegaria un ventall d'elements efímers artístics i musicals significatius, però mostra la importància i el poder adquirit pel comte en aquell moment. A més a més, aquest esdeveniment serviria de prova per a la ciutat a l'entrada triomfal que realitzaria el nou rei Joan II, junt amb Juana Enríquez, uns dies després (Orts-Ruiz, 2019).

Aquestes entrades constitueixen un dels esdeveniments més importants per a estudiar la festa renaixentista (Strong, 1988). La música, per tant, té un paper fonamental. Gairebé setanta anys després, l'emperador Carles V va fer la seua entrada a la ciutat del Túria on Serafí de Centelles va tindre un paper principal, com a organitzador d'un joc de canyes en honor a l'emperador (Soler, 2020). La influència musical d'aleshores ens ha arribat conservada en la música d'autors com Mateo Flecha, *el Vell* —mestre de capella de la catedral de València— que va escriure l'ensalada *Las cañas* i també d'altres autors vinculats a la cort virregnal valenciana. És el cas del violista i poeta Lluís del Milà, que en el seu *El cortesano* escrivia: «Sus vestidos y ademán han de ser buenas razones, honestas calzas y jubones, capas y sayos. Que si visten como mayos de colores, ha de ser en justas y cañas, por amores» (Milà, 2001, 255).⁵

Sens dubte, historiogràficament, el domini de la música de l'entorn de la cort del duc de Calàbria, la reina Germana de Foix i Mencía de Mendoza han acaparat tot l'interès des de la investigació i la producció musical. Tot just en les darreres dècades comencem a conèixer quelcom de la vida musical i les interioritats d'altres famílies nobles i poderoses

4. Es pot apreciar un recorregut similar que va realitzar el cardenal Roderic de Borja en 1472 i observar els detalls musicals en E. ESCRIVÀ-LLORCA, «Entrada del cardenal Borja en Valencia en el verano de 1472», dins *Paisajes Sonoros Históricos (c.1200-c.1800)*, 2019 [en línia]; «Festejos del cardenal Borja en Valencia en 1472», dins *Paisajes Sonoros Históricos (c.1200-c.1800)*, 2021 [en línia].

5. Per a una panoràmica sobre la música i *El cortesano*, vegeu A. COLELLA, «Juegos de palabras y música en El Cortesano de Luis Milán», dins *SCRIPTA: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 5, 2015, pp. 229-252; i F. VILLANUEVA SERRANO, «Poemas inéditos del vihuelista y escritor Luis Milán y nuevas consideraciones sobre su identidad: el Ms. 2050 de la Biblioteca de Catalunya», dins *Anuario Musical*, 66, 2011, pp. 61-118.

de la València de la primera meitat del segle XVI com els Borja (Escrivà-Llorca, 2015b), els Aragó i Cardona (García i Ruiz, 2020) o, ara, els Centelles. Per al concert es van seleccionar tres peces representatives d'aleshores. Per una banda, *Mille Regretz*, atribuïda a Josquin des Prez, el compositor més reconegut i influent del Renaixement musical. Aquesta peça, coneguda com la *Canción del Emperador*, va ser versionada amb viola segons la versió que Luis de Narváez va publicar en *Los seys libros del Delphin* i va dedicar en 1538 al tot poderós Francisco de los Cobos, secretari imperial i comendador major de Lleó de l'orde de Santiago (Marín, 2018). De Castella passem a Nàpols, on Diego Ortiz servia al duc d'Alba, virrei d'aleshores. Del llibre intitulat *Trattado de glosas sobre cláusulas y otros géneros de puntos en la música de violones nuevamente puestos en luz* (Roma, 1553), es va interpretar la *Recercada seconda, sobre la canción «Doulce Memoire» de P. Sandrin*. Finalment, vam tornar a alguna de les corts de la Península Ibèrica amb *Si de vos mi bien me aparto*: un vilancet, o *villancico*, anònim que s'inclou en l'antologia publicada a Venècia en 1556 sota la denominació *Villancicos de diversos autores, a dos, y a tres, y a quatro, y a cinco bozes, agora nuevamente corregidos. Ay mas ocho tonos de Canto llano, y ocho tonos de Canto de Organo para que puedan aprovechar los que a cantar començaren*. Aquesta edició és coneguda com *Cançoner d'Uppsala*, per ser allí on es conserva l'únic exemplar conegut (Colella, 2019; Gómez, 2003; Mitjana, 1911; Romeu Figueras, 1958). Aquesta col·lecció és un recull de peces de diversos autors amb textos en castellà, català i portugués. La majoria de les composicions són villancets —no s'ha de confondre amb les cançons del temps de Nadal—. Aquests són la forma poèticomusical més abundant a terres hispàniques al llarg del segle XVI i tindran una evolució musicalment molt interessant durant els segles XVII i XVIII. En aquesta ocasió, va sonar una versió instrumental, molt habitual també en aquell temps.

3. LA MÚSICA AL PALAU D'OLIVA A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ CONSERVADA

El Palau d'Oliva va ser el lloc habitual de residència dels comtes d'Oliva i la seua família, juntament amb el palau de València. Com qualsevol casa senyorial que es preuara, la interpretació de la música

era un fet quotidià. Bé fora per les pràctiques instrumentals en l'educació dels més joves, o bé al temps de lleure de la comtessa amb les seues dames a les estances privades. A més, de forma extraordinària, també hi havia abundant música a les festes i banquets dels comtes quan hi havia convidats. Aquestes pràctiques, habituals d'altra banda en tota la noblesa europea de l'època, les podem documentar en els inventaris. Els nobles valencians seguien, a grans trets, els preceptes d'*Il Cortegiano* de Baltasar Castiglione i entre les habilitats dels joves hereus estava la formació musical com a sonadors d'instruments (normalment de corda o de tecla) i l'educació en el cant (Burke, 1998).

L'inventari del Palau d'Oliva de 1550, realitzat després de la mort del III comte d'Oliva —Francesc Gilabert de Centelles i Fernández de Heredia—, ens proporciona diverses pistes sobre aquestes facetes musicals esmentades.⁶ Entre els ítems inventariats, es trobaven a la recambra: «una viola gran, sense cordes, ab sa funda de fusta». En aquesta estança, es conservava també la biblioteca amb molts llibres d'impresita. Entre ells, un «altre llibre de empremta, ab cubertes de cuyro tenat, intitulat *Lo Cortesano*». Aquest exemplar devia ser una de les diverses traduccions del llibre de Castiglione al castellà de la mateixa manera que es troba en moltes altres biblioteques d'aquesta època (Burke, 1998, 180-186).

La pràctica habitual de tocar la viola d'arc (actualment, conegudes com a violes de gamba) era bastant comuna. Trobem referències des del primer terç del segle XVI a València. Aquests instruments o les obres musicals per a ser interpretades apareixen en diverses cròniques o en la documentació de les famílies principals del regne, com per exemple l'inventari del palau d'«Agua Limpia» dels ducs de Sogorb en 1575 on, entre els quatre-cents setanta volums de la biblioteca, alguns són llibres de música, a més de contindre quaranta-tres instruments com *vihuelas*, orgues, llaüts o clavicordis (García, 2019). O bé, també, en l'inventari de 1543 del palau dels Borja a Gandia, fet a la mort del III duc Joan de Borja, on, entre altres llibres de música, figuren «Quatre querns pera les violes de arch» (Pastor, 1992, 304).

6. L'inventari de 1550 i els estudis per part de Vicent Felip es troben publicats en el número 4 de la revista *Cabdells* (2004). En concret, per a l'inventari consulteu V. FELIP SEMPERE, «L'inventari del Palau d'Oliva», dins *Cabdells*, 4, 2004, pp. 101-108. L'inventari es conserva en l'AHNu = Arxiu Històric de Nules (núm. 2690/2691).

L'inventari del Palau d'Oliva de 1550 és riquíssim quant a la informació que ens proporciona sobre la vida i les pràctiques musicals al palau. Hem vist la viola sense cordes, però també hi podem trobar «una capsa gran, dins la qual fonch attobat una viola gran, encordada i un biscant sense cordes» (aquest *biscant* fa referència a una viola d'arc més menuda). També trobem «Una viola gica». Els Centelles, doncs, tindrien un interès molt especial en la música. No és habitual trobar en aquesta època «Una caixa de instruments de tecla vella selafada, ab algunes tecles trencades» o, per altra banda, «una caixa blanca forrada vella per tenir arpa per a sonar». Els exemples musicals que vam escoltar il·lustren com sonaria la música al palau amb exemples del *vihuelista* Luis de Narváez, amb una de les peces més representatives per a l'instrument, amb variacions sobre la conegudíssima cançó *Guárdame las vacas*. O un exemple del repertori de cambra amb les violes de la mà de Vincenzo Ruffo, un dels compositors italians més representats a tot Europa i que estava present a biblioteques nobiliàries a la Península Ibèrica (Escrivà-Llorca, 2015a, 353 i 376; Ros-Fàbregas i Puentes-Blanco, 2021).

El Palau d'Oliva va entrar en declivi a partir de la mort de Magdalena de Centelles. La duquesa de Gandia i comtessa d'Oliva s'havia retirat al palau després de la mort del seu marit Carles de Borja, V duc de Gandia. De ben segur que en el seu retir es delitava escoltant algun villancet, una *chanson* francesa o una *villanella* italiana. La descripció de l'entrada de l'inventari resulta esclaridora: «Ítem, un altre llibre de pergami escrit de mà, en llengua francesa y italiana, ab cubertes de fusta forrades de cuyro groch y no té títol, sinó que tracta de cob[l]as ab solfes», ço és cobles musicades.

Taula 1. Ítems musicals en l'inventari del Palau d'Oliva, 1550. AHNu: núm. 2691.

Ítem	Foli	Pàgina en Felip (2004)
Una viola gran, sense cordes, ab sa funda de fusta	f. 36v	134
Altre llibre d'empremta, ab cubertes cuyro tenat, intitulat Lo Cortesano	f. 39r	136
Una capsa gran, dins la quan fonch attobat una viola gran, encordada i un biscant sense cordes	f. 46r	144
Un tabal de coure ab lo cuyro romput	f. 54r	152

Quatre caixes de tambors, los dos ab sos aparells y apunt de pergamins i cordes y l'altre, en una part, lo pergami y en la altra caixa sense pergamins, les quals caixes són de noguer y onse bastonets per a sonar los dits tabals	f. 56r	154
Una caixa de instruments de tecla vella selafada, ab algunes tecles trencades	f. 58r	156
Una caixa blanca forrada vella per tenir arpa per a sonar	f. 58r	156
Una viola gica	f. 67r	166
Altre llibre de pergami escrit de mà, en llengua francesa y italiana cubertes de fusta forrades de cuyro groch y no té títol, sinó que tracta de cob[]as ab solfes	f. 73r	173

Entre els músics que estaven contractats a Oliva, Abel Soler ha pogut identificar alguns i fer un seguiment d'aquesta cobla que tenia cert prestigi. Per la importància del contingut, cite el text en la seua totalitat:

A l'hora de festes, misses solemnes i col·lacions, es requeria la presència dels músics de corda i de vent, els «menestrils» o ministrers, que tenia contractats «ab certs salaris, com foren, entre altres, Anthoni del Castillo e Lope del Castillo, germans, y Diego de Miranda». Els altres eren Lluís Roda i Lope del Castillo fill; cinc músics en conjunt. El conjunt instrumental era ja veterà i se'l considerava dels millors de l'època. Havien servit abans (1530-1535) els Mendoza, ducs de l'Infantado, en coincidència amb el cèlebre compositor català Mateu Fletxa el Vell. Després passaren al servei de Mencía de Mendoza, deixeblla de Vives, marquesa del Cenete (1523-1554), virreina consort de València i duquessa de Calàbria (1541-1550), per a la qual sonaven pels anys 1550-1552. Amb motiu del casament de la pubilla estimada de Mencía, la comtessa Hipòlita, passarien a Oliva per gentilesa i recomanació d'aquella culta dama protectora (1552-1560).

Tanmateix, la crisi dels anys 1557-1560, per l'embogiment del comte, els portà de nou a València. Ací, el 1560, Lope del Castillo major —que tocava la xeremia o caramella (precedent de l'oboé)—; Lope del Castillo menor; el germà i oncle respectivament dels anteriors, Antoni de Castillo, i Diego Garcia de Miranda constituïren la Capella de Ministrers de la Catedral de València, remunerada per l'arquebisbe, mon-

senyor Francisco de Navarra y Hualde. Dirigia el grup Lope el major. Sonaven la xeremia, el sacabutx, la flauta, la corneta, el corn i el trombó. En l'inventari del 1550 apareixen descrites «una viola gran, sense cordes, ab sa funda de fusta» i «una viola gran, encordada, y un biscant sense cordes»; una «caixa de instruments de tecla vella, selfada, ab algunes tecles trencades» i «una caixa blanca forrada, vella, per tenir arpa, per a sonar». En la caixa blanca amb armes de Centelles on es guardaven les coses personals, els llibres i les joies de Pere de Centelles, hi havia «una viola gica», amb la qual hauria après l'hereu del comtat, sent encara un xiquet, nocions de música (Soler, 2020, 663-664).

Aquesta descripció, que és certament interessant, necessita d'algunes precisions. No és sempre senzill saber quins instruments tocaven. Allò més probable seria el conjunt típic de corneta, xirimies i sacabutx. Trobem flautes a finals del segle XVI, com les que el V duc de Gandia va donar a la Seu, però no són massa habituals. D'altra banda, la definició de trombó seria massa moderna per a l'època. D'altra banda, l'aparició d'una «viola gica» no s'ha d'associar només a l'educació dels xiquets, sinó més aïna a una mesura més, la més petita, del conjunt de violes d'arc que es conservaven al palau.

4. ELS HEREUS DELS CENTELLES A SARDENYA, ROMA I NÀPOLS

El tercer episodi ens transporta a la primera meitat del segle XVII. Estèticament renovat, els inicis del Barroc són una de les èpoques més esplendoroses per a l'art musical —i no només musical—. La consolidació d'un nou llenguatge i un interès major per la música instrumental són un dels signes d'aquest nou temps. A meitat del segle XVI, els Centelles van emparentar amb els Borja de la veïna Gandia. Tot i la quantitat de plets i desavinences familiars, el somni del cardenal Roderic de Borja va ser, per fi, culminat (La Parra, 2009). S'aconseguia el control de la producció de la canyamel a gran part del territori, però això va durar fins que els moriscos van ser definitivament expulsats en 1609 (La Parra, 1992). Des d'aleshores, els títols de comte d'Oliva, i per tant, propietaris del palau, anaven associats als ducs de Gandia. Pel que coneixem, la major part d'ells va tindre bastant d'interès per cultivar l'art musical com demostren els inventaris de biblioteques i d'instruments.

Tant el VII duc, Carlos Francisco de Borja y Fernández de Velasco, com el seu germà, el cardenal Gaspar de Borja y Velasco, van gastar ingents quantitats de diners en el mecenatge artístic i, per descomptat, també en el musical.⁷ Aquesta ostentació anava de la mà del seu grau de representació: per una banda, Carlos Francisco va ser virrei de Sardenya, com ja ho havien estat alguns avantpassats Centelles. Gaspar de Borja, per la seua banda, va ser arquebisbe de Sevilla i Toledo, ambaixador de Felip IV davant del Papa i virrei de Nàpols. Encara que va estar poc més de sis mesos en aquesta ciutat i, sobretot, a Roma, va poder descobrir la revolució musical que s'estava produint i que canviaria l'art musical europeu en les dècades posteriors (Dandelet, 2002). Per una banda, la consolidació del que hui en dia coneixem com òpera i, per altra, la cada vegada més important presència de música instrumental. El cardenal Gaspar de Borja degué escoltar la música d'Andrea Falconieri que va estar al servei de diversos nobles a Florència, Mantua i Roma, així com a la cort de Felip IV. Vam escoltar «Folias echa para mi Señora Doña Tarolilla de Carallenos», del llibre *Il primo libro di canzone, sinfonie, fantasie, capricci, brandi, correnti, gagliarde alemane* (1650), dedicat a Joan Josep d'Àustria, fill bord de Felip IV de Castella, dit *el Rei Planeta*.

Els nous estils musicals s'imposaven, però no s'abandonava el conegut com *style antico*. Un dels exponents d'aquesta tradició, sobretot en la música religiosa, va ser Tarquinio Merula que, tot i residir a Cremona, és considerat de l'escola veneciana, hereva de Monteverdi i dels germans Gabrielli. La diferenciació d'estils i particularitats musicals va ser definida pel jesuïta Athanasius Kircher en el seu arxiconegut i influent *Musurgia Universalis* (Kircher, 1650). D'entre tots els estils, en destaquem dos: els anomenats *Stylus hyporchematicus* (dedicat a festes i celebracions) i *Stylus symphonicus* (com a música de conjunt instrumental), sobre qui Kircher posava d'exemples al gran músic Giovanni Girolamo Kapsberger, de qui vam escoltar *Ballo Primo: Uscita, Ballo*. D'aquest mateix estil és el *Ballo detto Pollicio* de Tarquino Merula.

7. Es conserva documentació inèdita sobre inventaris de béns i inventaris *post mortem* de Francisco Tomás de Borja, [VI] duc de Gandia (E-Tn = Arxiu Històric de la Noblesa, Toledo. OSUNA, C.569); Cardenal de Toledo, Gaspar de Borja (E-Tn OSUNA, C.1040; OSUNA, C.4063); Carlos [Francisco] Borja [Centelles, VII] duc de Gandia (E-Tn OSUNA, C.569).

5. CONCLUSIONS

L'art musical al Palau d'Oliva, és a dir, per part de la família Centelles, va tindre la seua etapa d'esplendor entre meitat del segle xv i bona part del segle xvi. A l'humanisme i mecenatge ja ben conegut en el camp literari i artístic de l'extensa família dels Centelles, cal afegir també el musical. Pot resultar evident que una família tan poderosa i culturalment activa als inicis de l'Edat Moderna cultivara l'art musical, però certament fins fa molt poc aquestes evidències eren gairebé nul·les. L'inventari del palau de 1550 ens dona moltes pistes sobre com seria la vida musical abans i després d'aquesta època. Seria bo comparar-ho amb possibles inventaris d'altres comtes o del palau a València, si alguna vegada arribem a conèixer-los.

La presència de partitures amb cobles en italià i francès —d'igual manera com ocorre en molts llibres impresos i manuscrits d'aquestes llengües— és un senyal del tipus de repertori interpretats entre les elits nobiliàries. D'igual manera, podem trobar repertori en castellà, portugués o català en altres corts reials i nobiliàries d'altres indrets d'Europa a la mateixa època. Aquest repertori, que és molt menys conegut que les obres religioses, bé podria ser d'algunes còpies manuscrites de peces similars a les publicades per Diego Pisador en el seu *Libro de música de vihuela* (Salamanca, 1552) o Lluís del Milà, membre actiu a la cort dels virreis de València, en el seu *Libro de música de vihuela de mano intitulado El Maestro* (València, 1536). És a dir, de *vihuela* i veu. Però m'incline més per una proposta de música que circula també per les corts d'aquesta època com recentment ha estudiat Alfonso Colella (2019), o bé repertori internacional més vell i del que queda constància en inventaris com el d'Oliva. Uns exemples serien el *Cancionero de Segovia* (Fuhrmann i Urchueguia, 2019), amb peces en francès i flamenc. O bé, per a les obres en italià, peces amb poemes de Petrarca o els seus seguidors que van ser molt característiques de l'estil madrigalesc italià. En aquest sentit és interessant mostrar com la poesia d'Ausiàs March («un llibre de cartes de pergamí, escrit a mà, ab cobertes de fusta, de Mossén Ausiàs March»),⁸ ja era present a la biblioteca del Palau d'Oliva, molt abans fins i tot de la seua revalorització com a poeta a partir

8. Inventari del palau, f. 38r (Felip, 2004, 135).

de la segona meitat del segle XVI (Duran, 2004, 573-592). La poesia de March també va ser musicada en madrigals, com va ser el cas de Joan Brudieu (Pedrell i Anglés, 1921).

Servisquen, doncs, aquestes paraules per a posar en valor un camp molt poc conegut i amb molt de potencial per a la recerca i la recuperació del patrimoni cultural encara desconegut. És molt el material que encara queda per estudiar. Aquesta xicoteta aportació és només un principi per a conèixer molt més de la vida musical de la vila d'Oliva i de la seua família més il·lustre als segles XV i XVI.

BIBLIOGRAFIA

- BOMBI, A. i F. ESCRIVÀ-LLORCA (eds.) (202?): *Interseccions. I congrés d'Història de la Música al País Valencià*, València: AVA-MUS-Universitat de València [en preparació].
- BURKE, P. (1998): *Los avatares de El Cortesano. Lecturas y lectores de un texto clave del espíritu renacentista*, Barcelona: Gedisa.
- COLELLA, A. (2015): «Juegos de palabras y música en El Cortesano de Luis Milán», dins *SCRIPTA: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 5, pp. 229-252.
- (2019): *Música y cultura renacentista entre Valencia y Nápoles: la corte valenciana de Fernando de Aragón, duque de Calabria (1526-1550)*, Madrid: Sociedad Española de Musicología.
- DANDELET, T. J. (2002): *La Roma española, 1500-1700*, Barcelona: Editorial Crítica.
- DURAN, E. (2004): *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València: Tres i Quatre.
- ESCRIVÀ-LLORCA, F. (2015a): *Eruditio, Pietas et Honor: Joan de Borja i la música del seu temps (1533-1606)*, València: Universitat Politècnica de València [tesi doctoral].
- (2015b): «Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia», dins T. KNIGHTON i E. ROS-FÁBREGAS (eds.), *New Perspectives on Early Music in Spain*, Kassel: Reichenberger, pp. 176-187.
- (2019): «Entrada del cardenal Borja en Valencia en el verano de 1472», dins *Paisajes Sonoros Históricos (c.1200-c.1800)* [en línia].
<<http://historicalsoundscapes.com/evento/1054/valencia/es>>

- (2021): «Festejos del cardenal Borja en Valencia en 1472», dins *Paisajes Sonoros Históricos (c.1200-c.1800)* [en línia]. <<http://www.historicalsoundscapes.com/evento/1257/valencia/es>>
- FELIP SEMPERE, V. (2004): «L'inventari del Palau d'Oliva», dins *Cabdells*, 4, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 101-108.
- FERRER VALLS, T. (1993): *Nobleza y espectáculo teatral (1535-1622)*, València: UNED-Universidad de Sevilla-Universitat de València.
- (2007): «Corte virreinal, humanismo y cultura nobiliaria en la Valencia del siglo XVI», dins E. BERENGUER (ed.), *Reino y ciudad. Valencia en su historia*, Madrid: Fundación Caja Madrid, pp. 185-200.
- FUHRMANN, W. i C. URCHUEGUIA (eds.) (2019): *The Segovia Manuscript. A European Musical Repertory in Spain, c. 1500*, Woodbrige: The Boydell Press.
- GALERA HERNÁNDEZ, R. (2015): «Francesc-Gilabert de Centelles i Queralt, primer comte d'Oliva, a les corts de la Corona d'Aragó del segle XV», dins *Mirabilia/MedTrans*, 1, pp. 128-139.
- GARCÍA LÓPEZ, R. (2019): *Librería de canto y organología en el castillo de Segorbe (1575-1577)*, València: Universitat de València [tesi de màster].
- GARCÍA LÓPEZ, R. i J. RUIZ JIMÉNEZ (2020): «Francisco Guerrero en la librería musical de don Francisco Ramón Folch de Cardona y Aragón, III Duque de Segorbe y IV Duque de Cardona (1539-1575)», dins *Paisajes Sonoros Históricos (c.1200-c.1800)* [en línia]. <<http://www.historicalsoundscapes.com/evento/1104/segorbe/es>>
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. (2003): *El Cancionero de Uppsala*, València: IVM-Generalitat Valenciana.
- ISUSI FAGOAGA, R. i F. VILLANUEVA SERRANO (eds.) (2020): *La música de la Corona d'Aragó: investigació, transferència i educació*, València: Universitat de València.
- KIRCHER, A. (1650): *Musurgia Universalis, sive Ars Magna Consoni et Dissoni*, Roma: Ludovico Grignani.

- LA PARRA LÓPEZ, S. (1992): *Los Borja y los moriscos (Repobladores y «terratenientes» en la Huerta de Gandia tras la expulsión de 1609)*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- (2009): «Borja y Castro, Carlos de», dins Real Academia de la Historia, *Diccionario Biográfico electrónico* [en línia].
<<https://dbe.rah.es/biografias/28165/carlos-de-borja-y-de-castro>>
- LORITE MARTÍNEZ, M. I. (2017): *Pere de Centelles i el destí de la casa d'Oliva*, Piles: Edicions del Sud.
- MARÍN LÓPEZ, J. (2018): «Music regulations and sacred repertories in a ducal town without a duke Francisco de los Cobos and the Sacra Capilla of El Salvador in Sixteenth-century Úbeda», dins T. KNIGHTON i A. MAZUELA-ANGUITA (eds.), *Hearing the City in Early Modern Europe*, Turnhout: Brepols, pp. 241-276.
- MILÀ, Ll. del (2001): *El cortesano*, València: Ajuntament de València-Universitat de València [J. V. Escartí i A. Tordera (eds.)].
- MITJANA, R. (1911): *Catalogue critique et descriptif des imprimés de musique des XVIe et XVIIe siècles, conservés à la Bibliothèque de l'Université royale d'Upsala; par Rafael Mitjana, avec une introduction bibliographique par Isak Collijn*, vol. 1, Upsala: Impr. Almqvist i Wiksell.
- ORTS-RUIZ, F. (2019): «De crides, balls, entremesses y cobles. Las celebraciones por la entrada de Juan II y Juana Enríquez en Valencia (1459) como paradigma de la unión de las artes en la fiesta urbana medieval», dins *Matèria: Revista Internacional d'Art*, 14-145, pp. 97-116.
- PASTOR ZAPATA, J. L. (1992): «La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543)», dins *Archivum Historicum Societatis Iesu*, LXI (121), pp. 275-308.
- PEDRELL, F. i H. ANGLÉS (1921): *Els madrigals i la missa de difunts d'en Brudieu*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Palau de la Diputació.
- PEREA-RODRÍGUEZ, O. (2013): «Serafi de Centelles, comte d'Oliva, i la cultura valenciana del Renaixement», dins *eHumanista*, 3, pp. 1-19.
- RODRIGO LIZONDO, M. (ed.). (2011): *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València: Universitat de València.

- ROMEU FIGUERAS, J. (1958): «Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala», dins *Anuario Musical*, XIII, pp. 25-101.
- ROS-FÁBREGAS, E. i A. PUENTES-BLANCO (2021): «Ruffo, Vincenzo», dins *Books of Hispanic Polyphony* [en línia].
<<https://hispanicpolyphony.eu/person/13495>>
- SOLER, A. (2020): *L'esplendor d'Oliva. De l'honor dels Carròs al combat dels Centelles*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- STRONG, R. (1988): *Arte y poder. Fiestas del Renacimiento 1450-1650*, Madrid: Alianza Forma.
- VILLANUEVA SERRANO, F. (2009): «Mateo Flecha, el Viejo, en la Catedral de Valencia: sus dos períodos de magisterio de capilla (1526-1531? y 1539-1541) y su entorno musical», dins *Anuario Musical*, 64, pp. 57-108.
- (2011): «Poemas inéditos del vihuelista y escritor Luis Milán y nuevas consideraciones sobre su identidad: el Ms. 2050 de la Biblioteca de Catalunya», dins *Anuario Musical*, 66, pp. 61-118.
- (2016): *A la honor e mostrar stado. La música en la Corte de Juan II de Aragón*, Madrid: Sociedad Española de Musicología.
- (2019): «Sons de les festes reials hispàniques en l'edat moderna: els jorns de les entrades de Felip III i Margarida d'Àustria a València (1599)», dins *Revista Catalana de Musicologia*, 12, pp. 21-50.

ELS SENYORS D'OLIVA EN EL SOTERRAMENT DEL VIRREI JOAN (1525)¹

FRANCESC J. HERNÀNDEZ
Universitat de València

En aquest article comentaré un text breu (exactament 999 paraules), recuperat pel baró Julius von Minutoli i publicat en 1850, que descriu el soterrament del virrei Joan a València, el 1525, i el paper que hi jugaren Serafi i Francesc Centelles i Francesc Fenollet.

Joan (Johann) de Brandenburg-Ansbach-Kulmbach fou virrei de València durant els anys 1523-1525, pel seu matrimoni amb Germana de Foix. Va nàixer al castell de Plassenburg el 9 de gener de 1493, fill de Frederic (Friedrich) de Brandenburg-Ansbach i Bayreuth, anomenat *el Vell*, i de Sofia Jagiellonka de Polònia, filla del rei polonès Casimir IV. Frederic havia estat nomenat marcgraví (un comte amb dominis fronterers; un marquès, en sentit literal) de Brandenburg-Ansbach i també de Brandenburg-Kulmbach, i tenia al castell de Plassenburg la seua residència. Fou pare de set filles i deu fills, dels quals Joan fou el cinquè. El 1509, el jove Joan participà en la batalla d'Agnadello, del costat del Sacre Imperi Romà Germànic, que resultà victoriós enfront dels exèrcits venecians. El 1516 fou incorporat al capítol de l'orde del Toisó d'Or i poc després fou retratat amb aquesta distinció per Lucas Cranach *el Vell*. El 1519 va contraure matrimoni amb Germana (Germaine o Germania, com és esmentada als documents alemanys) de Foix, a Barcelona, que era vídua de Ferran el Catòlic. El 1523 es traslladaren a València com a virreis. L'11 de desembre d'aquell any, la parella jurà el seu càrrec a la Seu. El diumenge 5 de juliol del 1525, el virrei Joan morí i fou soterrat els dies 30 i 31 del mateix mes. Posteriorment, Germana va contraure matrimoni amb Ferran, duc de Calàbria.

El baró Julius von Minutoli (1804-1860) fou un diplomàtic prussià, que exercí de cònsol general a Portugal i Espanya. Va escriure quatre llibres sobre aquests països i les seues colònies (1852-1855). Abans, però, publicà, a més d'altres estudis, investigacions sobre la marca de Bran-

1. Agraïments a Benno Herzog i Vicent J. Escartí per la col·laboració en la traducció del text.

denburg i un gruixut volum sobre Frederic, pare de Joan. Aquest llibre fou editat per Alexander Duncker (germà de Franz, el qual publicà en aquella època obres de Marx i Engels) a Berlín el 1850: *Friedrich I. Kurfürst von Brandenburg und Memorabilia aus dem Leben der Markgrafen von Brandenburg aus den Quellen des Plassenburger Archivs* (Frederic I, elector de Brandenburg i esdeveniments memorables de les vides dels marcgravins de Brandenburg, procedents de les fonts de l'Arxiu de Plassenburg). Hi arreplega diversos documents sobre el virrei Joan, com ara la descripció de les exèquies i el testament, i comenta també dues hipòtesis sobre la seua mort. La primera, que el virrei morí en tornar d'un viatge per a participar en les Corts convocades per l'emperador a Toledo, quan es trobava en una casa de postes a tres jornades de València, afectat d'unes grans «febres de pestilència» i quan estava acompanyat dels tres cavallers del confiança: Jorg von Wolmershausen, Joachim von Thalheim i Balthasar Rabensteiner, del marcgravinat de Brandenburg. La segona hipòtesi, més inquietant, és que Joan morí enverinat per ordres de la seua dona, Germana, perquè sembla que tenia la pretensió «d'enviar-la a Alemanya i sotmetre-la, durant algun temps, a una vigilància més estricta degut a la seua lleugeresa» (op. cit., 2a sec., p. 42). I «lleugeresa» s'ha d'entendre en sentit moral. De fet, Germana ja havia tingut una xiqueta amb Carles I. El fet és que el 4 o, més probablement, el 5 de juliol de 1525, Joan morí i el seu cadàver fou traslladat a València.

Cal recordar que el moment era summament crític. Arran de la Batalla de Pavia (febrer de 1525), el rei Francesc I havia sigut fet presoner per les tropes de Carles I. Les pugnes entre els monarques cristians, quan hi havia la possibilitat d'una invasió turca (que de fet esdevingué poc temps després i arribà fins al setge de Viena), provocaren una gran preocupació entre els humanistes i erasmistes, com ara Vives. Així li ho expressà al seu amic Franciscus van Cranevelt: «¡Veus que l'Emperador [Carles] i Francesc [I, de França] no han pogut mantindre's en regnes tan grans! Jo ara exclamaria més bé: amb què teniu prou, si Europa us és poca cosa?!» (18-25 de juliol de 1525).

Les exèquies de Joan de Brandenburg es realitzaren els dies 30 i 31 de juliol, a fi de soterrar-lo, segons la seua voluntat, al costat de l'altar de l'església del Convent del Sant Sepulcre de Jerusalem (popularment, Convent de Jerusalem), que es trobava extramurs de València. La virreina va romandre al palau de Serafi de Centelles, a l'actual carrer de Cavallers.

Figura 1. Joan de Brandenburg, amb el Toi-só d'Or, per Lucas Cranach.

Figura 2. Kulmbach i el castell de Plassenburg.

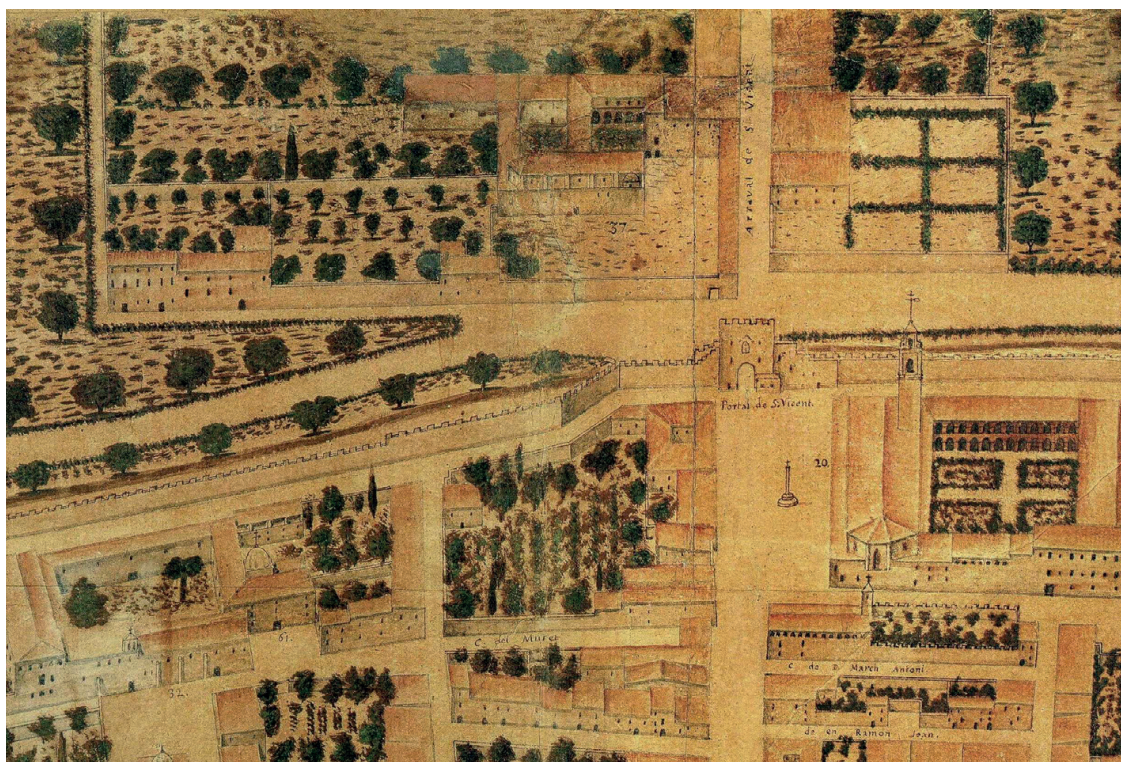

Figura 3. Convent de Jerusalem (dalt) en el plànol de Tosca (segle XVIII). S’hi pot veure la plaça, l’església i el convent de Sant Agustí.

El primer dia, a hora de vespres (els oficis de la vesprada), hi hagué una processó cap a l’església, que estava ornada amb centenars de ciris i draps negres, amb les armes i la divisa del virrei. Primerament, marxaren criats i servidors del comú; després, portades per cavallers, la senyera tricolor de Joan de Brandenburg (de colors blanc, groc i marró), amb la seua divisa en francès: «Açò és la meua felicitat», el seu elm de torneig amb plomes d’aquells colors, l’escut, ornat de la mateixa manera, i el seu cavall, amb un revestiment també d’idèntic cromatisme. Després, marxà l’herald de l’emperador i altres cavallers. Aquests tresors del virrei foren deixats a la cripta i es cantaren vespres.

L’endemà, es va fer el soterrament. Criats, cavallers i autoritats acudiren en el mateix ordre. També hi desfilaren les senyeres del virrei. En primer lloc, una bandera blanca amb l’àguila de Brandenbug, que portava *don* Lluís Eixarch. Després d’aquesta, en un lloc ben destacat, estaven els senyors d’Oliva. El text alemany diu «Don Gran Fenolet und Don Serafin Ribelles», que entenem com «Don Francesc Fenollet i Don Seraffi Centelles». Aquests portaven respectivament la senyera de la Regalia i la del ducat de Stettin. Així diu el text pel que fa a la segona jornada:

En aquell dia, totes les coses de l'església estaven preparades en el mateix ordre de la missa que s'havia fet la vespra, i acudiren en el mateix ordre que el dia en el qual s'havien portat els tresors.

A continuació era portada una bandera blanca, en la qual estava pintada l'àguila de Brandenburg. La portava Don Lluís Eixarch.

Després anaven dues banderes. Una representava la Regalia i l'altra el ducat de Stettin [Szczecin], que portaven Don Francesc Fenollet i Don Serafi Centelles.

Després anaven dues banderes, que representaven el ducat de Wenden i Núremberg, portades per Don Lluís de Borja i Don Lluís de Vilarassa. A continuació, Don Lluís Carròs portava l'armadura. Li seguien dues banderes la del ducat de Pommern [Pomerània] i la del comtat de Zollern, que eren portades per Don Ramon de Castala i Pujaçons.

Seguia l'elm de torneig, que portava Don Francesc de Fenollet. Després d'aquest, Don Pedro Viciano i Don Francesc Rebolledo portaven dues banderes que representaven el principat de Ruegen [Rhügen] i el ducat de Cassuben.

Una mica darrere d'aquest, Don Ximén Pérez de Borja portava l'escut, ricament brodat d'or, argent i sedes, i totes les armes de Sa Gràcia Ducal. Després portava Don Baro Ehinger la bandera principal, en la qual estaven pintades totes les armes de Sa Gràcia Ducal. A continuació era portat un cavall amb revestiment de totes les armes pel Senyor de Sarrià i Don Jon del Comanador Pellisser.

Després, a mà esquerra, Don Jeroni d'Eixarch portava la cadena d'or amb l'Orde Imperial [el Toisó d'Or]. A mà dreta, Sancho Còrdova portava el barret ducal de plata i daurat per dalt. Enmig dels dos venia Don Francesc Centelles, que portava un emblema, fet a la manera de la de l'herald, costosament brodada d'or, de plata i sedes, en la qual hi havia les armes de Sa Gràcia, i després l'herald, en l'ordre que s'arribà la vespra. En l'església, tots aquests tresors es portaren a la tomba, menys el cavall, durant l'ofertori de la missa. Després, el cavall fou portat fora de l'església. Es portaren els tresors a la tomba i es va oficiar una missa, de manera sincera i bona, junt amb un bon sermó, en el qual s'esplaià sobre la bondat de Sa Gràcia de la manera més bella. Després el seguici isqué de nou en ordre a la cort.

La Regalia no era pròpiament un territori, sinó la senyera de la «bandera de la sang», el símbol de les terres infeudades, que va ser adoptat per Friedrich de Brandenburg el 1415. Per tant, hem de suposar que aquesta bandera seria probablement un damasc de color vermell.

El ducat de Stettin era una part de la Pomerània Occidental. Actualment, correspon a una de les divisions de Polònia i té el nom polonès de Szczecin. La senyera que portaria Serafi Centelles seria, tal vegada, un cap d'àguila sobre camp atzur.

Seguien altres banderes de les possessions relacionades amb el virrei: els ducats de Wenden, Núremberg i Pomerània, el comtat de Zollern, el principat de Rhügen i el ducat de Cassuben, així com una senyera amb totes les armes del mort. Altres cavallers portaven l'armadura, l'elm de torneig, l'escut i el cavall, amb un revestiment amb les armes pintades. A continuació, dos cavallers duïen el Toisó d'Or i el barret ducal de plata i daurat per dalt. Enmig, *don* Francesc Centelles portava un emblema, fet a la manera del que llueïa l'herald la vespra (que anava vestit de negre i amb el seu distintiu d'herald estampat per davant i darrere, amb les armes del Sacre Imperi Romà i l'àguila imperial, costosament brodats d'or, de plata i sedes), en el qual hi havia les armes del virrei.

Amb tot, la relació de nobles ens deixa alguns dubtes. Hem identificat «Don Gran Fenolet», que diu el text original, amb Francesc de Fenollet. Però aquest personatge torna a aparèixer en la relació per a dur l'elm del mort. Tal vegada, siga un lapsus i qui porta l'elm fora Francesc Gilabert de Centelles, nebot de Serafi, que aquell mateix any va contraure matrimoni.

Totes aquestes senyeres i riqueses, excepte el cavall, foren presentades durant l'ofertori de la missa perquè foren portades a la tomba del virrei. En finalitzar l'ofici, els cavallers abandonaren l'església segons l'ordre d'arribada.

BIBLIOGRAFIA

- MINUTOLI, Julius von (1850): *Friedrich I. Kurfürst von Brandenburg und Memorabilia aus dem Leben der Markgrafen von Brandenburg aus den Quellen des Plassenburger Archivs bearbeitet*, Berlín: Alexander Duncker, pp. 50-52 [en línia].
<<https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10013658/bsb:BV009026123>>

LA HISTÒRIA FAMILIAR D'ALONSO DE MENA I D'OLIVA, ORIGINARI DE LLORCA, I DELS SEUS DESCENDENTS NASCUTS A OLIVA¹

ANNA FERRANDO MENA

Membre de l'Asociación Raíces del Reino de Valencia des de 2011

*Oblidar els avantpassats és ser com un
riu sense font, com un arbre sense arrels.*

Proverbi xinès

1. INTRODUCCIÓ

La genealogia és una passió tan egoista com generosa. El que em va moure a interessar-m'hi va ser la curiositat de conèixer els meus avantpassats, de reconstruir el trencaclosques familiar, i també el desig de saber d'on venim per a saber a on anem... i el gust per la mateixa investigació. Des de fa alguns anys, he investigat l'origen del cognom Mena, que és el de la meua família materna d'Oliva. Amb aquesta crònica familiar vull compartir tot el que he esbrinat de la vida dels membres d'aquest llinatge, de les èpoques en què han viscut, dels seus entorns familiars i professionals.

El cognom Mena —Alonso de Mena— apareix a Oliva per primera vegada en 1635, en el registre de la parròquia de Sant Roc (veg. figura 1). Més tard, en 1646, torna a aparèixer en el registre del cens (veg. figura 2). Alonso de Mena era originari de Llorca (actual província de Múrcia), a 245 km d'Oliva. Arriba a Oliva sol, i decideix instal·lar-s'hi i crear una família. És cirurgià i viu al barri del Raval. Més tard, ensenyarà l'ofici al seu fill Josep. A partir del naixement dels seus fills i nets, la partícula *de* del cognom desapareix.

2. CIRURGIÀ EN EL SEGLE XVII

En el segle XVII, l'ofici de cirurgià s'aprén amb la pràctica i l'experiència. Sovint es tracta d'un cirurgià barber que igual s'ocupa de cures

1. Traducció a cura de Pura Peiró Bertomeu, llicenciada en Geografia i Història per la Universitat de València.

mèdiques com d'afaitar i tallar els cabells dels clients i d'arreglar per-
ruques. Les seues activitats són sobretot manuals: opera els abscessos,
prepara les cataplasmes i altres remeis a base de plantes o utilitza cucs
per a tractar ferides. També practica sagnies i amputacions, o analitza
els orins segons una taula de color que va del blanc al negre amb dotze
varietats de color diferents: blanc, groc clar, ataronjat, daurat, safranat,
rosa, roig, vinós, verd, blau, marró i negre.

El cirurgià del segle XVII és capaç de practicar extraccions de dents
i queixals, però també d'estabilitzar les peces que es mouen o de reem-
plaçar-les amb altres de postisses, fetes d'os de bou. Per a les càries,
mentre el dolor és suportable, pot fer servir un clau d'espècia que tapa
el forat; les propietats antisèptiques i anestèsiques d'aquests botons flo-
rals són llargament conegudes. Però si ja no hi ha remei i no es pot
salvar la peça, només hi caben dues solucions: l'ablació amb la pinça
o la punta de foc roent. Els cirurgians col·laboren amb l'apotecari i el
metge.

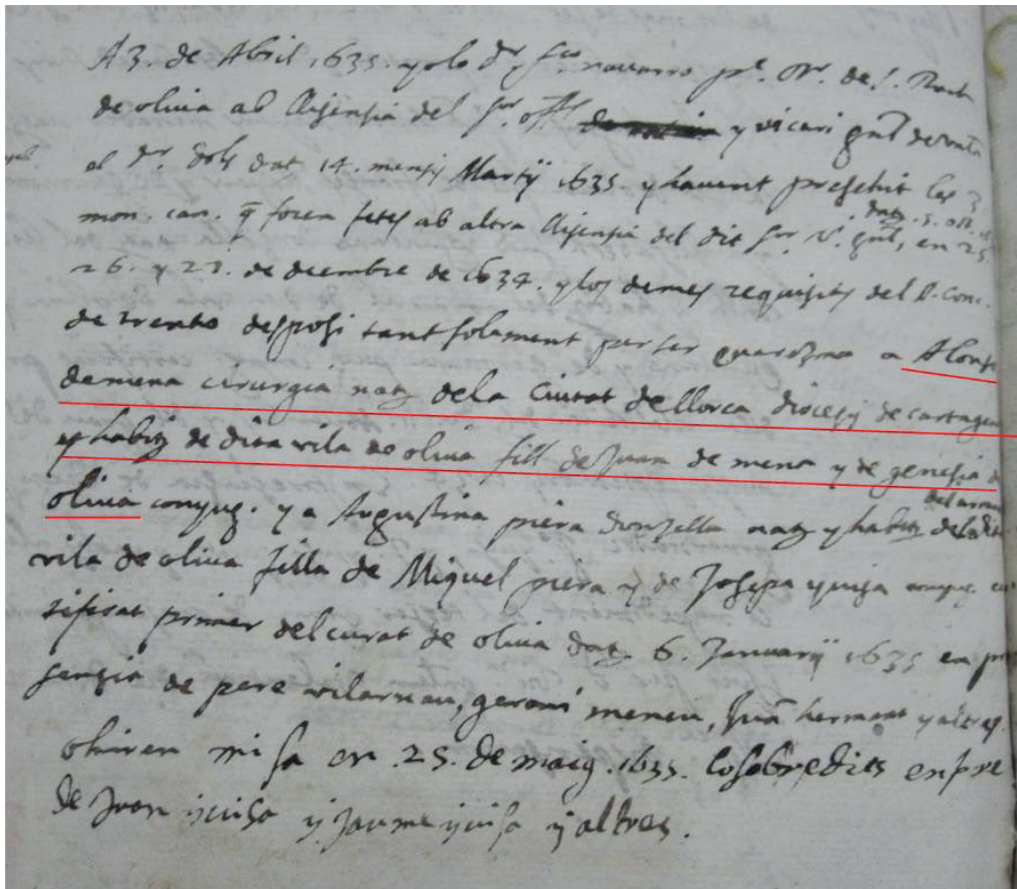

Figura 1. Partida de matrimoni d'Alonso de Mena amb Agustina Piera (1635).

miquel Pau	Juan Tormo
Vicent Salort	Juan bozques
lluis botó	Vicent Garcia
Vicent marbimeno	Viuda de Juan botó
Jaume Seguí menor	Viuda de lluis botó
frances Piéra	Jusep Gilabert
Cosme Daquero	Viuda de miquel Piéra
frances Salort	Jusep gomes
Viuda de frances moraco	Bert Somen Orius
mateu moraco	Jusep llinars
miquel piéra de miquel	Antoni Pasqual
Diego ortola	miquel Tosca
Geroni escriuá	Aguilí Garcia
frances Piéra de miquel	Cristofel Caua
frances Piéra de lluis	frances Senpere
Jaume Seguí major	Jaume Cots
frances parrá major	gaspar esbri
miquel geroni escriuá	Jusep Rodriguez
Pom i Tomas	Damia Cots
Juan de Lofano	Juan Gilabert
Antoni bonet	<u>Alonso de mena</u>
miquel s. ^{ra} pau	Viuda de batlle botia
Damia melche	Geroni Jorda
Geroni fortuní	Damia frener
Bernat Toras	Cristofel piéra
Juan Ferrando	Miquel Serra
Jusep Toras	Viuda de Jaume fenollar
Juchim pitarro	mare Canet
Pere falc	Viuda de Vicent badia
Juan Ferrandiz	Viuda menuea
Bert Somen blasco	frances Turés
batlle lauoni	Pere Gilabert
miquel Súcar	miquel marques
	miquel Rodriguez

Figura 2. Cens d'Oliva (1646).

Figura 3. *L'arrancador de dents* (Gerrit Van Honthorst, 1627. Museu del Louvre, París).

3. LLORCA, CIUTAT NATAL D'ALONSO DE MENA

Al segle XVII, Llorca és una població moderna que no negligeix les seues posicions defensives a la costa, per a lluitar contra l'amenança turca sobre la gent del país.

Figura 4. Castell de Llorca.

Foto 5. Ciutat de Llorca.

4. CONCLUSIÓ

Alonso i Agostina són l'origen del llinatge Mena a Oliva. La meua cerca genealògica m'ha permès de conèixer-ne l'evolució des del segle XVII fins a l'actualitat.

Del llinatge Mena, podem destacar que els matrimonis de les primeres generacions tenen molts més fills que les parelles de les generacions següents. És, doncs, en les primeres generacions quan s'estendrà el cognom entre els habitants, sobretot del Raval.

Estic en condicions d'afirmar que totes les persones que porten en l'actualitat el cognom Mena a Oliva venen del mateix avantpassat: Alonso de Mena i d'Oliva.

4.1 PRIMERA GENERACIÓ

Alonso de Mena i d'Oliva naix cap al 1610 a Llorca, a l'actual província de Múrcia, diòcesi de Cartagena, fill de Juan de Mena i de Genesisia d'Oliva. Amb el temps s'establirà a Oliva com a cirurgià i es casarà en primeres núpcies amb Agostina Simona Piera Ibiza, nascuda a Oliva el 31 d'agost de 1614. Agostina és filla de Miguel Piera i de Josepha Ibiza.

El matrimoni d'Alonso i Agostina se celebra a l'església de Sant Roc d'Oliva el divendres 13 d'abril de 1635.

La parella tindrà huit fills, tots nascuts a Oliva:

- Francisca Antonia Juana Lloren, nascuda en 1636.
- Felipa Diega Benita, nascuda en 1638.
- Dorothea Juana Genesisia, nascuda en 1639.
- Juan Simeon, nascut en 1641
- Jusep Benet Diego, nascut en 1643.
- Isabet Anna Catharina, nascuda en 1644.
- Silvestra Thomasa Juana, nascuda en 1647.
- Sebastià Roch Christofol, nascut en 1648.

Morta Agostina, Alonso s'uneix en segones noces a Phelipa Vicenta Theodora Escrivà Català, nascuda a Oliva en 1622 i filla de Francesc Escrivà i d'Àngela Català. Phelipa és també cunyada de la filla del marit, Felipa Diega Benita. El matrimoni se celebra el dijous 25 de febrer de 1649 a la parròquia de Sant Roc. Tindran una única descendent, Timotea Margarita Melxora, nascuda en 1652.

4.2 SEGONA GENERACIÓ

Jusep Benet Diego de Mena Piera ve al món a Oliva i el bategen el mateix dia del seu naixement, el diumenge 4 de gener de 1643, a Sant Roc. Jusep serà cirurgià com son pare. Es casa amb Severina Maura Esperanza Roca Ribera Peris, nascuda també a Oliva el 13 de febrer de 1650. Severina és filla de Miquel Ribera i d'Agostina Peris. Josep i Severina es casen a Sant Roc el divendres 2 de febrer de 1674.

El matrimoni té huit descendents:

- Anna Maria, vinguda al món en 1677.
- Lluisa Visenta, en 1677.
- Agustina Maria Catalina, en 1679.
- Francisca Severina, nascuda en 1681.
- Josep Juan Baltasar, nascut en 1683.
- Miguel Juan Franses, en 1685.
- Francisca Agustina, en 1688.
- Jaume Vicent Berthomeu, nascut en 1691.

4.3 TERCERA GENERACIÓ

Jusep Juan Baltasar Mena Ribera naix a Oliva el diumenge 28 de març de 1683 i el bategen el mateix dia a l'església de Sant Roc. Traspasa també a Oliva, el divendres 18 d'octubre de 1743 a l'edat de seixanta anys. S'havia unit en matrimoni a Margarita Verger, possiblement natural de Benissivà; nascuda cap al 1687, Margarita mor a Oliva el dijous 5 d'agost de 1762.

La parella va tindre quatre fills, tots nascuts a Oliva:

- José Juan, nascut en 1707.
- Ana Maria Rosa Blasa, nascuda en 1712.
- Ana Maria Blasa Vicenta, en 1715.
- Francisco Miguel Bonaventura Pasqual, en 1718.

4.4 QUARTA GENERACIÓ

Francisco Miguel Bonaventura Pasqual Mena Verger és batejat el mateix dia del seu naixement, el dilluns 6 de juny de 1718, a la parròquia de Sant Roc d'Oliva. Traspasa en 1795 amb setanta-sis anys.

Francisco és llaurador. Casat amb Josefa Maria Miquela Moncho Fuster, olivera nascuda el 28 de setembre de 1719 i traspasada a la mateixa ciutat el 22 d'abril de 1808 amb huitanta-huit anys, és filla d'Antoni Miquel Jusep Monjo Tur i Maria Angela Jusepa Vicenta Fuster Mestre.

El matrimoni de Francisco i Josefa se celebra el 31 d'agost de 1741 a l'església de Sant Roc d'Oliva. Tindran huit fills:

- Francisca Maria Vicenta, nascuda en 1742.
- Jose Francisco Pasqual, en 1745.
- Francisco Pasqual, en 1749.
- Antonio Pasqual Melchor, en 1751.
- Josefa Maria Vicenta, nascuda en 1753.
- Pasqual Francisco Vicente, nascut en 1756.
- Felipe Pasqual Vicente, en 1758.
- Vicente Blas Francisco, en 1763.

4.5 CINQUENA GENERACIÓ

Felipe Pasqual Vicente Mena Moncho naix a Oliva el diumenge 22 d'octubre de 1758. El bategen l'endemà, 23 d'octubre. Mor el dimecres 12 d'octubre de 1831 amb setanta-dos anys.

Es casa a l'església de Sant Roc el dimarts 27 d'octubre de 1782 amb Josefa Maria Sala Guillem, originària de Piles però traspasada a Oliva el 18 de juliol de 1826; és filla de Jayme Sala i Bacilia Guillem.

Felipe i Josefa Maria es casen a Oliva, a Sant Roc, el 27 d'agost de 1782. Tindran nou fills, tots nascuts a Oliva:

- Pasquala Tecla Josefa, nascuda en 1783.
- Gaspar Vicente Juan, nascut en 1785.
- Antonio Vicente, en 1786.
- Pedro Antonio, en 1788.
- Blas José, en 1790.
- Vicente José, en 1793.
- Antonio Vicente, nascut en 1794.
- José Ponce, en 1798.
- Juan, en 1801.

4.6 SISENA GENERACIÓ

Antonio Vicente Mena Sala ve al món el dijous 5 de juny de 1794 i és batejat el mateix dia a Sant Roc. El seu primer matrimoni amb Maria Inés Monsonís Alcaraz es fa a la mateixa parròquia el 12 de setembre de 1812. El matrimoni tindrà una única filla, Josefa, nascuda en 1814 a Oliva.

Antonio es casa per segona vegada amb Rosa Masquefa Sabater, nascuda a Oliva l'1 de febrer de 1778. Rosa és filla de Juan Bautista Francisco Pedro Masquefa Masquefa i de Maria Ana Josefa Pasquala Sabater Vicens. Antonio i Rosa es casen a Sant Roc el dilluns 20 de maig de 1816 i tenen un fill, Antonio Vicente, nascut en 1817.

4.7 SETENA GENERACIÓ

Antonio Vicente Mena Masquefa naix a Oliva el diumenge 11 de maig de 1817 i el bategen l'endemà a Sant Roc. Mor amb cinquanta-quatre anys a Oliva el dijous 11 de gener de 1872.

S'uneix en primeres noces a Maria Rosa Fuster, traspassada a Potries.

En segones noces, es casa amb Cayetana Carmela Torres Climent, nascuda a Oliva l'11 de febrer de 1808 i batejada l'endemà a l'església de Santa Maria. Filla de Vicente Torres i de Rosa Vicenta Theresa Climent, es casa amb Antonio Masquefa el dissabte 29 de juliol a Santa Maria; la núvia és viuda de Josef Bertomeu Llopis.

El matrimoni d'Antonio i Cayetana tindrà cinc fills:

— Maria, nascuda en 1838.

— Vicente, nascut en 1841.

— Maria Rosa, en 1843.

— Vicente, en 1846.

— Rosa, en 1849.

4.8 HUITENA GENERACIÓ

Vicente Mena Torres naix a Oliva en 1841 i mor el dimecres 11 d'octubre de 1922 a l'edat de huitanta-un anys. Es casa amb Vicenta Maria Fuster Salelles, filla de Vicente Fuster Lapiedra i de Maria Rosa Salelles Mateu. Vicenta Maria naix en 1852 i es casa amb Vicente Mena Torres el dissabte 9 de gener de 1875 a Sant Roc a Oliva. La parella tindrà sis fills:

— Vicenta, nascuda en 1875.

— Dolores, nascuda en 1878.

— Vicente, nascut en 1880.

— Dolores, en 1883.

— Vicente, en 1885.

— Enrique, nascut en 1891.

4.9 NOVENA GENERACIÓ

Enrique Mena Fuster naix a Oliva el 10 d'abril de 1891 i és batejat a l'església de Sant Roc l'endemà. Mor a Oliva el dissabte 11 de desembre de 1971 amb huitanta anys.

Enrique treballava de fuster. Conegut al poble com Enrique *de Mànegues*, fabricava mànecs de ferraments. Es casa amb Vicenta Savall Mayans, nascuda el 22 de març de 1899 i batejada el 23 de març a l'església de Santa Maria.

Vicenta, coneguda amb el sobrenom de *la Tia Vicenteta la Roja*, és filla de Ramon Savall Tomàs i de Vicenta Maria Mayans Llopis. El matrimoni d'Enrique i Vicenta se celebra el 29 de gener de 1921 a Santa Maria. Tindran quatre fills:

- Anita, nascuda en 1921.
- Vicenta, en 1926.
- Enrique, en 1928.
- Francisco, en 1932.

4.10 DESENA GENERACIÓ

Vicenta Mena Savall naix el diumenge 20 de juny de 1926 a Oliva i la bategen al cap de set dies a Santa Maria.

Vicenta emigra a Alger el 5 d'abril de 1955 amb vint-i-huit anys. Es lloga com a treballadora domèstica i poc més tard es casa amb Robert Ferrando, nascut en 1923 a Algèria. El matrimoni civil se celebra a l'Ajuntament d'Alger el dissabte 1 de desembre, i el religiós a l'església de Sant Bonaventura de la mateixa ciutat. Tenen dos fills:

- Norbert, nascut a Alger en 1958.
- Anna Marie, nascuda a Bordeus (França) en 1963 i autora d'aquesta genealogia.

4.11 TAULA GENEALÒGICA

Alonso de MENA i d'OLIVA

Nascut cap a 1610.

Fill de Juan de MENA i Genesisia d'OLIVA.

1a muller: Agostina Simona PIERA IBIZA, nascuda en 1614.

2a muller: Phelipa Vicenta Theodora ESCRIVÀ CATALÀ, nascuda en 1622.

Jusep Benet Diego de MENA PIERA

Nascut en 1643.

Muller: Severina Maura Esperanza Roca RIBERA PERIS

Nascuda en 1650.

Jusep Juan Baltasar MENA RIBERA (1683-1743)

Muller: Margarita VERGER (†1762)

Francisco Miguel Bonaventura Pasqual MENA VERGER (1718-1795)
Muller: Josefa Maria Miguela MONJO FUSTER (1719-1807)

Felipe Pasqual MENA MONCHO (1758-1831)
Muller: Josefa Maria SALA GUILLEM (†1826)

Antonio Vicente MENA SALA
Nascut en 1794.
1a muller: Maria Inés MONSONIS ALCARAZ
2a muller: Rosa MASQUEFA SABATER
Nascuda en 1778.

Antonio Vicente MENA MASQUEFA (1817-1872)
1a muller: Maria Rosa FUSTER
2a muller: Cayetana Carmela TORRES CLIMENT
Nascuda en 1808.

Vicente MENA TORRES (1841-1922)
Muller: Vicenta Maria FUSTER SALELLES
Nascuda en 1852.

Enrique MENA FUSTER (1891-1971)
Muller: Vicenta SAVALL MAYANS (1899-1985)

Vicenta MENA SAVALL
Nascuda en 1926.
Marit: Robert FERRANDO
Nascut en 1923.

Norbert FERRANDO [MENA] (Nascut en 1958)
Anna-Marie FERRANDO [MENA] (Nascuda en 1963)

FONTS CONSULTADES

- 1) Arxiu Parroquial de Sant Roc d'Oliva
- 2) Asociación Raíces Reino de Valencia
<<http://www.raicesreinovalencia.com/>>
- 3) Wikipedia
<https://fr.wikipedia.org/wiki/Lorca_%28Murcie%29>

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA EN LA FAÇANA SUD DE L'ESGLÉSIA DE NOSTRA SENYORA DEL REBOLLET D'OLIVA

PASQUAL COSTA CHOLBI
Arqueòleg

1. INTRODUCCIÓ

L'església de Nostra Senyora del Rebollet se situa a extramurs de la vila medieval d'Oliva, vora l'antic camí reial, l'actual carretera del Convent, un tram de la N-332. El temple és de planta rectangular, amb l'eix est-oest; té una única nau central amb capelles laterals, al final de la qual està el presbiteri i més enllà la sagristia. Es localitza entre el carrer de Salvador Soler i Soler a ponent i la plaça de Juan Bautista Escrivà a llevant, on es troba la façana principal. La frontera sud s'ubica en la citada carretera del Convent i la nord fa mitgera amb l'antic convent franciscà del qual en formava part i que hui s'ha convertit en un col·legi. Actualment, l'església pertany a la parròquia de l'Assumpció de Nostra Senyora Santa Maria la Major d'Oliva, emplaçada a un centenar de metres. Cal esmentar que part de la façana sud de l'església estava amagada per l'existència d'una casa contemporània adossada a ella (número 34 de la carretera del Convent). Aquest edifici fou adquirit i enderrocat l'any 2006 per l'Ajuntament d'Oliva amb el propòsit de deixar lliure tota la façana meridional del temple.

La intervenció arqueològica s'emmarca dins del «Proyecto básico y de ejecución de restauración de la fachada sur de la Iglesia de Nostra Senyora del Rebollet en Oliva (València)», dirigit per l'arquitecte Juan Pablo Mas, amb la col·laboració d'Héctor Fernández. El promotor ha estat la parròquia de Santa Maria la Major d'Oliva. Les obres les ha realitzades l'empresa constructora BAMASA. L'estudi arqueològic el van codirigir Vicent Burguera, director del Museu Arqueològic d'Oliva, i l'autor d'aquest article.¹ Els plànols i seccions arqueològics han estat a càrrec de Núria Álvarez.

1. Vull aprofitar l'ocasió per a agrair l'encàrrec del rector de la parròquia de Santa Maria, En Fernando Cremades, i especialment a Vicent Burguera per la col·laboració en aquest i altres projectes.

Figura 1. Façanes principal, a l'est, i sud de l'església del Rebollet d'Oliva, vora la carretera del Convent (N-332).

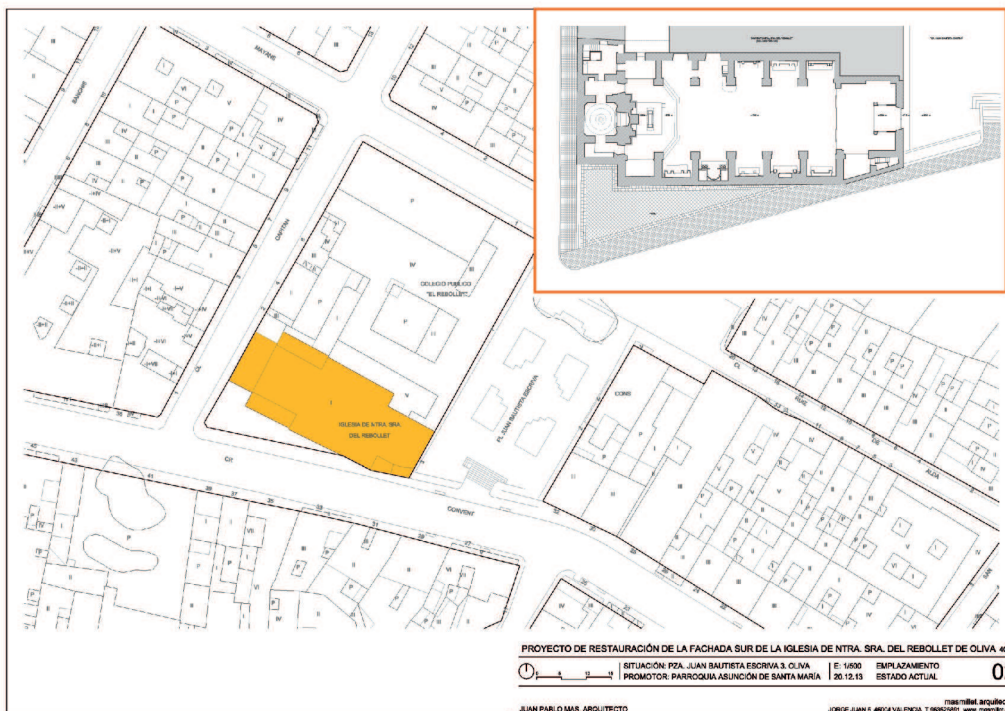

Figura 2. Plànol de localització i planta de l'església. Muntatge amb material gràfic del projecte de restauració dirigit per J. P. Mas.

Figura 3. Façana sud amb els contraforts del presbiteri i el reforç de la cantonada.

Figura 4. Façana de ponent amb la sagristia afegida al cos de l'església.

2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

L'església de Nostra Senyora del Rebollet i el convent annex foren construïts per a reubicar la comunitat de pares franciscans d'Oliva. Aquests havien fundat el 1448 el convent de Santa Maria del Pi² a l'oest de la població medieval, però es va enfonsar amb el terratrèmol del 26 de desembre de 1598. El nou convent i l'església van ser alçats en uns terrenys cedits pel comte d'Oliva pròxims a la muralla nord de la vila, extramurs d'aquella i front a una de les portes del recinte murat, el portal del Molí. Després de la desfeta, els frares es traslladaren a viure al palau del comte, en els pisos superiors, segons conta J. Castell (1990). El mateix autor ens diu que el monestir va ser inaugurat el 4 d'octubre de 1606, el dia de Sant Francesc. El poc de temps transcorregut des de l'enderroc de l'antic convent i la inauguració del nou ens fa pensar que la construcció d'aquest últim degué començar molt poc després del terratrèmol.

El nou convent amb l'església fou conegut des del segle XVII com Convent Nou de Santa Maria del Pi i va ser la seu de la comunitat franciscana d'Oliva fins al 6 de setembre de 1835 (Castell, 1990). Amb la desamortització de Mendizábal, els franciscans, vint-i-quatre frares i dotze novicis, abandonaren el convent que passà a ser propietat de l'Estat. L'església es va vendre en pública subhasta a un particular i fou convertida en celler. Fins al 1853, aquesta no fou novament adquirida per onze llauradors integrants del tercer orde franciscà. Dos anys després, es restablí el culte amb el trasllat de la Mare de Déu del Rebollet des del temple parroquial de Santa Maria. A més a més, l'exconvent fou convertit en caserna de carabiners, el 1902 va ser adquirit per mossén Juan Bautista Escrivà Llorca i la seua germana Rosa, que el mateix any el cedeixen a les Germanes Carmelites de Santa Joaquina Vedruna per a col·legi, funcionalitat que ha perdurat fins a l'actualitat.

En l'època de la II República, el temple fou afectat per l'enderrocament del campanar i de la capella de la Comunió.³ El campanar estava

2. La data de la fundació es pot trobar en el llistat de convents franciscans que apareix en el web de la *Gran enciclopèdia catalana*, en l'entrada *franciscà/franciscana*.

3. En l'article de J. Castell (1990), l'autor data la demolició el 1930, però en J. Castell (1995), el mateix autor la data el 1931 i en «la República».

situat en el lateral esquerre de la façana principal i la capella de la Comunió en la part central de la façana sud. La destrucció es va fer per a donar-li una nova alineació a la carretera N-332. S'enderrocaren set metres de la tàpia de rajola de la façana meridional que posteriorment es va reconstruir amb una fàbrica de pedra de paredat i rajola però amb una altra orientació.

Hem d'apuntar que la denominació inicial de Convent Nou de Santa Maria del Pi fou substituïda amb el pas del temps per l'actual de Rebollet. No podem precisar el moment quan es va produir el canvi, possiblement en el segle XIX, però, en tot cas, és molt significatiu de la rellevància local adquirida per una devoció iniciada en el segle XIII.

3. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

3.1 LA PRIMERA FASE

La intervenció arqueològica es realitzà sobre les estructures de la façana sud de l'església del Rebollet on es van aplicar les tècniques de l'arqueologia mural. Però en aquesta primera fase sols s'actuà sobre part de les fàbriques: per una banda, sobre la frontera meridional de la sagristia (5,12 metres) i sobre part de la façana oest del cos principal del temple (2,78 metres); i per una altra, sobre 16,60 metres de la façana sud pròpiament dita. S'estudià l'espai des del nivell del terra actual fins al punt on comencen les teulades. La mesura dels 16,60 metres comença en la cantonada oest de l'edifici principal. El conjunt tractat no arribava a la meitat de la cara meridional, però englobava l'arc relacionat amb la capella de la Comunió. Aquest espai correspon a la zona ocupada per la casa particular enderrocada el 2006. A partir dels 16,60 metres, la façana presentava una problemàtica diferent, ja que es va arrebossar de dalt a baix amb un morter de ciment molt dur i compacte per a evitar humitats. La complexa eliminació d'aquest morter va fer que aquest tram de la frontera es reservés per a una posterior intervenció arquitectònica i arqueològica.

El presbiteri de l'església del Rebollet està diferenciat de la resta de l'edifici. En aquest lloc, l'altura és major i en la primera planta els contraforts estan a la vista, a més a més, el mur interior està retirat respecte de la línia de façana, paral·lel a aquesta, ja que s'alça sobre el mur interior de les capelles laterals. Això crea dos espais entre els tres

contraforts coberts amb teulades. Aquesta zona també va entrar dins de la intervenció arqueològica i en la posterior restauració.

Els treballs de la intervenció arqueològica van consistir en la retirada dels elements corresponents a la casa formats bàsicament per enlluïts i arrebossats. S'eliminaren les restes d'obra consistents en punts de connexió entre la casa nova i les parets antigues de l'església. També es destaparen alguns elements de l'edifici contemporani, com ara la ximenera, els forats dels caps de biga dels sostres de la planta baixa i de la planta primera, etc. Aquesta casa va construir murs nous sobre la zona alta del presbiteri o sobre el mur de la sagristia que conformaven la paret mitgera nord amb el temple. Això va fer que es retallaren els voladissos de les teulades de l'església i que es creara una séquia de desguàs de les teulades. En la restitució de les volades de les teulades s'enderrocà el que quedava d'aquests murs i s'anul·là la séquia de desguàs. Ara, l'aigua de la pluja cau directament sobre el carrer.

La zona alta del presbiteri estava arrebossada amb morter de ciment que cobria tots els elements, com ara els contraforts, les parets o les finestres. Aquest morter de ciment contemporani també es va eliminar.

Una de les primeres actuacions que es van fer en la intervenció arqueològica fou la realització de cales murals manuals, per a veure les característiques dels enlluïts o dels arrebossats (composició, grossor, etc.), així com els elements que hi havia per baix. Es va arribar a les fàbriques originals. Amb el resultat de les cales, s'hi realitzà, posteriorment, l'eliminació gradual de tots els enlluïts contemporanis fins a deixar a la vista la fàbrica original de cada tram de la façana. A mesura que avançaven els treballs de neteja, s'anava identificant els tipus de fàbriques i es complimentaven les corresponents fitxes d'unitats estratigràfiques murals, seguint el mètode Harris-Carandini. També es va documentar tot amb plànols i fotografies.

Es destaparen les tàpies de rajola de la fàbrica original de l'església així com les diferents remodelacions que havia sofert al llarg del temps en la zona estudiada. Com per exemple l'annexió de la sagristia, el reforç amb carreus de la cantonada oest del cos principal o l'arc d'accés a la capella de la Comunió. Els treballs de camp de la primera fase d'intervenció arqueològica sobre la façana sud de l'església del Rebollet van començar l'11 d'agost de 2014 i van acabar el 8 d'octubre del mateix any, però aquests van tindre períodes d'aturada per diversos motius (festes, vacances, pluja...).

Figura 5. Tàpia de rajola i arc corresponent a la capella de la Comunió.

Figura 6. Detall de la tàpia de rajola de l'edifici de 1606.

3.2 LA SEGONA FASE

La intervenció arqueològica de la segona fase es va realitzar sobre la segona part del mur de la façana sud de l'església del Rebollet, és a dir, sobre la meitat est de la frontera on no s'havia actuat en la primera fase. El tram objecte d'estudi se situa entre l'arc relacionat amb la capella de la Comunió, a ponent, i el mur alçat en l'època de la II República a llevant. També es va fer el seguiment de l'obra sobre un tram de la façana oest de la sagristia. En els dos casos, s'aplicaren les tècniques de l'arqueologia mural. L'estudi es va dur a cap des del nivell del terra actual fins al punt on comença la teulada. L'alçària màxima fins a la base de la teulada en l'extrem oest de la zona estudiada és de 8,50 metres, mentre que la de l'extrem est té 10 centímetres més. La llargària conservada total de la tàpia de rajola és de 28,45 metres i es van estudiar 11,75 metres en aquesta segona fase. S'intervingué sobre la part de la tàpia de rajola que havia estat arrebossada de dalt a baix amb morter de ciment. L'eliminació d'aquest morter va ser molt complexa i difícil.

En aquesta segona fase, es van continuar retirant els elements corresponents a la casa que estaven formats bàsicament per enlluïts, arrebossats i restes d'obra, com ara punts d'ancoratge de les bigues dels forjats o dels murs de l'habitatge. Amb tot i amb això, aquests elements foren escassos, ja que gran part del mur i de la zona d'intervenció estava ocupada pels resistents arrebossats de morter de ciment projectat, per a protegir la paret de les humitats. Originalment, la tàpia de rajola estava a la vista. Així, gran part del treball consistí en l'eliminació d'aquest morter. En aquesta fase, comptàvem amb la informació arreplegada en la fase anterior, ja que la tàpia de rajola era la mateixa; tan sols hi havia algunes obertures formades per dos finestrons i una reparació antiga del parament.

Els treballs de camp de la segona fase d'intervenció arqueològica sobre la façana sud de l'església del Rebollet van començar el 29 de març de 2016 i van acabar el 31 de maig de 2017. Amb tot i amb això, hi hagué una llarga parada des del 14 d'abril fins al 21 de novembre de 2016. Entre d'altres motius, perquè part d'aquest espai temporal va coincidir amb el període de nidificació d'una colònia de falcies que vivien en la façana.

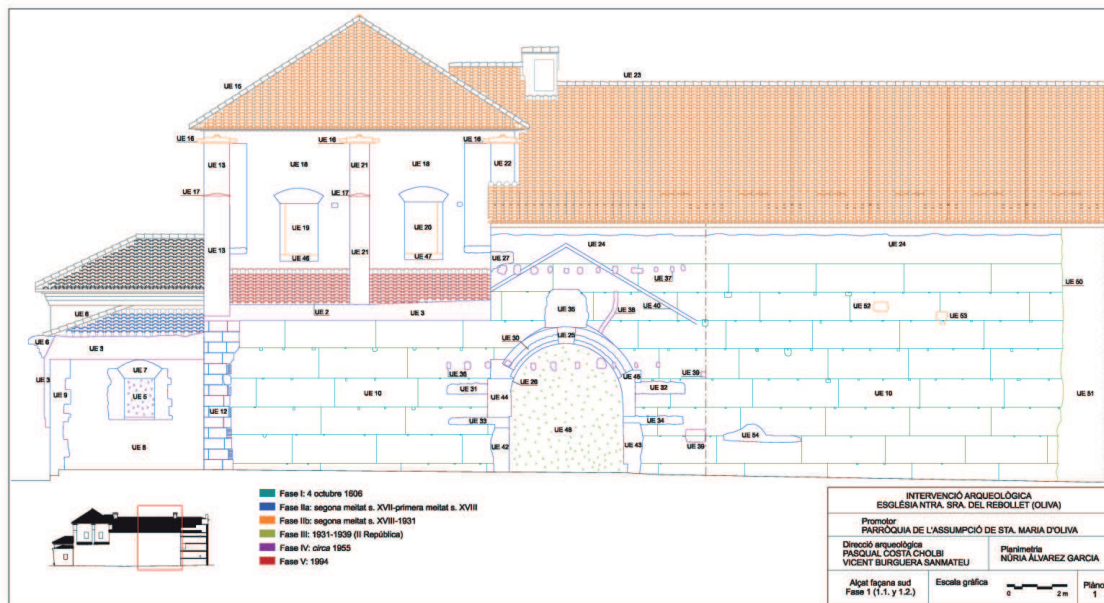

Figura 7. Alçat de la façana sud amb els diferents elements i fases.

4. LES TROBALLES

La intervenció en l'església de Nostra Senyora del Rebollet ha descobert algunes estructures relacionades amb la construcció de l'edifici. La zona que ocupa el temple i el convent del Rebollet es troba fora de les àrees arqueològiques delimitades de la ciutat, però es tracta d'un Bé de Rellevància Local (BRL). No es coneixen intervencions arqueològiques anteriors al projecte de restauració.

En l'església s'identifiquen, si més no, dos grans moments constructius: un de començaments del segle XVII, representat per la tàpia amb filades de rajola i un altre que es relaciona amb el període que va entre la segona meitat del segle XVII i el primer terç o la primera meitat del segle XVIII. Sabem per J. Castell (1990) que la construcció de l'orgue es va inaugurar el 1744, quan les obres ja devien haver-se acabat. Les fases següents corresponen a reformes, reparacions, afegits o destruccions de les estructures anteriors.

La tàpia amb filades de rajola pertany al moment de la construcció del temple, inaugurat el 4 d'octubre de 1606. La segona fase degué comportar una gran remodelació: es va elevar l'altura de les voltes i la teulada, així com la coberta de la zona del presbiteri, amb el bastiment dels contraforts que queden a la vista. També es van edificar la capella

de la Comunió en la façana sud i l'actual sagristia en l'extrem oest del cos principal de l'església.

Ja en època contemporània podem remarcar una tercera fase corresponent als anys 30 del passat segle xx, coincidint amb la II República, quan s'enderroca el campanar, un tram de la tàpia amb filades de rajola i la capella de la Comunió. Sobre els anys 1950 es va construir la casa adossada al mur de façana sud de l'església, que serà adquirida i enderrocada el 2006 per l'Ajuntament d'Oliva.

4.1 L'EDIFICI ORIGINAL

Es tracta de l'edifici bastit de nova planta i inaugurat el 1606. És una construcció de planta rectangular (aproximadament 36 x 16 metres), amb l'eix E-O i amb capelles laterals interiors, les parets de les quals serveixen de contraforts. En les façanes sud i oest, s'han pogut documentar les tàpies de terra amb crosta de morter de calç i filades de rajola que formen els murs exteriors. Aquest tipus de fàbrica també la trobem en la façana principal, a l'est, i deu formar part del costat nord de l'església que fitava amb el convent, hui transformat en un col·legi. La tàpia de la façana sud conserva 28,45 metres de llargària i una alçària màxima de 6,92 metres en la zona de l'arc de la capella. En la façana oest de l'edifici primitiu, s'han estudiat 2,78 metres de la llargària de la tàpia que en aquest lloc té 3,95 metres d'alçària.

Les tàpies es disposen en filades horitzontals i en els paraments es veuen les tapiades amb els forats rectangulars de les agulles. El gruix de la tàpia és de 91 centímetres. Aquesta mesura també coincideix amb l'alçària de les tapiades, però, en alguns casos, la junta del final de la caixonada es pot allargar fins als 105 centímetres. La llargària de les tapiades també és variable, entre 265 i 300 centímetres encara que és habitual la mida de 274 centímetres que equival a unes tres vegades 91 centímetres. La mesura base deu relacionar-se amb la vara valenciana, que a València i a Castelló de la Plana té 90,6 centímetres i a Xàtiva o a Alacant amida 91,2 centímetres.⁴

Es documenten nombrosos forats de les agulles de la tàpia, que solen tindre al voltant de 6 x 4 centímetres. La mida de separació entre

4. Tret del web de la *Gran enciclopèdia catalana*, en l'entrada *vara*.

ells varia entre 75 i 132 centímetres. La immensa majoria de les rajoles emprades no estan completes, són fragments. A més a més, es dona la particularitat que hi ha exemplars que han estat reutilitzats, ja que encara conserven els arrebossats d'algeps o, fins i tot, les restes de l'emblanquinat amb calç damunt d'aquests. Les deuen haver tret d'alguna construcció. ¿Es tracta de les restes del convent del Pi, ensorrat pel terratrèmol, que es va convertir en pedrera per a reaprofitar els materials de construcció?

En el segon tram de la façana sud, el tram est, es documentaren dos finestrons i una reparació antiga de la crosta amb rajoles de la paret que deu correspondre a la reforma del segle XVIII. També va aparéixer clarament la línia de destrucció de la tàpia i la construcció del mur de l'època de la II República.

4.2 LES AMPLIACIONS POSTERIORS

Sobre l'església original es realitzen les ampliacions i remodelacions posteriors. Així, es reformarà la zona del presbiteri o la coberta del cos principal, es construiran la capella de la Comunió i l'edifici de la sagristia.

4.2.1 El presbiteri

Aquesta zona augmenta en altura respecte de la resta del cos principal de l'església. En la cara exterior, sobre la façana sud, es retalla la part superior de la tàpia amb filades de rajola que coincideix amb el presbiteri i es construeixen diferents elements nous: primer, es reforça la cantonada formada per les tàpies de rajola amb carreus de pedra tosca, arenosa. Després, es fan els contraforts alçant els murs d'orientació N-S de les capelles laterals, al mateix temps s'edifica el mur paral·lel al mur de façana sud, amb els dos finestrels localitzats en la part alta. També, es van refer les teulades de les capelles laterals i la coberta del presbiteri. Els contraforts són de pedra de paredat, però estan rematats per obra de rajola en els extrems meridionals. Com que en la reforma retallen part de la tàpia, es fa una reparació amb obra de rajola que taponi el nucli de terra i morter de calç que quedava a la vista.

4.2.2 El cos central de l'església

Aquest espai també es remodela, ja que, igual que el presbiteri, també s'alça en altura, però no tanta com aquest últim. Sobre la tàpia de rajola s'edifica un mur de mamposteria travada amb morter de calç que li dona més altura al sostre de l'església. Aquest tram de paret té una alçària general de 120 centímetres, però en alguns punts amida 112 centímetres i en altres 127 centímetres. Sobre aquesta nova paret, es construeix la teulada.

4.2.3 La capella de la Comunió

Es tracta d'una capella lateral que existia en la façana sud, perpendicular a aquesta, que segons algunes fonts arribava fins a la meitat de l'actual carretera N-332. La capella i el campanar es van enderrocar per a ampliar la via de comunicació. En la intervenció arqueològica es van poder documentar els elements de la construcció que encara es conserven, com són l'arc d'accés, que comunicava l'interior de l'església amb l'oratori i altres elements que deuen correspondre a les restes de fornícules laterals i a part de la decoració interior desapareguda.

La construcció d'aquesta capella és clarament posterior a la construcció de la tàpia que conforma l'edifici original de l'església de Nostra Senyora del Rebollet. L'accés format per l'arc estava tapiat amb un mur de pedra de paredat que aprofitava elements de l'enderroc de la capella. En la segona fase de la intervenció arquitectònica, es va desmuntar el mur de cegament de l'arc i es van deixar a la vista les restes d'una gran motlura decorativa correguda que connectava l'església amb l'oratori. Aquesta gran motlura decorativa es localitza a banda i banda de l'arc i podria fer la funció d'entaulament, de forma similar a la que es veu en l'interior de l'església. També van aparèixer altres dues motlures decoratives més menudes per dalt d'aquest possible entaulament, una en cada banda de l'arc.

La gran motlura decorativa està realitzada amb rajola posada de pla, inserida en l'arc i en els murs, travada i revestida amb morter d'algeps. Sembla que aquesta motlura, disposada a un costat i a l'altre, tenia la continuació en la cara sud de la façana, és a dir, el que abans era l'interior de la capella. La motlura del costat esquerre està deteriorada, però

gràcies a la millor conservació de la del costat dret hem pogut traure el perfil. El perfil es pot veure en l'apartat gràfic. El conjunt és complex i presenta les motlures següents, de baix cap a dalt: bocell, quart de bocell, mitja canya, volada i gola.

La motlura decorativa menuda, situada dalt de l'anterior, està molt deteriorada, sols es conserva un tram menut i parcial. Està picada però es pot veure que la construcció és amb rajola de pla i amb morter d'algeps. Tan sols es conserva un cavet en la part inferior i a partir d'aquest cap a dalt ha desaparegut el perfil.

L'intradós de l'arc presenta restes d'un arrebossat fi i damunt pintura en color roig intens, granat. En la façana sud també s'observen diversos elements, com ara les restes de possibles fornícules situades a banda i banda de la capella. Aquestes devien estar cobertes per arcs, ja que queden algunes rajoles inserides en la tàpia, disposades de forma inclinada, perpendiculars a la paret actual, que segueixen la forma d'un arc que es devia desenvolupar cap al carrer. A més a més, en la part superior de l'arc, sobre la façana, s'ha pogut documentar la marca deixada per la teulada a dues aigües que cobria la capella. Sobre l'arc de rajola, també hi ha una regata que deu indicar per on anava la volta que cobria per dins l'oratori. Aquests elements s'han conservat en la restauració de la façana.

4.2.4 La sagristia

Es tracta d'un annex situat en la capçalera de l'edifici de l'església, a ponent del presbiteri. Està format per tres cossos, on el central té majors dimensions, en amplària i alçària, presenta una volta en l'interior i teulades en l'exterior. Es veu clarament com és posterior al cos principal de l'església de 1606, ja que el mur de la sagristia trenca la tàpia de rajola. Les parets de la sagristia són de mamposteria travada amb morter de calç, però els cantons i elements com les cornises o les finestres estan construïts amb rajola. Els blocs de pedra calcària són els més habituals, però també s'empren conglomerats i altres tipus de pedres. A més, s'aprofiten altres materials de construcció, com ara rajoles massisses de diferents mides, rajoles vidriades de paviment o fragments de teules. Generalment, els blocs no estan treballats, es procura posar les cares més planes a l'exterior i, en algun cas, es peguen quatre colps

per a regularitzar la cara frontal, però continuen tenint un aspecte irregular. L'ús del morter de calç, amb graves, és massiu i els cobreix quasi totalment. En la paret de ponent es van trobar dues rajoles vidriades de sèrie, una en blanc i blau i l'altra en blanc i verd, que es descriuen en l'apartat 5.

Els cantons de rajola i les finestres presenten un tractament més acurat. Les rajoles es disposen de pla i de través, connecten amb l'obra de paredat mitjançant entrades i eixides. En l'arc pla de les finestres, les rajoles es posen de manera radial. La trava d'aquestes està formada per un morter de calç més blanc, uniforme i regular, no tan bast com el dels blocs de pedra. El gruix de la trava de morter entre les rajoles és igual o superior al gruix d'aquestes. El morter d'aquest lloc emprà arenes i graves menudes, té un acabat molt fi i deixa el cos de la rajola a la vista; així, es produeix un joc de colors entre el blanc de la calç i el roig de la ceràmica.

Les cornises de les teulades esdevenen elements importants, estan fetes amb rajoles de diferents mides i formes que creen un contorn motlurat complex. El joc de les teulades a diferent alçada així com el perfil, característic del segle XVIII, on els aiguavessos no acaben de ser rectes del tot, sinó que fan una lleugera corba al final d'aquests, converteixen el conjunt en una peça remarcable dins l'edifici.

4.3 LA CASA CONTEMPORÀNIA

En la meitat oest de la façana sud de l'església de Nostra Senyora del Rebollet es va construir una casa en la segona meitat del segle XX. Aprofitava un solar de planta aproximadament triangular situat entre la corba de la carretera, l'església i el carrer de Salvador Soler i Soler. Es tractava d'una casa de planta baixa i una primera planta, amb la coberta plana. Aquesta casa es va enderrocar l'any 2006 i es va construir en el seu lloc l'actual placeta.

Sobre la façana sud de l'església, han quedat algunes restes de la casa: els forats dels caps de biga dels forjats de la primera i de la segona planta, elements com la ximenera, els punts d'ancoratge dels murs mitgers, una séquia de desguàs de les teulades de l'església o els enlluïts i arrebossats de les parets.

4.4 REFORMES ACTUALS

Sabem que el 1994 (Castell, 1995) també es van fer reformes en les teulades de les capelles laterals, ja que tenien problemes d'humitats i que s'arrebossa amb morter de ciment l'exterior de tota la part alta del presbiteri, amb els contraforts, el mur del fons, etc. Deu ser, en aquest moment, quan es disposen les rajoles a mena de teulada sobre la superfície del primer nivell dels contraforts.

Figura 8. Vora d'una escudella de pisa daurada apareguda en la paret de la sagristia.

Figura 9. Restes de les motlures de l'interior de l'arc de la capella de la Comunió.

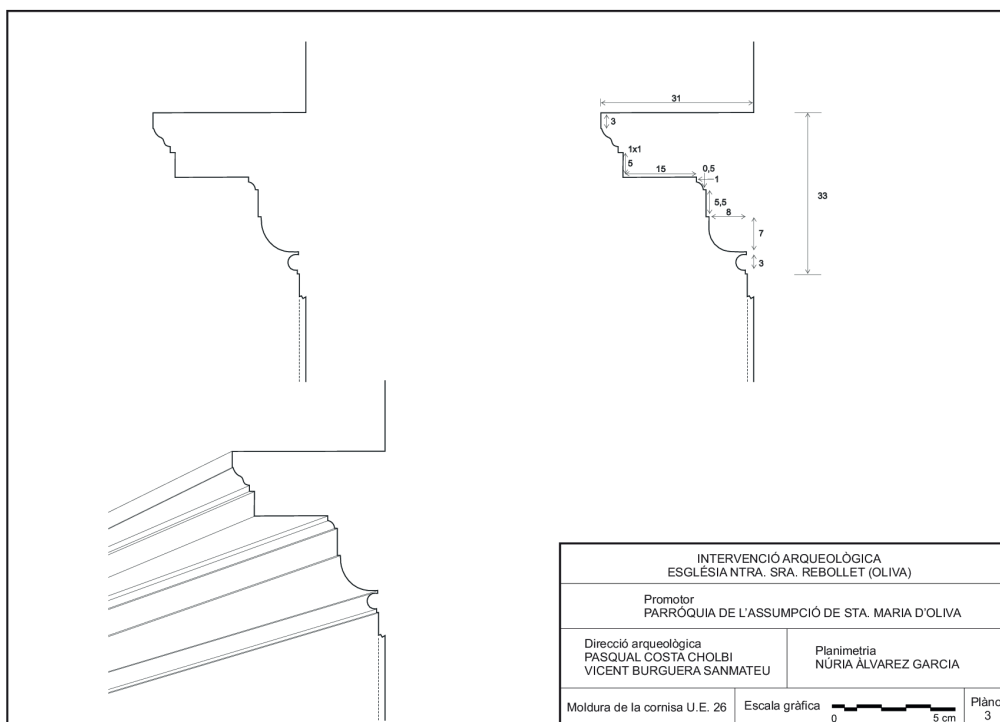

Figura 10. Restitució de la motlura principal apareguda en l'interior de l'arc de la capella.

5. MATERIALS ARQUEOLÒGICS I APUNT CRONOLÒGIC

Com que la intervenció arqueològica va consistir en un estudi mural, vertical, l'existència de materials ceràmics és molt escàs, quasi nul. Però, amb tot i amb això, vull destacar l'aparició del fragment d'una escudella que formava part del morter de trava de la pedra de paredat del mur de la façana sud de la sagristia. Es tracta de la vora d'una escudella d'orelletes de pisa daurada. Està decorada en la cara interior amb el motiu de les ones o escames, amb semicercles concèntrics, i en la cara exterior el de les espirals aplatades. L'estil dels semicercles és un tema molt típic de les produccions hispanes del segle XVII, que apareixen en els centres terrissers aragonesos, castellans, mallorquins o valencians, sempre en pisos populars. Segons l'autor J. Coll, aquests motius estilitzats rememoren les decoracions de les randes de Talavera o de Lisboa de la segona meitat del segle XVII, i sens dubte perduren en el primer terç del segle XVIII (Coll, 2009, 165). La cronologia d'aquesta ceràmica deu coincidir amb la data de construcció de l'edifici de l'actual sagristia. Al costat de l'escudella de pisa daurada, també va aparèixer una agulla de cap de bronze.

En la façana sud, formant part de la tàpia amb filades de rajoles, es va documentar l'existència d'una rajola quadrada, sencera, vidriada en blanc, i les restes d'una altra que estava feta malbé. La primera encara es conserva *in situ*, està posada verticalment, amb la cara vidriada a l'exterior, travada amb el mateix morter de calç que es va emprar per a arrebossar la cara interior de la tapiera. Es va col·locar en el mateix moment en què es va fer la tàpia i amb la voluntat que quedara a la vista. No presenta decoració però sí que s'observen taques involuntàries molt menudes de blau. La segona rajola estava posada amb el vidriat en la cara interior; des de fora es veia la base de fang, i plantada en forma de rombe, però el seu estat de conservació era mol dolent.

De la segona fase, cal destacar l'aparició de material de construcció aprofitat com a elements de mamposteria en la construcció de les parets. En el mur de cegament de l'arc de la façana sud van aparèixer dos fragments de volutes d'algeps amb decoració vegetal que deuen correspondre als capitells que hi hauria en la capella de la Comunió, probablement en l'accés a aquesta. Cap la possibilitat que l'arc tapiat disposara d'un capitell a cada costat i per damunt la cornisa que ara s'ha pogut documentar.

En la façana oest de la sagristia, també van eixir dues rajoles amb decoració vidriada, senceres, aprofitades com a material de construcció en la fàbrica de l'edifici. En el primer cas, es tracta d'una rajola quadrada de quart ornat, monocroma en blau i amb el fons blanc, sense perfilat. Presenta una roseta central amb huit pètals esquemàtics, quadrats i amb decoració vegetal en els cantons de la rajola. Els costats dels quadrats conformen una retícula trenada. Segons I. V. Pérez Guillén (1996, 304 i 312), té una cronologia de finals del segle XVI i començament del segle XVII. És igual a la peça de la fitxa número 798 b del llibre d'aquest autor. Aquest tipus de rajola decorada és habitual a Oliva i a vegades la relacionen amb el palau dels comtes d'Oliva. En segon lloc, es va poder documentar una rajola quadrada completa del tipus «mocadoret» en blanc i verd. Podem trobar diferents paral·lels també a I. V. Pérez Guillén (1996). La cronologia d'aquesta rajola és dels segles XVII-XVIII. En els dos casos, es tracta de rajoles reutilitzades com a material de construcció en el mur de la façana oest de la sagristia, que sembla que es construeix entre la segona meitat del segle XVII i la primera meitat del segle XVIII.

BIBLIOGRAFIA

- BLAY NAVARRO, Juan (1960): *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, p. 174.
- CASTELL BOMBOÍ, José (1990): «Cronología de la Iglesia del Rebollet», dins *Revista de fiestas de Nuestra Sra. del Rebollet*, pp. 79-81.
- (1995): «El templo de Nuestra Señora del Rebollet. 1606-1995», dins *Revista de Fiestas de Nuestra Sra. del Rebollet*, pp. 125-128.
- COLL CONESA, J. (2009): «Historia de la Ceràmica Valenciana. Apuntes para una síntesis», dins *AVEC*, p. 165, fig. 368 [en línia].
<<https://www.publicaciones.avec.com/historia>>
- PÉREZ GUILLÉN, I. V. (1996): *Ceràmica arquitectònica valenciana. Los azulejos de serie (ss. XVI-XVIII)*, t. II, pp. 304 i 312.
- PLADEVALL FONT, A. (2013): «Convents de franciscans observants, recollertes i alcantarins als Països Catalans (segles XV-XIX)», dins *Gran enciclopèdia catalana*, entrada *franciscà/franciscana* [en línia].
<<https://www.enciclopedia.cat/>>

EVOLUCIÓ URBANA DEL CENTRE HISTÒRIC D'OLIVA: DELS ORÍGENS FINS AL SEGLE XX¹

IMMACULADA SEGUÍ I PÉREZ
Exregidora de Patrimoni d'Oliva

1. UN JACIMENT DEL NEOLÍTIC

Les restes més antigues conegudes dins l'emplaçament de l'actual nucli urbà d'Oliva corresponen a un jaciment neolític excavat ara fa quatre anys en el solar número 7 de la carretera de Gandia i datat entorn del 4500 aC. Aquest jaciment, a hores d'ara en procés d'estudi, ens documenta un assentament litoral, ubicat al final de la pendent de l'antic barranc procedent del Collado, dedicat a la recol·lecció de malacofauna marina i terrestre per al consum humà i, en menor proporció, a la confecció d'elements ornamentals. Al marge d'aquest jaciment, en l'àrea urbana de la ciutat no es coneixen altres troballes anteriors a aquest període de la prehistòria. No obstant, cal tindre present que, en la seua perifèria i relativament pròxim a l'assentament neolític, tenim ben documentat el jaciment epipaleolític del Collado, datat entre el seté i el sisé mil·lennis abans de Crist.

2. UN ALFAR ROMÀ AL SEGLE I DESPRÉS DE CRIST

D'altres troballes posteriors, documentades arqueològicament, ens remetent ja a la romanització d'aquestes terres i, més concretament, a les restes de la terrisseria romana emplaçada en l'eix urbà format pels carrers del Santíssim i del Mestre Chapí. Aquesta terrisseria, de la qual s'ha conservat *in situ* al carrer del Santíssim, 15 el vestigi arqueològic visitable del forn romà, estigué dedicada, al llarg del segle I dC, a la producció d'àmfores vinàries i oleàries, ceràmica comuna i material de construcció.

1. Aquest text forma part d'un estudi anomenat «Identificació d'elements urbans destacats amb avaluació del valor patrimonial». L'estudi és propietat de l'Ajuntament d'Oliva i va ser encomanat el 2010 a Arquitrera.

Figura 1. Forn romà al carrer del Santíssim.

3. EL PERÍODE ANDALUSÍ

Del període medieval islàmic, sabem de l'existència d'una alqueria rural andalusí que les fonts d'època anomenen *Awriba* —topònim adoptat per la posterior vila medieval cristiana, ara amb la grafia Oliva— i de la qual no comptem amb cap evidència arqueològica. La notícia de l'antiga troballa al carrer Major, en la perifèria de la vila medieval cristiana, de nombrosos soterraments amb el ritu d'inhumació característic d'una necròpoli islàmica, planteja la hipòtesi de si les restes d'aquesta alqueria es troben en part de la posterior vila medieval cristiana o en la seua rodalia immediata. Les troballes de materials ceràmics dels segles XII-XIII en l'actual Casa de Maians (carrer Major, 10) i l'absència d'una dispersió simptomàtica d'aquests per l'àrea de la vila cristiana semblen sostindre, amb les prevencions lògiques, aquesta segona opció. En tot cas, només posteriors treballs podran resoldre aquesta qüestió.

4. LA VILA

Al marge de la problemàtica de l'alqueria, el veritable origen del nucli històric de la ciutat el trobem en la fundació de la vila medieval després de la conquesta de la comarca pel rei Jaume I en 1240. En efecte, Oliva és un dels tres nuclis de la Safor on s'assentaran els primers repobladors cristians. D'aquella vila inicial, localitzada a la falda de la muntanya de Santa Anna i en el vessant que mira a la mar, fins al segle xv no disposem de dades fefaents i notícies contrastades. És en aquest segle quan ja trobem plenament consolidada la seua trama urbana adaptada a la topografia del vessant, en algunes zones del qual hom pot observar les traces d'una possible retícula ortogonal característica de les viles creades *ex novo* (l'eix del carrer de l'Església amb els carrers de Sant Cristòfol i de l'Aula, perpendicular a l'anterior). En un lateral d'aquella primitiva vila i en la part més alta, se situava el castell feudal que, anys després, esdevindria el palau comtal. En efecte, el palau comtal dels Centelles és un castell goticorenaixentista, documentat ja a principis del segle xv, que va patir diverses modificacions i al qual se li va afegir ornamentació renaixentista en temps de Serafi i de Francesc Gilabert de Centelles. Així ho confirmen les excavacions realitzades pel Museu Arqueològic d'Oliva. La primera, a la torre del carrer de la Comare, en què es van trobar diversos materials que formen part de l'exposició permanent allí instal·lada. Cal dir que una de les finalitats d'aquesta intervenció era estudiar les característiques constructives del palau, els resultats de la qual foren recollits en una publicació resumida, que va editar la Direcció General de Patrimoni Artístic.

L'excavació posterior va tindre lloc al pati de l'edifici de l'Aula Maiansiana, on es van trobar el basament de la torre i el fossat amb algunes restes. Pel que fa a l'última excavació, es va realitzar al carreró de la Comare, al peu de la muralla oriental on es va documentar també el fossat del palau. En ambdós llocs, muralles occidental i oriental, la profunditat del fossat era de quatre metres des de la cota superficial.

La Vila del segle xv estava defensada per una muralla primitiva que només coneixem en part per notícies d'arxiu: els trams coneguts anaven des de la torre del carrer d'Abadia fins al Portal de la Verge (carrer de l'Església) i des d'ací, deixant extramurs la séquia Mare, fins a l'actual plaça de l'Ajuntament. Tot i que no disposem de dades contrastades,

hom pot admetre un altre tram als carrers de Sant Rafael, Sant Miquel i les Torres.

En la primera meitat del segle XVI, la intensa activitat constructiva dels comtes d'Oliva eixamplà el perímetre original de la muralla cap al nord i l'est. Després de 1545, el circuit que emmuralla la Vila discorre per les mitgeres de les cases del carrer de Sant Cristòfol i el carrer d'Abadia fins al nou Portal del Raval —en la prolongació del carrer de l'Església i deixant dins del nucli l'anterior Portal de la Verge—, continua pel lateral de l'actual plaça d'Alonso i, entre les mitgeres de les cases actuals, on a penes no es conserva res; segueix per l'actual carretera general (antic camí reial d'aleshores) fins al Portal del Molí; d'ací la muralla va a cercar el Portal del Mar i torna a ascendir el vessant pel carrer de la Mar, on s'afegeix al tram dels carrers de Sant Rafael i Sant Miquel fins al Portal del Palau, al costat d'aquest castell. Des de la torre sud-occidental del palau, la muralla continua fins al Portal del Pi (carrer de Sant Cristòfol) al costat de l'única torre de la muralla que subsisteix hui: la torre del carrer d'Abadia. Els treballs de Francisco Pons Moncho ens serveixen de guia, i també la torre del carrer de les Torres-Abadia, vestigi que resta en peu i a la vista.

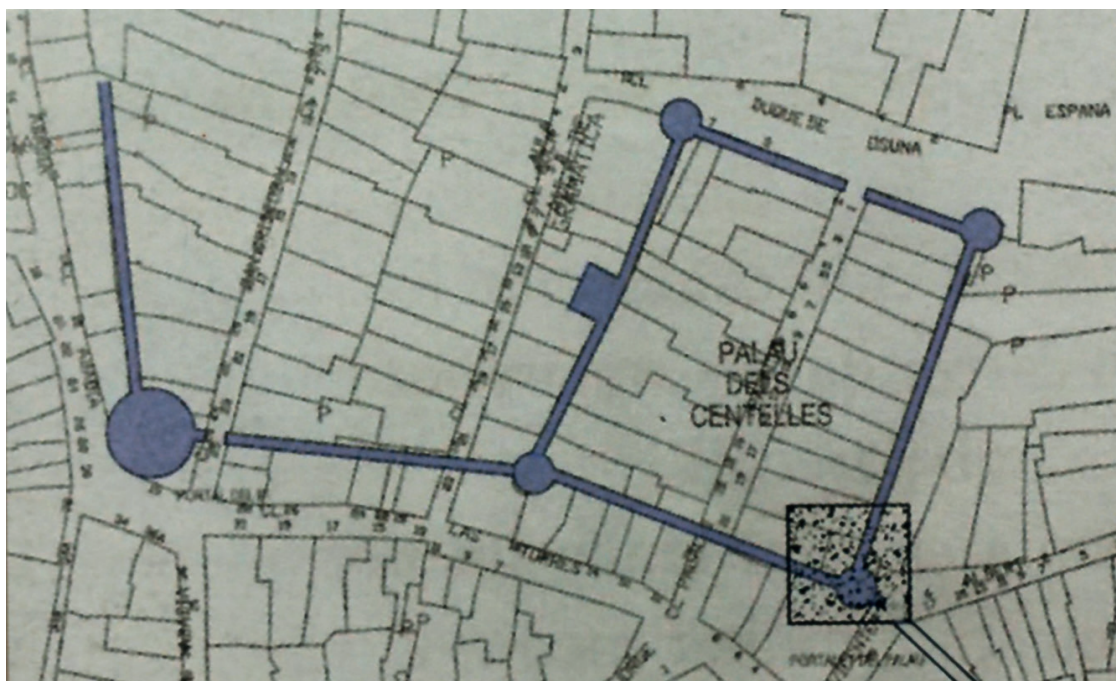

Figura 2. Perímetre del palau i muralla de la Vila (segle XVI).

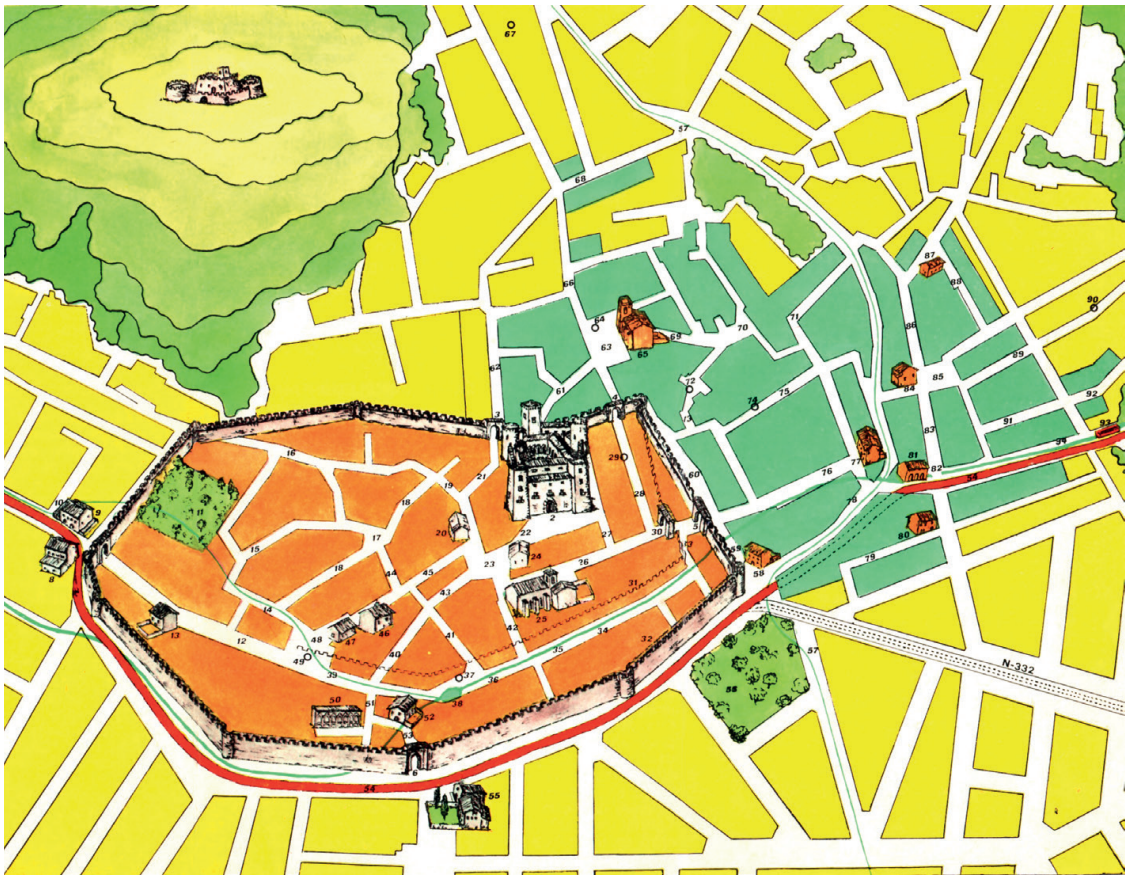

Figura 3. La vila a principis del segle XVII, segons F. Pons Moncho.

El centre de la Vila té com a protagonistes el palau comtal i l'església de Santa Maria, així com les residències de notables. Bona mostra de residència senyorial la trobem en les cases 2, 4 i 6 del carrer de Tamarit, recentment restaurades. Miguel del Rey, autor i responsable del projecte de restauració, escriu:

Entre les conclusions a què hem arribat, hem de fer especial menció a l'existència d'un tipus d'estructura espacial que des d'època molt primerenca condiona l'arquitectura domèstica en la nostra cultura, una estructura a partir de la qual s'han construït un gran nombre d'edificis urbans i rurals del nostre territori i que precisament a Oliva i en el carrer Tamarit trobarem per primera vegada en un edifici del segle XV. Els estudis planimètrics i arqueològics realitzats ens evidencien l'existència d'un tipus arquitectònic que s'avança en més d'un segle a les apreciacions que fins ara teníem sobre aquestes arquitectures en el territori de l'antic Regne de València; cases que trobem per primera vegada

perfectament reflectides en els dibuixos que sobre les ciutats valencianes realitza A. Van Donen Wijngaerde a mitjan 1500 que ja ens sorprenien pel que consideràvem fins ara una prompta existència.²

I és que gràcies als treballs de restauració de les cases del carrer de Tamarit, de la casa del carrer de Sant Doménec, propietat de l'ajuntament, de l'Aula Maiansiana o del mateix Museu Arqueològic —Casa dels Pasqual—, acompanyats dels estudis planimètrics i de les excavacions necessàries per a poder realitzar els estudis pertinents, hui en dia tenim més dades sobre el desenvolupament urbanístic de la Vila, de la formació del parcel·lari i de la seua evolució, així com dels diferents tipus de tècniques constructives i materials utilitzats.

Figura 4. Casa del carrer de Tamarit, número 2.

De l'església principal de la Vila —Santa Maria—, sabem que fou erigida poc després de la fundació de la nova població. D'ella només es conserven les restes d'un arc apuntat situat entre la capella de la Co-

2. M. del REY AYNAT, «Les cases del carrer Tamarit en Oliva», dins *Cabdells*, 3, 2001, p. 120.

munió i la nau de l'Evangelí. En tot cas, l'església, tal com la coneixem ara, data dels segles XVII i XVIII.

El carrer de les Moreres té dos edificis que l'emmarquen: un és la Casa dels Pasqual, hui en dia Museu Arqueològic; l'altre, la Casa dels Orduña. Respecte al Museu Arqueològic, els estudis realitzats durant la seua intervenció ens permeten datar la part que dona al carrer de les Moreres al segle XV; l'arc situat a la dreta de l'entrada així ens ho indica. La intervenció recuperà, a més, la façana original —segle XVII—. L'edifici va ampliant-se fins al segle XVIII.

El traçat viari presenta les irregularitats pròpies d'un traçat medieval amb carrers que solen medir de quatre a huit metres, que van a morir a xicotetes places com la de Sant Doménec. La Vila originària, com ja hem dit, està situada a la falda de la muntanya de Santa Anna, i els carrers van adaptant-se a les corbes de nivell de forma paral·lela, mentre que d'altres són perpendiculars i tenen un pronunciat desnivell. L'entramat acaba donant-li a la Vila una configuració molt especial, que ha perdurat fins als nostres dies. La séquia Mare creua el Raval i també la Vila pels carrers de les Moreres i Major, encara que un ramal va cap a l'edifici del molí. Molt a prop, pràcticament al costat, es construeix un enginy que, si bé no és la primera infraestructura destinada a la transformació de la canyamel en sucre —el primer trapig va ser construït a la zona del Raval, al final del carrer de les Tendes—, sí que és el que millor coneixem, ja que se'n conserva una gran part. L'enginy és dels segles XV-XVI i es construeix a l'exterior de la Vila però, poc després, en produir-se l'ampliació, queda al seu interior.

En paraules de J. A. Gisbert Santonja, «l'ampliació del recinte fortificat, a mitjan segle XVI, integra a l'interior de la Vila un conjunt d'edificis de funcionalitat industrial, lligats a l'energia hidràulica que disposen d'una important infraestructura de canalitzacions, conduccions i sistemes que propicien el seu aprofitament energètic. Part d'aquesta infraestructura és anterior al segle XVI, així com també alguns edificis: enginys de sucre, trapigs, molins de cereal, etc. Amb la inclusió d'aquest “cinturó industrial” a l'interior de la Vila es desenvolupa un procés d'urbanització d'ella mateixa fins a adoptar la seua configuració actual, que dataria de la segona meitat del segle XVI».³

3. V. SORIANO I ALFARO, *Estudis previs del nucli vell d'Oliva*, 1994.

5. EL RAVAL

Dins del nucli històric d'Oliva, la Vila i el Raval constitueixen dos conjunts urbans clarament diferenciats. En la Vila, rodejada de muralles, residia la població cristiana que repoblà l'antic terme castral de Rebollet, i en el Raval la població musulmana procedent de les anteriors alqueries d'aquest mateix terme. La creació del Raval o moreria degué realitzar-se en l'últim quart del segle XIII, com a conseqüència de les revoltes mudèjars del 1275, o poc després de l'Ordre Reial de 1290 que obligà la població musulmana a concentrar-se en moreries per raons de seguretat i control. Fins aleshores, aquesta població es trobava dispersa en les alqueries rurals que com l'Algar, l'Elca, Mediona, Benirrama, entre d'altres, formaven part del districte musulmà de Rebollet. Camarena ja ens indica que l'ordre reial tractava d'impedir la comunicació entre els mudèjars de la Vall de Gallinera i d'altres indrets muntanyosos amb els poblats propers a la vila d'Oliva.

Figura 5. Carrer de Francisco Gisbert.

Figura 6. Carrer del Pou d'Alzina, amb el pou que li dona nom.

La moreria d'Oliva se situa als costats nord i nord-oest de la Vila. El seu límit més septentrional ve definit pel barranc dels trapigs (carrer del Barranc) i a l'est per la séquia Mare. El nucli original se situa al voltant de la mesquita, hui en dia església de Sant Roc, ampliant-se per la seua part oriental. Com en el cas de la Vila, la topografia de l'indret escollit per a assentar la moreria fou un dels vessants del tossal de Santa Anna. Recentment, una xicoteta part de la muntanyeta en què s'assentà el Raval va donar signes d'instabilitat, i les administracions van haver d'actuar per a consolidar-la en una delicada intervenció.

Els carrers són torts i costeruts, amb una marcada diferència amb els carrers de Sant Llorenç, l'Estora i les Tendes, que corresponen a una ampliació de segle xv. Assenyala J. A. Gisbert Santonja⁴ que a l'interior dels edificis domèstics del Raval són freqüents els paraments i estructures arquitectòniques característiques de l'arquitectura morisca pertanyent als segles xvi i xvii, malgrat la continuïtat d'aquestes pràc-

4. V. SORIANO I ALFARO, op. cit.

tiques arquitectòniques als segles posteriors. Segons J. Torró, expert en arquitectura morisca, «en general, la casa dels moriscs es caracteritza pels seus murs de tàpia, definits als cantons amb fàbrica de rajola. En alguns casos es conserva la porta d'ingrés: un característic arc en rajola, de mig punt amb ampit.»⁵ Així ho podem veure al carrer d'Abraham. El mateix Torró afirma:

En la zona oriental, hacia la acequia mayor, las islas adquieren contornos regulares y las calles se cruzan ordenadamente. En el extremo inferior justo sobre la acequia, se sitúa el edificio del trapiche, donde los mudéjares y moriscos del arrabal estaban obligados a trabajar para el señor varios días al año en la producción de los panes de azúcar. Es otro dato que permite integrar la construcción de este supuesto ensanche en el contexto de la expansión azucarera del siglo xv.⁶

La població musulmana del Raval constituïa la mà d'obra barata del senyor comte, treballadors que cultivaven la canyamel i manufacturaven el sucre, i que, si bé estaven sota la vigilància del palau al qual estaven arrecerats, tenien al Raval les seues pròpies institucions, els seus serveis públics, el seu lloc de culte, la mesquita i, junt amb ella, el fossar, el cementeri morisc. Els estudis historiogràfics ens faciliten indicis al respecte. Pel que fa a l'antiga mesquita, José Bordes García menciona un protocol datat en 1430, en què ja es parla «d'una mesquita a l'interior del Raval d'Oliva, data de l'any 1430, quan es va produir un juí a 'la plaça de la mesquita de la moreria de la dita vila'».⁷

Al segle XVI, en 1535, l'antiga mesquita fou transformada en parròquia de Sant Roc, independent de la de Santa Maria. Un any després, un decret imperial convertia l'antiga moreria en la Vila Nova d'Oliva, municipi independent. La conversió forçada i massiva dels musulmans durant la guerra de les Germanies i, posteriorment, pel decret de Carles V, va alterar les bases jurídiques que havien regulat fins aleshores les relacions entre la població musulmana i l'estament cristià.

5. J. TORRÓ, «El urbanismo mudéjar como forma de resistencia. Alquerías y morerías en el Reino de Valencia (siglos XIII-XVI)», dins *Actas del VI Simposio Internacional de Mudejarismo*, 1995.

6. J. TORRÓ, op. cit.

7. J. BORDES GARCÍA, *La vila d'Oliva al segle xv*, 2019.

Un fet significatiu de la moreria d'Oliva, si la comparem amb la d'altres indrets i poblacions, és que al llarg de tot el segle xv la població morisca no para d'augmentar de manera molt significativa, i passa de les 210 cases en 1536 a les 355 en 1596, superant així els cristians de la Vila.⁸ Un fet que propicià aquest increment de població és el terratrèmol de 1598, ja que en enderrocar-se moltes cases del Rebollet, els veïns afectats es van traslladar a la Vila, i al Raval.

En 1609, just l'any de l'expulsió, es comptaven al Raval morisc d'Oliva 450 cases, i a la Vila 385, segons dades de Pons Fuster. Un parell de testimonis del mateix moment de l'expulsió, recollits per Eugenio Císcar, diuen: «la major part del número de les 450 cases eren dividides, de una fetes dos, per ser pobres los moriscos y quan casaven los fills les dividien, que ara tornades, y de 3 y 4 fetes una, no poden habitar los pobladors en elles per ser molt roïns y [...] casi la major part de una cuberta».⁹

El parcel·lari actual del Raval, així com la fisonomia de la seua trama urbana, ens situen davant d'un antic nucli morisc amb els trets característics de l'urbanisme andalusí que evoluciona cap al que Torrò anomena «construccions per a moros». És a dir, construccions promogudes per senyors cristians per a nous assentaments musulmans i que, com ja hem dit abans, proporcionen al Raval eixa diferenciació entre l'entramat del nucli originari al voltant de la mesquita i el que representen els carrers de Sant Llorenç, l'Estora o les Tendes. I si bé els vestigis arquitectònics descoberts han estat menors que a la Vila —bé perquè les cases han estat majoritàriament rehabilitades, bé perquè el tipus de terreny té la pedra de la muntanya a nivell del paviment—, no són inexistent. Un exemple és la mateixa Casa Abadia de Sant Roc. D'ella sabem que es tracta d'un edifici del segle xviii, amb restes dels segles xv-xvi, que va ser restaurat en 1981. L'actual casa és el resultat de les modificacions realitzades en dues cases anteriors, probablement de principis del segle xv, «una con portal de arcada mudéjar, abierta al muro externo que comprende el seller y el dormitorio superpuesto. La otra abría su entrada a la vasta subida a la morería —carrer de les Muralles, hoy Abadía— ac-

8. F. PONS FUSTER, «Estudio demográfico de Oliva (siglos xvi-xx)», dins *Iniciación a la historia de Oliva*, 1978, pp. 245-272.

9. J. TORRÓ, «Formes de poblament i urbanisme: com s'organitzaren els llocs d'habitació dels musulmans del regne de València (segles xiii-xvi)», dins *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, 2009, pp. 201-217.

tualmente angostada por las casas de número impar, que, con el tiempo, se adosaron al fronterizo tramo de murallas. De la segunda al interior tenemos además del pozo, cuyo brocal puede verse en el seller».¹⁰

Figura 7. Casa Abadia de Sant Roc.

El 28 de setembre de l'any passat es complien quatre-cents anys de l'eixida d'Oliva dels moriscos olivers per a embarcar al port de Dénia; eren els últims a embarcar. Ho va fer més de la meitat de la població olivera, entre el 55 i el 60%, segons indica Camarena Mahiques.¹¹ Di-

10. J. M. DOMÍNGUEZ TORMO i F. PONS MONCHO, *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*, 1989.

11. J. CAMARENA MAHIQUES, «De la historia de Oliva y Rebollet», dins D. A., *Iniciación a la historia de Oliva*, 1978, pp. 125-243.

verses publicacions, entre elles la de Manuel Lomas Cortés, han proporcionat més material històric que ha reafirmat la importància dels moriscos que depenien dels Centelles, destacant el Raval d'Oliva. A continuació, reproduïm les paraules de l'historiador Lomas:

A bordo de seis embarcaciones francesas harían lo propio tres días después los 260 de don Pedro de Urrea, que se vieron acompañados por el último residuo de L'Alcúdia y Veo —163 personas en total— y los 843 moriscos del arrabal de Oliva. Tras la partida de esta última flota se dieron por acabados los embarques por el puerto de Dénia a falta de la llegada de los sublevados.¹²

Pel seu nombre i per la importància que tenien com a mà d'obra els moriscos, Oliva tardarà més d'un segle a recuperar el nivell demogràfic i també econòmic anterior a l'expulsió. La parròquia independent de Sant Roc, anomenada de la Vila Nova, deixarà de ser-ho, i el Raval i la Vila passaran a formar un únic municipi.

Figura 8. Vista d'Oliva amb el palau.

12. M. LOMAS CORTÉS, *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, 2009.

6. ESTANCAMENT I EXPANSIÓ A L'ÈPOCA MODERNA

El segle XVII comença a Oliva d'una manera traumàtica. L'expulsió d'una gran part de la seua població provocà un descens considerable dels índexs demogràfics i un estancament econòmic. I és que factors com ara la competència americana en el conreu i comercialització del sucre, la pesta negra i, a les darreries de segle, la segona revolta de les Germanies, faran d'aquesta centúria un període dramàtic. L'evolució urbana de la ciutat quedà pràcticament aturada i, a poc a poc, aniran ocupant-se les cases del Raval.

Quant a intervencions arquitectòniques d'importància, cal ressaltar la de la capella del Roser, en l'actual església de Santa Maria, que comença en 1660 i acaba en 1681. Francisco Cots Morató ens diu: «La situaron paralelamente a la iglesia actual, junto al campanario. El acceso a ella se realiza a través de la 'arcada nova', y presenta una segunda puerta en el presbiterio. Tiene planta de cruz griega, aunque los brazos son un tanto más cortos. Al adosarse a su lado la fábrica nueva, cogieron espacio del brazo derecho de la capilla que desde entonces tiene menos profundidad que su opuesto».¹³ En els seus orígens estava situada al costat de l'església antiga, i per a construir-la van haver d'ocupar terreny de l'exterior del temple.

En 1636 comença la construcció d'un nou campanar a l'església de Sant Roc. L'arquitecte Rafael Martí que, junt amb els plànols va portar de València els obrers per a la seua construcció, va realitzar un campanar a imitació del de l'església de Sant Andreu Apòstol de la mateixa ciutat de València. Les obres continuaran en el segle següent a l'església de Sant Roc, però aquesta vegada a la capella del Crist que va ser començada entre els anys 1725-1733 i va ser acabada i inaugurada «l'any del Senyor de 1749». Per documents parroquials sabem que la construcció agafa terrenys parroquials dedicats a cementeri.¹⁴

Pel que fa a la trama urbana, F. Pons Moncho ens dona dades de determinats carrers de la Vila com el del Carme, i indica que el tram principal de l'actual carrer era «conocido por carrer Miró, apellido que

13. F. COTS MORATÓ, *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*, 1989.

14. V. F. LLOPIS CARDONA, «La capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies», dins *Cabdells*, 2, 2000, pp. 133-150.

hemos encontrado entre sus vecinos, y también porque arrancaba como ahora de la plaza *enrejolada*», és a dir, de la plaça de l'Església. Continua Pons Moncho: «Algunas de estas casas confinaban por detrás con la muralla de la villa que, partiendo del palacio condal, cortaba el actual carrer de la Comare y corría a lo largo del carrer Miró, aproximadamente por los extremos interiores de dos callizos o *atzucacs* y sin más salida al exterior que un pequeño portal junto a la torre de palacio, que dio nombre a la calle San Miguel-Les Torres, llamada entonces 'carrer del portalet de palacio'». ¹⁵

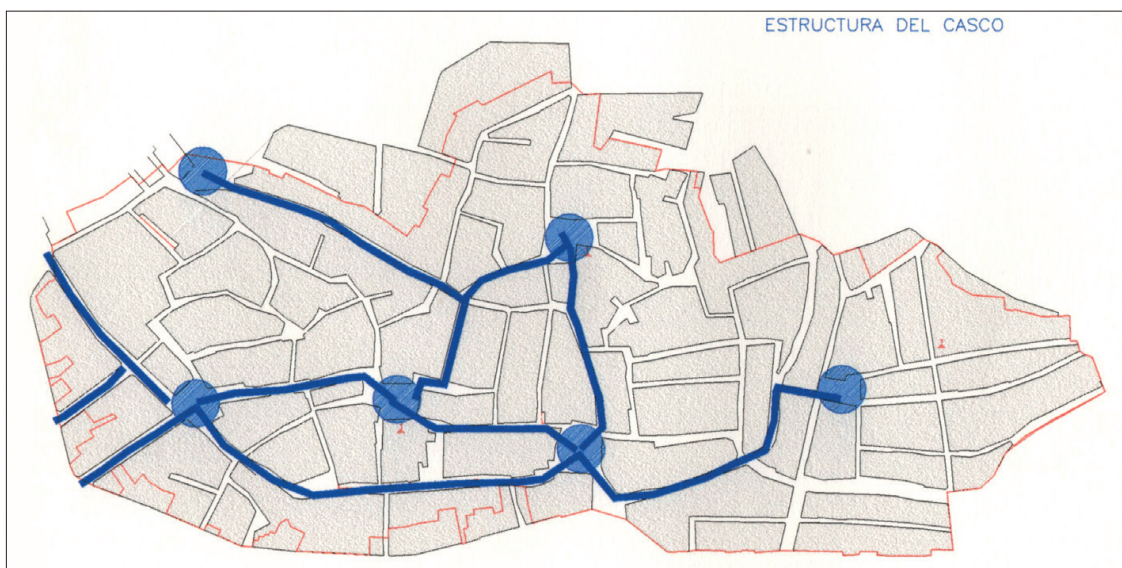

Figura 9. Plànol de l'estructura del nucli urbà.

El segle XVIII, malgrat el començament de la guerra de Successió, en la qual Oliva va prendre partit pel bàndol austriacista, es produeix una reactivació econòmica important —conreu del morer— acompanyat d'un despertar cultural de la mà de Gregori i Joan Antoni Maians. El gran canvi urbanístic d'aquest segle vindrà com a castic imposat per Felip V, ja que la derrota en la guerra significarà l'enderrocament de les muralles.

Com moltes altres ciutats, Oliva transformarà la seua trama urbana i s'expandirà cap als voltants. L'ermita de Sant Vicent, construcció que descansa en l'ampit de la séquia, data de 1726. Aquest carrer s'ano-

15. F. PONS MONCHO, «*Erudició Esparsa: recull d'articles breus de temàtica local*», dins *Cabdells*, 6, 2009, pp. 178-181.

menava aleshores carrer de l'Abeurador, tal com consta en un llibre de *cabreves* trobat per Pons Moncho en el monestir de les Clarisses, i també en els *apuntamientos* de Gregori Maians i Siscar. Així mateix, els carrers de la Caldereria, Nostra Senyora dels Àngels, Verge del Rebolet, etc. van conformant-se.

Ja en el segle XIX, es construirà l'ermita dels Sants Antonis. La vila, en canvi, s'obrirà cap al sud i sud-est, més enllà del carrer de la Mar, seguint les línies que marquen el camí reial i la vorera muntanyenca.

L'obra més important a Oliva en aquest període és, sens dubte, la construcció de l'església de Santa Maria la Major. No va resultar fàcil i havia de salvar un gran desnivell de terreny, fet que continua sent evident hui en dia. Les obres comencen en 1705 sota la direcció de Gil Torralba. Un any abans, es van comprar i tombar algunes cases pròximes; es necessitava terreny per a la nova construcció. Les obres comprenen un llarg període, ja que no es beneeix fins a 1787, i en la seua realització intervenen mestres com ara José Mínguez, Vicente Gascó i l'arquitecte José Cardona i Pertusa. Francisco Cots ens fa un estudi detallat del procés de construcció en el seu llibre *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*. En el pròleg, Joaquín Berchez escriu: «La nueva iglesia de Oliva, proyectada en 1704, aparece en un primer momento relacionada con el movimiento renovador de las ciencias matemáticas que desde las últimas décadas del siglo XVII, a través de figuras como José Zaragoza, Félix Falcó de Belaochaga y, sobre todo, Tomás Vicente Tosca y Juan Bautista Corachán, había cobrado fuerza y arraigo en el medio cultural valenciano».

Si bé l'església d'Oliva no va tindre el desenllaç constructiu previst, no podem obviar les paraules de Berchez quan diu: «A través de los documentos aportados en este libro y del análisis que realiza Francisco Cots podemos observar como desde un primer momento la junta de fábrica de la iglesia solicitó trazas a dos de los más significados arquitectos de Valencia como eran Rafael Martí y Gil Torralba, ambos vinculados o activos en las obras más relevantes que se ejecutaban en esos momentos en Valencia. Una vez realizadas se advierte inmediatamente la presencia de los matemáticos Tosca y Corachán, a quienes la junta de fábrica encargó la elección de la traza más pertinente».

Un dels elements més definitoris d'aquesta església, si més no per la seua empremta en el paisatge urbà, és el reforç que té l'església en

la seua part posterior, que dona al carrer de les Moreres i que, com diu l'arquitecte Luis Sancho Coloma, «se transformó aquel muro de refuerzo en una especie de amplio y esbelto arbotante que es l'Obra, y de este modo salvar el cauce y el cajero de la acequia y obtuvieron la finalidad que perseguían».¹⁶

Figura 10. El carrer de les Moreres i, al fons, l'Obra. Església de Santa Maria.

Gregori Maians, aprofitant una dependència annexa al palau de caire rural i de principis del XVIII, fundarà l'Aula de la Llatinitat en 1769. L'estudi dels murs que es fa al mateix temps que la intervenció arqueològica ens proporciona una datació de l'edifici cap al 1730. El mateix Gregori Maians construirà casa al carrer Major, la qual va ser rehabilitada en la dècada dels huitanta; en l'actualitat alberga el Museu Casa dels Maians, subseu del MuVIM, amb un projecte museogràfic que recrea

16. L. SANCHO COLOMA, «Monumentos de Oliva: XI.- El carrer de les Moreres», dins *Cabdells*, 3, 2001, pp. 143-145.

les condicions de vida domèstica i quotidiana en una casa benestant del segle XVIII. També es rehabilita al mateix temps la casa adossada a aquesta, al carrer Major, número 10, model d'arquitectura popular amb un ús de taverna.

A principis del segle XIX, la Junta d'Electes de la parròquia de Sant Roc pren la iniciativa de construir un nou temple, tot i respectant la capella del Crist. L'arquitecte contractat fou fra Vicent Cuenca, natural de Xàtiva, ciutat on col·labora amb el seu pare en l'obra de la Col·legiata. Els plànols de la nova església van ser aprovats per la Real Academia de San Fernando de la Villa y Corte en 1818. En 1854 es determina la data de començament de les obres. Acabada la cúpula en 1872, després d'haver-la reconstruïda per haver-se enfonsat, les obres se centren en l'ornamentació interior. La cúpula és dissenyada per F. Cuenca, però sense el cos de la llanterna. L'església s'inaugura en 1886.

7. PROGRÉS I DESTRUCCIÓ. OLIVA ALS SEGLES XIX I XX

Als carrers Major i de les Tendes, les Moreres i l'Església —on s'ubicava la casa natalícia de Gabriel Ciscar—, les famílies benestants construïran cases senyorials. La casa natalícia de l'almirall, matemàtic, il·lustre liberal i constituent de les Corts de Cadis, així com regent del regne a principis del segle XIX, Gabriel Ciscar i Ciscar, mereix alguna consideració. La casa, de la qual encara queden fotografies, degué construir-se en la primera meitat del segle XVIII.

Basant-nos en la descripció que fa Salvador Cardona, direm que tenia una façana principal en tres plantes. A més, afegia: «He de dir que las laterales eran exentas, pues unas y otras recaían a vías públicas, a saber, una hacia el tramo final 'del carrer de les Moreres', de acusada pendiente como sigue siéndolo hoy, y la otra, asimismo en pendiente, hacia la fachada lateral del carrer de les Tendes, espacio entonces más estrecho».¹⁷

La concessió d'obres d'enderroc va ser tramitada i concedida els anys 1942-1943, i en el seu lloc s'hi va construir, pocs anys després, a

17. S. CARDONA MIRALLES, «*Erudició esparsa: Recull d'articles breus de temàtica local*», dins *Cabdells*, 7, 2009, pp. 185-189.

primeries de la dècada dels cinquanta, la Casa dels Mestres, de nul valor arquitectònic i que va ser substituïda per l'actual plaça a mitjan anys huitanta, donant-li el seu traçat actual.

La desamortització afectà la Safor: el conreu de la taronja s'imposa i l'agricultura evoluciona cap a un model d'agricultura intensiva. La ciutat anirà creixent al sud cap a les Ermites i Sant Francesc. Cap a l'est es desenvolupa un nou pol de creixement per l'entorn de l'estació del tren, ja que en 1884 s'obri la nova línia fèrria Gandia-Oliva. L'eix de l'actual camí a la Mar tindrà un paper important en el segle XX conformant-se com una via urbana d'extraordinària importància en la segona meitat del segle XX.

Figura 11. El Palau dels Centelles.

Els Osuna venen quasi totes les seues possessions entre els anys 1850-1870. El Palau dels Centelles serà desmantellat i algunes peces de la seua rica ornamentació malvenudes o exportades a altres països. Les restes que quedaren en peu no van córrer millor sort: una tempesta en els anys trenta en tombarà una part important. A més, un carrer el travessà destruint l'escala d'honor i altres instàncies, i el seu espai serà transformat en cases. La declaració de Bé d'Interés Cultural (3 de juny

de 1931) per part de l'Estat no el salvà. Després de la guerra, cap al 1950, l'ajuntament dona el permís per al seu enderrocament. L'última torre que es tombà ho fa als inicis dels anys seixanta.

La fisonomia de la vila va canviant, les cases de tipologia popular, les d'estil senyorial, les almàsseres, els molins de cereals, els convents... Recordem que, després del terratrèmol que va destruir el Rebollet, els franciscans havien construït el seu convent on hui es troba el de les Carmelites.

Va configurant-se el que ara és el centre històric d'Oliva. Algunes transformacions seran tardanes. A finals del segle XIX, en 1887, es construeix el nou ajuntament, les obres del qual finalitzaran en 1907. A partir de la seua construcció, comença la renovació urbana de principis de segle XX. L'obertura de l'actual carrer de la Constitució que connecta aquesta plaça —antiga plaça de Baix— i el carrer Major amb la carretera, serà determinant en l'evolució de la ciutat. Per a obrir el carrer del Rector Plebà, es tomba el convent de les Clarisses, ja molt malmés. En aquests carrers —Constitució, Rector Plebà, Major— es realitzen construccions de l'anomenada arquitectura burgesa i algun edifici d'estil. La plaça, tal com la coneixem hui en dia amb l'actual pedestal que sustenta Gabriel Ciscar, és de 1955; ara bé, la composició del monument data de 1932 i és conegut popularment com *el Gabrielet*, suposem que fent referència a la poca alçada física que no humana d'aquesta figura de dimensions històriques.

La plaça de Sant Roc, antiga plaça del Pou, s'urbanitza. Les obres comencen a l'octubre de 1956 i acaben al març de 1957. A la plaça de l'Església, una actuació de finals de la dècada dels seixanta aterrarà el nivell superior de la plaça, anivellant carrer i plaça. Això farà que aquest espai urbà perda el seu traçat gòtic. La parròquia de Santa Maria construirà el seu casal l'any 1973, després d'enderrocar cases d'arquitectura popular que s'assentaven damunt la plaça. Alguna de les seues façanes resten fotografiades. A més, en tombar la casa de les senyorettes del Plebà, germanes del rector Campos Pons, a principi del carrer de l'Església per a construir les cases que hui en dia ocupen el carrer de Maria Gallart, també s'altera l'antic parcel·lari. L'ajuntament construirà les actuals escales que van del carrer de les Moreres fins al carrer de l'Església. Francisco Pons Franco, rector de la parròquia, diu així: «Por fin han podido ser derribados los viejos caserones que

estrangulaban la fachada del templo parroquial de Santa María, nada favorable decían acerca del buen gusto y sentido estético de Oliva [...] a cambio de esta franja la parroquia cede al municipio los solares que había adquirido en la calle les Moreres, junto a la Obra, para que en su día pueda abrirse una calle paralela a la capilla de la comunión, a partir del campanario.»¹⁸

La part del carrer Major que va des del Rector Plebà fins a la carretera comença a patir una forta transformació ja en els anys seixanta, atés que pràcticament quasi tots els edificis en són substituïts. En 1985 encara es tomba la Casa del Delme, on ara hi ha les oficines de l'ajuntament. Aquesta construcció disposava d'una almàssera o premsa d'oli. S'efectuen importants *retranqueos* que a vegades impliquen enderrocaments d'edificis amb interès arquitectònic; sovintegen en el període de temps que va dels anys seixanta fins a mitjan anys huitanta. La Casa del Porcellanero, situada en la confluència dels carrers Major i de l'Enginy, es tomba en la dècada dels setanta i la configuració urbana d'aleshores s'altera en eixamplar els carrers. Una altra alineació de façana o, en aquest cas, de façanes important es dona quan es construeix l'actual Llar del Jubilat. Des de la carretera, l'accés al centre històric, per la plaça d'Alonso, queda modificat en enderrocar-se les cases de tipologia popular adossades als actuals edificis del Museu Arqueològic i Llar del Jubilat. L'any 1975, l'ajuntament programà la reforma de l'actual plaça del mateix nom; es tractava d'eixamplar-la cap al carrer de Sant Joan. Ara bé, aquesta nova concepció de la plaça implicava la desaparició de la casa de Gregori Maians; afortunadament, la reforma no tirà endavant; eren temps de canvi i sensibilització per la nostra història com a poble i el que quedava del nostre patrimoni. També les cases del carrer de Tamarit estaven en la llista d'edificis afectats per aquesta concepció urbanística d'ampliació de carrers a l'antiga vila, però en aquest cas es va aconseguir canviar la tendència i les cases restaurades respecten el parcel·lari medieval. Els edificis senyorials han tingut una sort diversa, alguns d'ells han desaparegut i sense ànim d'elaborar una llista, n'anomenarem alguns: el Catòlic, al carrer Major; les escoles de l'Hort de Palau; les cases del carrer de les Moreres, 12 i 18, i també al carrer de Sant Vicent, 56-58.

18. F. PONS FRANCO, «Urbanización de la plaza de la Iglesia y construcción del hogar parroquial», dins *Llibre de la Fira 1973*, 1973.

Figura 12. El carrer Major.

Figura 13. La plaça de l'Ajuntament.

Figura 14. El carrer de la Mare de Déu del Carme.

La major part del centre històric l'ocupen cases de tipologia rural, que han estat en algunes ocasions substituïdes, i en altres modificades en la volumetria o en l'alteració de buits en la façana, i que no responen a la tipologia tradicional. Volem destacar al respecte els carrers que conformen la línia Ermita-plaça de Ganguis, Santíssim Crist —Santa Anna i Sant Miquel-Sant Rafael—. És a dir, la línia més exterior de l'actual delimitació del centre històric per la part de ponent.

Però com ja apuntàvem abans, també es pot observar un canvi de tendència. S'han restaurat o rehabilitat edificis, alguns d'ells ja anomenats al llarg d'aquest treball; d'altres, com la torre de la Comare, formen part d'un projecte més ambiciós i a llarg termini que és la recuperació arquitectònica de les restes del Palau dels Centelles, recuperació progressiva que està en marxa, amb l'adquisició de cases del carreró anomenat del fossat al costat de la muralla oriental —per a la possible obertura d'un carrer—, estudis topogràfics, excavacions, recuperació de la planimetria de Fischer i Lauritzem, etc.

És evident que tot aquest procés comportarà un esponjament al si del centre històric. La ja mencionada remodelació de la plaça d'Alonso va ser una bona iniciativa ja que, donada la poca qualitat de l'edifici existent i el nul interès arquitectònic de la Casa dels Mestres, la recuperació d'aquest espai millora l'entorn. La conservació de la trama urbana amb mesures proteccionistes respecte de les alineacions, els esponjaments

fets amb cura i la ubicació de nous serveis, constitueixen sens dubte un conjunt de mesures que van en la direcció correcta.

En l'apartat següent, veurem la normativa aprovada en els darrers anys per al nucli antic d'Oliva. Encara que conscients en tot moment que aprovada no vol dir aplicada, la normativa continua sent, si no determinant, sí important per a la conservació i al mateix temps reviscolament dels centres històrics.

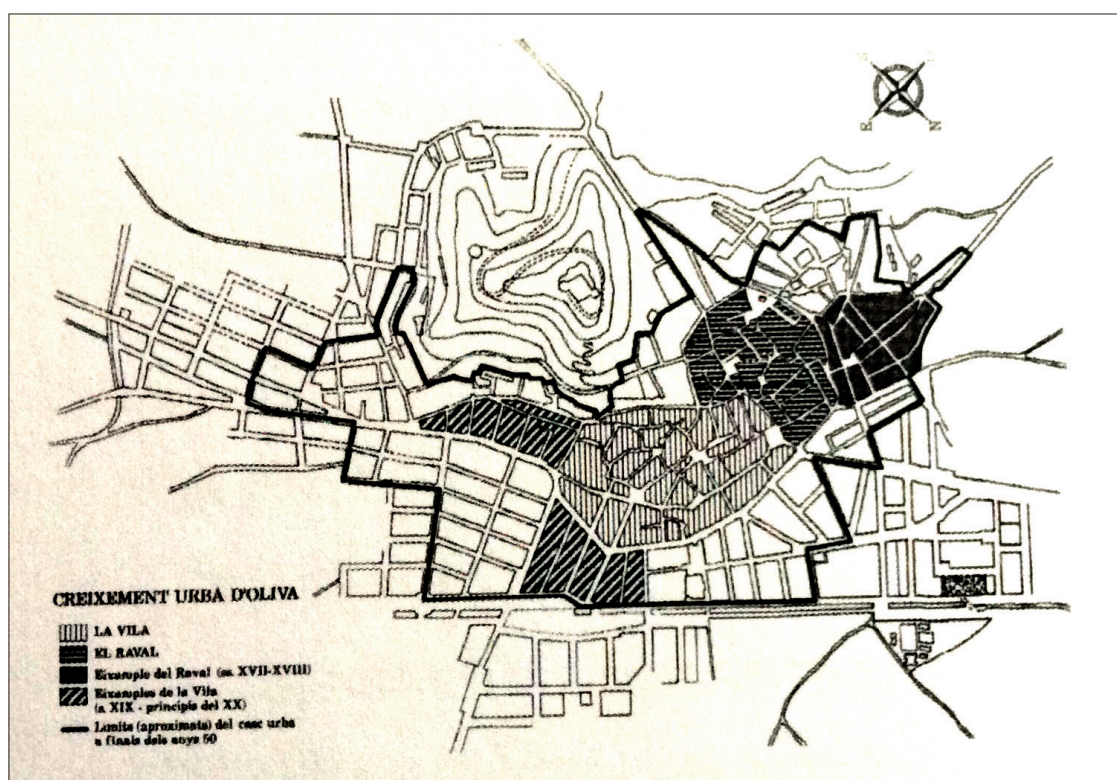

Figura 15. Creixement urbà d'Oliva.

8. NORMATIVA I DELIMITACIÓ DE L'ACTUAL CENTRE HISTÒRIC

A hores d'ara, el municipi d'Oliva no disposa d'un Pla Especial del Centre Històric, però sí que arreplega, en el seu planejament general, una ordenació detallada així com un conjunt de normes específiques.

El Pla General d'Ordenació Urbana d'Oliva (en les seues ordenances, en el capítol III: Sòl Urbà, secció 1a, Nivell Ambiental, en els seus articles 101 a 104) desenvolupa un conjunt de normes específiques que regulen l'edificació en el centre històric.

Amb posterioritat i des de la Direcció General de Patrimoni Artístic de la Conselleria de Cultura, es realitza un estudi sobre el centre històric d'Oliva, que porta per títol *Estudis previs del nucli vell d'Oliva*. Realitzat per Vicent Soriano i Alfaro, va tardar quasi deu anys a presentar-se; va finalitzar en 1994.

Aquest estudi consta de quasi set-centes pàgines sense comptar els annexos. El departament d'Urbanisme de l'ajuntament en té una còpia, mentre que la Direcció General de Patrimoni té l'original, ja que n'és la propietària. L'estudi està dividit en tres parts i tres annexos: «Antecedents històrics», «Patrimoni edificat» i «Proposta de delimitació del Conjunt Històric-Artístic». J. A. Gisbert Santonja es va encarregar de l'apartat referit a l'arqueologia.

El Ple de l'ajuntament, en sessió ordinària celebrada el dia 28 de setembre de 1995, va adoptar un conjunt d'acords relatius a la modificació del Pla General d'Ordenació Urbana d'Oliva, que fan referència a la delimitació i condicions de protecció del nucli antic, així com les àrees de protecció arqueològica, és a dir, el resultat de l'estudi en la seua part normativa.

Aquest acord consta de tres parts i la síntesi del seu contingut és la següent:

a) Delimitació del nucli històric de la ciutat d'Oliva pràcticament coincident amb la delimitació proposada per l'estudi de la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria de Cultura.

b) Catalogació d'edificis i carrers protegits segons la proposta de l'estudi citat.

c) Modificació de determinats articles de les ordenances específiques del nucli antic, en particular la regulació de buits i cobertes. També s'estableixen els nivells de protecció arqueològica.

No reproduïm la delimitació aprovada provisionalment en el Ple de 28 de setembre de l'any 1996, ja que consta de quasi tres folis per la seua profusió en les fites i el detall en el seu recorregut. I no oblidem que l'actual delimitació del centre històric ocupa una superfície de 20,3 hectàrees. Ara bé, a grans trets, direm que comprén el que podem considerar l'àmbit d'evolució urbana fins al segle XVIII: la Vila, el Raval i l'ampliació d'aquest.

Per carrers, i sense anomenar-los tots, direm que va per la part oest de la carretera fins a García Ordóñez, carrer d'Abraham o de Sant Bernat, i d'ací, per darrere l'ermita de Sant Vicent, busca el final del carrer

de l'Ermita; per la part posterior de les cases que donen al barri del Pinet baixa cap al Barranc i puja al tossalet de Sant Sebastià per la part posterior de Divina Gràcia. Una vegada allí, inclou la totalitat del carrer del Santíssim Crist, Antonio Maura, Sant Miquel i Sant Rafael, baixa pel carrer de la Mar i busca de nou la carretera.

Després de la seua aprovació en ple, es publica la modificació del PGOU en data del 7 de novembre de 1995 (DOGV, núm. 2620) i en el diari *Levante*. En no presentar-se cap al·legació, l'expedient s'aprova en data 28 de desembre del mateix any en el Ple. La direcció general havia enviat ja el seu informe favorable i, per tant, la comissió territorial d'Urbanisme acorda aprovar definitivament la modificació puntual del PGOU d'Oliva relativa al nucli antic en data del 24 d'abril de 1996. Realitzada tota la tramitació, aquest serà el marc jurídic en què s'ha desenvolupat el nucli antic, nucli històric o centre històric de la nostra ciutat en els darrers anys.

Sis mesos després, en el Ple del 31 d'octubre del mateix any 1996, s'aprova el reglament de subvencions per a la realització d'obres al nucli antic, subvencions per a les llicències d'obres que estaran en vigor mentre dure la vigència de l'ordre. I és que l'Ajuntament d'Oliva sol·licitarà que el centre històric siga declarat Àrea de Rehabilitació amb la finalitat que particulars i ajuntament puguen rebre ajudes econòmiques per a les obres realitzades en el nucli antic, ja siguen públiques o privades.

El Decret 113/1996, de 5 de juny, sobre actuacions subjectes a protecció en matèria d'habitatge i l'Ordre de la Conselleria d'Obres Públiques i Urbanisme de l'1 d'agost permeten, donades les característiques del nostre centre històric, ser inclosos en les ajudes de conselleria. Aquesta aprova la sol·licitud realitzada per l'ajuntament el 26 de setembre de 1997.

Amb aquest objectiu, s'havia elaborat una memòria redactada per Luis Casado Roger. Consta de huitanta-cinc folis sense comptar els annexos, amb huit apartats: memòria, memòria informativa, resum de dades econòmiques del municipi, memòria justificativa, mesures proposades, mesures a adoptar per a intervindre en l'àrea, i, per últim, el programa d'actuacions. A més, ens dona dades molt interessants del centre històric a mitjan dècada dels noranta, dades no tan sols arquitectòniques, sinó també demogràfiques, així com de les característiques

socioeconòmiques de la població, de la seua activitat econòmica, o de la pressió fiscal per càpita.

Una altra actuació normativa o proteccionista dels nostres béns culturals la tenim en l'aprovació del Pla Director del Palau. El 27 de juliol del 2000, el Ple de l'Ajuntament d'Oliva aprova un Pla d'Actuació on es marcaven els diferents nivells d'interés de les cases que conformen l'àrea del palau, segons les restes arqueològiques i arquitectòniques que queden al seu interior. Es tractava de saber quines eren més prioritàries a l'hora d'adquirir-les i, al mateix temps, emmarcar-les en un pla d'actuació fonamentat. El pla director va ser redactat per Vicent Burguera, arqueòleg municipal. Recordem que el palau es BIC (Bé d'Interés Cultural) des de l'any 1920.

Actualment, l'ajuntament de la nostra ciutat tramita que l'enginyer siga declarat BIC. El castell de Santa Anna i el Castellar, per la llei estatal de l'any 1985, ja ho eren.

BIBLIOGRAFIA

- BORDES GARCÍA, José (2019): *La vila d'Oliva al segle xv*, Piles: Edicions del Sud.
- CAMARENA MAHIQUES, José (1978): «De la historia de Oliva y Rebollet», dins D. A., *Iniciación a la historia de Oliva*, València: Ajuntament d'Oliva, pp. 125-243.
- CARDONA MIRALLES, Salvador (2009): «Erudició esparsa: Recull d'articles breus de temàtica local», dins *Cabdells*, 7, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 185-221.
- CASADO ROGER, Luis (1997): *Casco histórico de Oliva. Propuesta de declaración de área de rehabilitación en zonas degradadas, cascos históricos y bordes urbanos*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- COTS MORATÓ, Francisco (1989): *Estudio histórico-artístico del templo de Santa María la Mayor de Oliva*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- DOMÍNGUEZ TORMO, José María i Francisco PONS MONCHO (1989): *Sant Roc d'Oliva. Apuntes históricos*, Oliva: Junta pro I Centenario del Templo Parroquial de San Roque.
- ESTEVE BLAY, Antoni (dir.) (1997): *El Palau dels Centelles d'Oliva*, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech.

- IVARS PÉREZ, Josep (1999): *Restauració de la torre del carrer Comare, Palau dels Centelles (Oliva)*, València: Direcció General de Patrimoni Artístic.
- LLOPIS CARDONA, Vicent Francesc (2000): «La Capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies», dins *Cabdells*, 2, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 133-150.
- LOMAS CORTÉS, Manuel (2009): *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, València: Universitat de València.
- PONS FRANCO, F. (1973): «Urbanización de la plaza de la Iglesia y construcción del hogar parroquial», dins *Llibre de la Fira 1973*, Oliva: Ajuntament d'Oliva.
- PONS FUSTER, Francisco (1978): «Estudio demográfico de Oliva (siglos XVI-XX)», dins D. A., *Iniciación a la historia de Oliva*, València: Ajuntament d'Oliva, pp. 245-272.
- PONS MONCHO, Francisco (2009): «*Erudició Esparsa*: recull d'articles breus de temàtica local», dins *Cabdells*, 6, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 133-202 [pròleg de J. A. Gisbert Santonja].
- REY AYNAT, M. del (2001): «Les cases del carrer Tamarit en Oliva», dins *Cabdells*, 3, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 119-140.
- SANCHO COLOMA, Luis (2001): «Monumentos de Oliva: XI.- El carrer de les Moreres», dins *Cabdells*, 3, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, pp. 143-145.
- SORIANO I ALFARO, Vicent (1994): *Estudis previs del nucli vell d'Oliva*.
- TORRÓ, Josep (1995): «El urbanismo mudéjar como forma de resistencia. Alquerías y morerías en el Reino de Valencia (siglos XIII-XVI)», dins *Actas del VI Simposio Internacional de Mudéjarismo* (Terol, 16-18 de setembre de 1993).
- (2009): «Formes de poblament i urbanisme: com s'organitzaren els llocs d'habitació dels musulmans del regne de València (segles XIII-XVI)», dins *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, València: Universitat de València, pp. 201-217.

PRIMERA INVESTIGACIÓ SOBRE ELS NIUS DE METRALLADORES A OLIVA

ANTONI JOSEP VERGEL DOS SANTOS
Arqueòleg

1. INTRODUCCIÓ: AGRAÏMENTS I MOTIVACIONS

És de justícia començar l'article amb el més sincer agraïment cap a la persona de Pura Peiró per la seua contribució a la present investigació, en facilitar-nos la documentació arxivística que ací presentem, fruit d'una intensiva busca en el pseudoarxiu d'Oliva. Al departament de Topografia de l'Ajuntament d'Oliva per haver-nos advertit, mitjançant la figura de Joan Ramon Porta, de l'existència dels mapes del 1942,¹ que han permés reconstruir la línia defensiva de les costes oliveres. I a Lara Pérez per haver-nos-els cedit. També a Vicent Burguera, arqueòleg d'Oliva, per haver-nos cedit les fotografies que en el text presentem de cada casamata. No obstant, qualsevol errada en la interpretació de mapes i fotografies és plenament nostra.

La DANA que assolà les costes valencianes al gener del 2020, anomenada Glòria, descobrí, de les platges d'Oliva, sis estructures clarament identificables amb els anomenats «nius de metralladores». La notícia era en boca de tots: el catedràtic de Geografia Física en la Universitat de València, Joan Mateu, vingué *ex professo* per a visitar les restes arqueològiques. El vicepresident del Govern, Pablo Iglesias, també hi feu la visita corresponent... així com moltes altres persones interessades en uns vestigis que, sens dubte, mereixien l'atenció que se'ls estava prestant. Les «pedres» parlen, i és l'obligació dels arqueòlegs transmetre aquest diàleg, mantingut amb la cultura material, a la societat. En el marc de les jornades «Fem memòria 2021», fou un encert, per part de la Regidoria de Memòria Democràtica, l'organització d'una conferència centrada en aquesta temàtica com a via de transmissió dels coneixements en qüestió. El professor d'Arquitectura en la Universitat d'Alacant, Andrés Martínez Medina, havent comissariat l'exposició

1. Institut Geogràfic i Cadastral, Mapa Nacional Topogràfic Parcel·lari, 1942, Escala 1:2000. A partir d'ara, *Cartografia del 42*.

«Arquitectures per a la defensa de la costa Mediterrània» (2016*b*) i sent autor de diversos articles relacionats amb el mateix tema (1997; 2012; 2013; 2014; 2019; 2020), alguns centrats en la veïna Dénia (2016*a*), es presentava com l'expert més indicat per a introduir el que foren, significaren i suposaren els nius de metralladores en el context de la Guerra Civil. I de com s'extrapolaren a la Segona Guerra Mundial. Nosaltres agafarem el testimoni per a presentar una visió concreta, centrada en Oliva, l'acta de la qual recollim en les línies següents.

2. ON, QUAN, QUI, COM, PER QUÈ I PER A QUÈ

Davant l'alçament militar de l'exèrcit sublevat que dugué a la Guerra Civil, la Marina es mantingué fidel, majoritàriament, al legítim Govern de la República. No obstant, Franco centrà gran part dels seus esforços en el control marítim com a principal via d'accés a la Península, especialment davant els rumors de l'arribada d'ajut rus per mar. En poc de temps, el general aconseguí el seu objectiu. Conseqüentment, la República creà el 12 de juny de 1937 la Direcció de Defensa de Costes (Fernández Guirao, 2020, 325), dependent de l'Estat Major Central, i amb jurisdicció des del cap de Creus (Girona) fins a la desembocadura del riu Segura (Guardamar del Segura, Alacant). La Defensa de Costes es dividia, en primer lloc, en les delegacions de Catalunya i el País Valencià. L'última, a la vegada, es subdividia en les dependències de Vinaròs-Moncofà, Sagunt-Gandia i Dénia-Guardamar del Segura (Soret, 2020, 308). Oliva quedava, per tant, en una zona fronterera en l'àmbit burocràtic, a cavall entre els ports importants de Gandia i Dénia.

Els primers indicis de «guerra total» es donen als EUA amb la Guerra de Secesió (1861-1865) i es desenvolupen posteriorment en la Primera Guerra Mundial (1914-1918), per a assolir els seus màxims nivells en la Segona Guerra Mundial (1939-1945). Ens referim a «guerra total» a aquells conflictes bèl·lics en què els atacs no van únicament dirigits a l'exèrcit contrari, sinó també a la població civil. La Guerra Civil (1936-1939) serà la primera «guerra total» viscuda a casa nostra i, per tant, la primera que afectarà directament les dones, els xiquets i les xiquetes valencianes. La creació de la Defensa de Costes no responia, realment, a un perill imminent de desembarcament a gran escala, el qual era pràcticament impossible des de la costa, sinó a la protecció dels nuclis po-

blacionals davant els atacs franquistes a la població civil, en un marc de «guerra total». És així com la maquinària de guerra que estan fabricant els exèrcits feixistes alemanys i italians troben ací l'escenari de prova perfecte, amb els coneguts bombardejos a ciutats per part de la legió aèria Còndor (també a Oliva),² per exemple, o el del *Canarias* a Dénia.³

3. CONTEXTUALITZACIÓ

«Arquetipo de monumento militar del s. XX, la casamata constituye el último y más avanzado eslabón de la arquitectura militar, como lo fueron en su día el castillo en la Edad Media o las ciudadelas abaluartadas en el s. XVII» (Fernández i Antoine, 2008, 156). Com es desprén de l'anterior cita, els nius de metralladores aglutinaven la totalitat del coneixement tècnic i tecnològic de l'època per a conformar les estructures més eficients possibles segons la seua comesa. Així, tot i que les adaptacions a les circumstàncies concretes (econòmiques, orogràfiques, de materials, armamentístiques, de mà d'obra, etc.) podien fer variar els models canònics, el paradigma de casamata reunia les condicions següents:

— A pesar d'haver-hi búnquers estesos pels sistemes muntanyencs, especialment per a controlar les principals vies de comunicació entre valls, els que nosaltres tractarem, és a dir, els dependents de la Defensa de Costes, es situaven en les mateixes platges o penya-segats amb contacte directe amb la Mediterrània. En el primer dels casos, a la mateixa cota que la mar, el camp de visió, i conseqüentment de tir, era reduït. Aquesta situació s'havia de pal·liar amb la construcció d'un gran nom-

2. Per a major informació, veg. J. SANCHIS COSTA, *Oliva en plena Guerra Civil (1936-1939): actitudes y actuaciones*, 2017, pp. 183-189 i 278.

3. Per a major informació, veg. M. S. PUCHOL, «Bombardeos en Dénia», dins SESER PÉREZ, R. (ed. i coord.), *Història i memòria: la Guerra Civil a Dénia*, 2019, pp. 40-69; R. SESER PÉREZ, «Les veus de la memòria: testimonis de la Guerra Civil a Dénia», dins SESER PÉREZ, R. (ed. i coord.), *Història i memòria: la Guerra Civil a Dénia*, 2019, pp. 141-148; i E. OLIVER SANZ DE BREMOND, *La Guerra Civil Española 1936-1939 vivida en una ciudad de la retaguardia republicana*, Dénia, 2017, pp. 84-85 i 106-108. Per a un recull dels bombardejos al País Valencià, veg. R. ARACIL i J. VILLARROYA, *El País Valencià sota les bombes (1936-1939)*, València, 2010; i E. MAINAR CABANES (coord.), *Bajo las bombas*, «La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana», vol. 14, 2017.

bre de nius. En el cas de donar-se les condicions favorables per a la defensa des de llocs d'altura, com és comú a la província d'Alacant, l'efectivitat, de bon grau, ascendia.

— Per a la defensa, utilitzaven armament pesat, representat principalment per les metralladores Hotchkiss i Saint-Étienne, excedentàries de la Primera Guerra Mundial. Aquest fet suposà vertaders problemes per als batallons republicans: primerament, pel nombre limitat d'exemplars, considerablement menor que el de nius de metralladores. En segona instància, per trobar-se desfasades tecnològicament, i en molts casos, inservibles després de dues dècades en desús. Així, el potencial d'atac s'havia de complementar amb explosius (Soret 2020, 315), fusells o altre tipus d'armament al seu abast, sense arribar, en cap dels casos, a poder competir contra les noves màquines de guerra feixistes.

— Les metralladores necessitaven una base on sustentar-se, que podia ser correguda en el cas de presentar un carril que li permetés desplaçar-se al llarg de l'obertura oferida pel niu per a disparar. O doble (inclús triple) en el cas de mancar de mobilitat i suplir-la mitjançant diversos punts de tir.

— Respecte al material de construcció, s'utilitzava el formigó armat, projectat mitjançant la tècnica de l'encofrat. Per formigó armat, ens referim a una argamassa de bona qualitat, amb la major quantitat de calç possible, reforçada amb vares de ferro per a millorar la consistència. Podia arribar a suportar fins a 550 kg/cm² (Fernández Guirao, 2008, 172). L'encofrat consisteix en la superposició de grans blocs de formigó, conformats *in situ* mitjançant caixes de fusta que, en secar-se el morter, es retiren de l'estructura. La tradició constructiva dels anys 30, identificable segons l'anomenat «formigó republicà», ha quedat clarament fossilitzada en els nius de metralladores segons els xicotets còdols de riu.

— Presentaven, sempre, formes redones en la seua part exterior. Així, en impactar els projectils, la mateixa morfologia de l'estructura provocaria la repulsió (total o parcial) d'aquells. En una construcció angulara, en canvi, els llenços entre angles absorbeixen la totalitat de la força de l'objecte en moviment, constituint-se com punts febles propensos al trencament. D'altra banda, les redones, en no contindre punts de contenció, distribueixen la força del projectil arreu de l'estructura, provocant, alhora, el seu desviament. En les platges de sorra, aprofitant els sostres plans, es cobrien els nius a mode de camuflatge (veg. figura 14).

— Contràriament a l'exterior, en la part interior, per al millor aprofitament de l'espai que ofereixen els racons, solien elaborar-se estances rectangulars conformant diversos compartiments, cadascun més allunyat dels impactes dels projectils que el seu precedent, i conseqüentment, més segur. La funció de l'espai entre tots més segur solia ser la de resguardar els materials explosius. Aquests departaments diferenciats, generant dobles i triples passadissos, podrien utilitzar-se, en l'estrany cas que l'enemic s'endinsara en el seu interior, per a crear-li confusió.

— En una superfície tan irregular com és la sorra o pedres de platja, la fonamentació es presentava com un aspecte fonamental. En el cas de no conservar-se l'estabilitat i ser objecte d'un petit moviment, les casamates quedarien automàticament inservibles en perdre el delicat angle de tir i, inclús, el de defensa.

— En efecte, les espitlleres presentaven les obertures estrictament necessàries per a fer arribar els projectils als enemics: en la part exterior, una mínima escletxa per la qual era impossible encertar des de la llunyania. En l'interior, la forma d'embut, permetia una visió i mobilitat que augmentava l'atac.

Tanmateix, es podia cedir una mica en defensa per tal d'aconseguir majors condicions ofensives: en constituir-se l'embut a la inversa, la mateixa morfologia, tot i que oferirà major blanc de tir, havia d'aturar el projectil abans d'arribar al seu objectiu. Això sí, des de l'interior, en poder-se moure l'angle de la metralladora amunt i avall, es cobreixen majors distàncies amb el tir.

— L'eixida (i l'entrada alhora) es situava en la part darrera de l'estructura, comunicant directament amb un sistema de trinxeres que permetera la fugida cap a camins principals, així com el contacte entre casamates veïnes. Recordem que en disposar-se de més nius que metralladores, aquestes circulaven itinerants arreu de la costa, així com els avisos d'alerta s'havien de transmetre eficientment en absència de la ràdio. I com no, per a transportar el material de construcció i la mà d'obra necessària per a la confecció dels mateixos nius, serien necessaris uns eficients sistemes comunicatius, els quals veurem amb més detall en l'apartat topogràfic.

— Les funcions rutinàries no eren, com és de suposar, de defensa activa, sinó d'observació i vigilància. Tota novetat devia quedar enregistrada en el *Butlletí Diari*, el qual s'havia d'enviar a les altes instàncies de la Defensa de Costes.

— El cost de cada casamata oscil·lava les 15.000 pessetes (Fernández i Antoine, 2008, 60).

4. ANTECEDENTS

Sabent ara que és un niu de metralladores... l'hem de considerar com una invenció? O com el producte derivat d'uns precedents? Etimològicament, s'han proposat dues hipòtesis per a l'origen de la paraula *casamata*, segles i segles anteriors a les casamates fetes servir en la Guerra Civil: o bé podria provindre dels conceptes *casa-armata* ('casa armada/reforçada'), o bé dels conceptes *casa-mata* ('casa xata/baixeta'). En la mateixa definició, Almirante (1869, 242) les descriu com una «bóveda que se hace en alguna parte de la muralla para poner una batería baja, para defender el foso». També ens aporta informació cronològica en el que es constitueix com un dels antecedents més directes dels nius de metralladores: «en 1527 Micheli construía en Italia baluartes redondos con casamatas». Un dels millors exemples de «baluartes redondos con casamatas» de la meitat del segle XVI són les torres del castell de Santa Anna, a Oliva (Gisbert, 1994). Podem observar com no difereixen en massa aspectes dels nius de metralladores de la Guerra Civil (veg. figures 1, 2, 3 i 4).

Figura 1. Vista de la torre E del castell de Santa Anna d'Oliva (1546).

Figura 2. Vista de la casamata de Fresnedillas de la Oliva (1937. Consultat des de Castillos del Olvido [en línia], <<https://castillosdelolvido.com/>>).

Figura 3. Vista de la torre E del castell de Santa Anna d'Oliva (1546).

Figura 4. Vista d'una casamata a Tarragona (1937. Consultat des de GRIEGC-Grup de Recerca i Investigació d'Espais de la Guerra Civil [en línia], <<http://www.griegc.com/>>).

Tècnicament, representen la mateixa concepció: estructures circulars robustes que, mitjançant la seua morfologia circular junt amb unes espitlleres, pretenen reunir el màxim potencial d'atac amb la major capacitat de defensa possible. En el segle XVI, amb la generalització de la pólvora, proliferen les torres redones per a repel·lir els impactes de l'artilleria. Durant més de mig mil·lenni, es col·lectarà el coneixement tècnic essencial que veurem recollit en els nius de metralladores. Ara bé, salta a la vista un aspecte que distancia les casamates de la Guerra Civil de les d'èpoques anteriors: trobar-se incloses en l'interior d'una muralla o sistema defensiu. Els investigadors dels segles XX i XXI han denominat casamates, per exemple, els departaments dins les muralles fenícies, com els del Cabeço Pequeño del Estañó (Guardamar del Segura). Les casamates, com haurem pogut intuir, no s'entenen com una estructura exempta, sinó com una part més de la muralla. Aleshores, per què anomenar casamates als nius de metralladores? Es tracta d'un error, si no es corresponen al vertader concepte que emana de la paraula? Doncs no. Les casamates, en el seu conjunt, formen el que posteriorment s'ha anomenat el «Mur del Mediterrani» (Martínez Medina, 2013; 2020); un ampli i complex sistema defensiu que, tot i no trobar-se dins de cap muralla física o tot i no estar unides per un llenç, es constitueixen com una unitat, dependents unes d'altres, connectades per diferents vies de comunicació, i sota un mateix comandament. Tenen, en efecte, la

concepció d'erigir-se com un dels centenars de punts que conformen el gran mur per a defensar el litoral de les tropes franquistes.

5. LES RESTES MATERIALS

Presentem a continuació un inventari de les sis estructures tretes a la llum per la DANA Glòria.

Mapa 1. Casamates deixades al descobert per la DANA Glòria al gener de 2020.

5.1 CASAMATA DEL CLOTAL

— Localització (veg. mapa 1): En l'extrem NE del terme d'Oliva, a uns escassos deu metres del barranc del Beniteixir, que delimita amb els inicis del terme de Piles. En la mateixa duna de l'accés septentrional, a la platja de Terranova.

— Estructures: S'hi distingeix un mur simple, d'uns 0,5 m de gruix. En alguns trams, es troba cobert de sorra; no obstant, en el seu conjunt, forma una clara estructura circular d'uns sis metres de diàmetre. A uns huit metres al NE, sobresurten restes amb la mateixa argamassa,

però de forma indefinida. Lògicament, ambdues formarien part d'un mateix conjunt.

— Materials: L'estructura està conformada per una argamassa de baixa qualitat, terrosa i sense pràcticament pòrtland o calç que l'aglutine. En els moments immediats de la descoberta, amb la humitat ben incrustada en el morter, s'hi observaven dues tonalitats ben diferenciades: una grisosa i altra marró. Amb el sec, el color passà a una espècie de beix clar. Com a mena de desgreixants trobem petits cants de riu, pedres de mides i composicions variades i ceràmiques de diferents tipus: des de rajoles fins a ceràmiques comunes o inclús vidres. Una fàbrica característica dels anys 30 a causa de la utilització de cants de riu rodats, identificable també pel tipus de ceràmiques incrustades, que podríem adscriure, tot i la baixa qualitat, a l'anomenat «formigó republicà».

Figura 5. Casamata del Clotal (Autor de la foto: Vicent Burguera).

— Tècnica de construcció: Encofrat.

— Documentació cartogràfica: No apareix en la relació de nius de metralladores de 1942.

— Documentació d'arxiu: «del Serpis al Molinello, límite de esta provincia, tiene según me informan antiguas defensas de casamatas de sacos terreros que hay que reemplazar por otras de hormigón» (Arxiu Municipal d'Oliva, Fons A).

— Cronologia: 1937.

5.2 CASAMATA DE TERRANOVA

— Localització (veg. mapa 1): En la platja de Terranova, a l'altura de la urbanització del Sector 19, també conegut amb el topònim de Burguera. Aquesta casamata no es troba a l'altura de les actuals dunes com l'anterior, sinó que, en estat de calma, la mar la colpejava amb les seues ones.

Figura 6. Casamata de Terranova (Autor de la foto: Vicent Burguera).

— Estructures: Es diferencien dues estructures. La primera, un mur circular d'uns 2 m de llargària i 0,5 m de grossor. La segona, amb unes mesures de 0,5 x 0,5 m i 0,25 m d'alçada, es podria correspondre per morfologia i posició a la base sobre la qual s'assentaria la metralladora, tot i que per l'estat de conservació en què es troba no es puga assegurar.

— Materials: En aquest cas, el formigó, de bona factura, presenta una quantitat generosa de pòrtland per a la confecció d'una argamassa de la millor qualitat. Pedres anguloses calcàries de diferents mides, i per tant diferenciades dels cants redons de riu citats amb anterioritat, donen consistència al morter, reforçat per vares de ferro. Ens trobem, llavors, davant el formigó armat característic dels nius de metralladores.

— Tècnica de construcció: S'observa perfectament la superposició dels encofrats mitjançant una línia contínua.

— Documentació cartogràfica: Apareix en la *Cartografia del 42*.

— Documentació d'arxiu: Sense referències explícites documentades.

— Cronologia: 1938.

Figura 7. Casamata de la Creu Roja (Autor de la foto: Vicent Burguera).

5.3 CASAMATA DE LA CREU ROJA

— Localització (veg. mapa 1): Prop de la desembocadura de la séquia Mare, dins la platja de l'Aigua Blanca, en un punt entremig entre la petita duna (acurtada per la construcció de xalets) i l'aigua marina.

— Estructures: Mur circular sobreeixint de la superfície en 1,5 m de llargària, 0,5 m d'amplària i 0,55 m d'alçada.

— Materials: Idèntics als de la casamata de Terranova (formigó armat de la millor qualitat), als quals ens remetem.

— Tècnica de construcció: Encofrat.

— Documentació cartogràfica: *Cartografia del 42*.

— Documentació d'arxiu: Sense referències explícites documentades.

— Cronologia: 1938.

5.4 CASAMATA DE L'AIGUA BLANCA

— Localització (veg. mapa 1): En una zona central de la platja de l'Aigua Blanca, sota la duna.

— Estructures: Aquesta és l'estructura més completa i millor conservada de totes les descobertes per la DANA. S'hi observa clarament un complex circular amb la base per a la metralladora en l'espai central i l'eixida conformada per un passadís en forma de Z. Es correspon exactament amb l'exemplar identificat a Dènia (veg. làmina 1), adscrit a un model generalitzat en les nostres costes. El conjunt està format per un llenç circular de mur, generant una espècie de caragol de quatre metres de diàmetre, i constituint-se a la vegada com l'inici del passadís que es veurà completat per altre llenç de tot just uns tres metres de llargària. Llavors, les restes són suficients per a poder veure aglutinades, en la casamata de l'Aigua Blanca, moltes de les característiques genèriques comentades amb anterioritat: la situació en la duna que permetia el recobriment total de sorra, i conseqüentment la seua total mimetització amb l'entorn; la base per a la metralladora; la proliferació d'angles en l'interior de la construcció; els passadissos generant diversos espais, cadascun millor protegit que l'anterior dels projectils; l'eixida en direcció a les principals vies de comunicació, etc.

— Materials: Idèntics als de la casamata de Terranova (formigó armat de la millor qualitat), als quals ens remetem.

— Tècnica de construcció: Encofrat.

— Documentació cartogràfica: *Cartografia del 42*.

— Documentació d'arxiu: Sense referències explícites documentades.

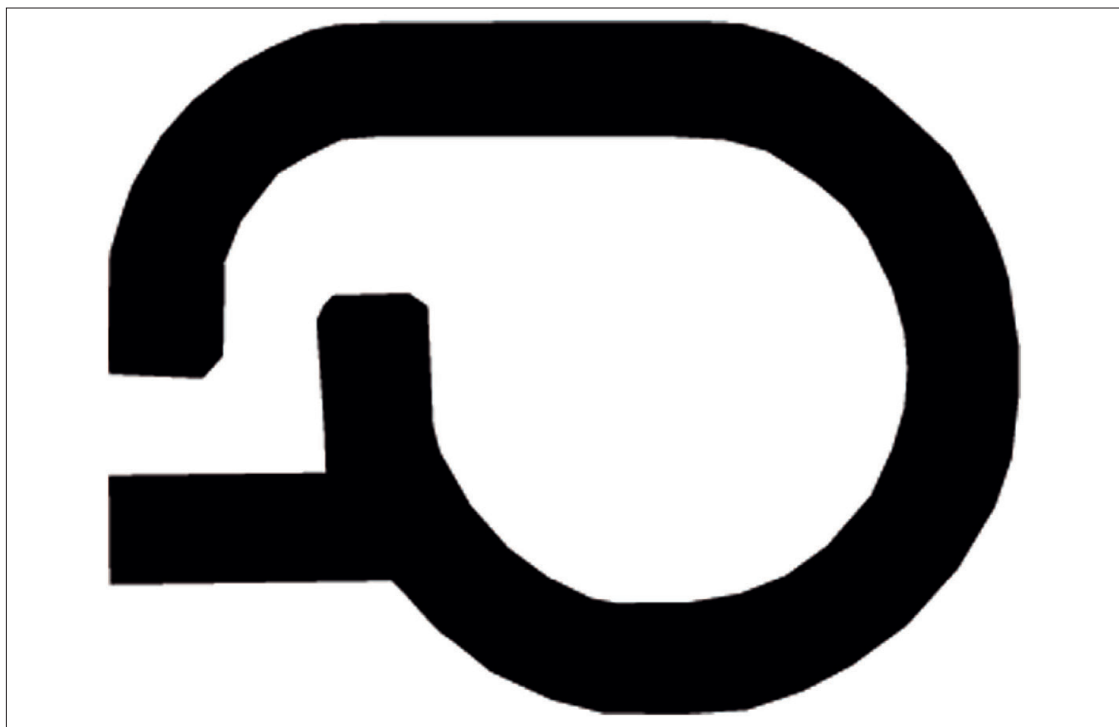
— Cronologia: 1938.

Figura 8. Casamata de l'Aigua Blanca (Autor de la foto: Vicent Burguera).

Figura 9. Casamata de l'Aigua Blanca, des de dalt de la duna (Autor de la foto: Vicent Burguera).

Làmina 1. Planta de les casamates de l'Aigua Blanca i el Molinell.

Figura 10. Casamata dels Gorgs (Autor de la foto: Vicent Burguera).

5.5 CASAMATA DELS GORGS

— Localització (veg. mapa 1): En la desembocadura del riu Gallinera, la qual suposa la fita entre les platges dels Gorgs i de Rabdells. A l'abast de les ones.

— Estructures: Tan sols ha eixit a la llum una secció de mur circular de 2 m de llargària, 0,5 m de grossor i 0,4 m d'altura.

— Materials: Idèntics als de la casamata de Terranova (formigó armat de la millor qualitat), als quals ens remetem.

— Tècnica de construcció: Encofrat.

— Documentació cartogràfica: *Cartografia del 42*.

— Documentació d'arxiu: Sense referències explícites documentades.

— Cronologia: 1938.

Figura 11. Casamata del Molinell (Autor de la foto: Vicent Burguera).

5.6 CASAMATA DEL MOLINELL

— Localització (veg. mapa 1): En la desembocadura del riu Molinell, sota la duna.

— Estructures: Les construccions conservades, tant per l'estat de conservació com per la pròpia morfologia, s'assemblen a les de la casamata de l'Aigua Morta: la planta presenta la mateixa secció (un llenç de mur conformant un caragol, que a la vegada genera el passadís d'entrada i eixida), amb una estructura central que hauria de correspondre's amb la base on s'assentaria la metralladora, mesures paral·lelitzables de quatre metres de diàmetre...

— Materials: Idèntics als de la casamata de Terranova (formigó armat de la millor qualitat), als quals ens remetem.

— Tècnica de construcció: Encofrat, conservant-se inclús tres fileres consecutives.

— Documentació cartogràfica: *Cartografia del 42*.

— Documentació d'arxiu: Sense referències explícites documentades.

— Cronologia: 1938.

— Observacions: S'observen en la part posterior cadascun dels taulells que conformarien l'encofrat.

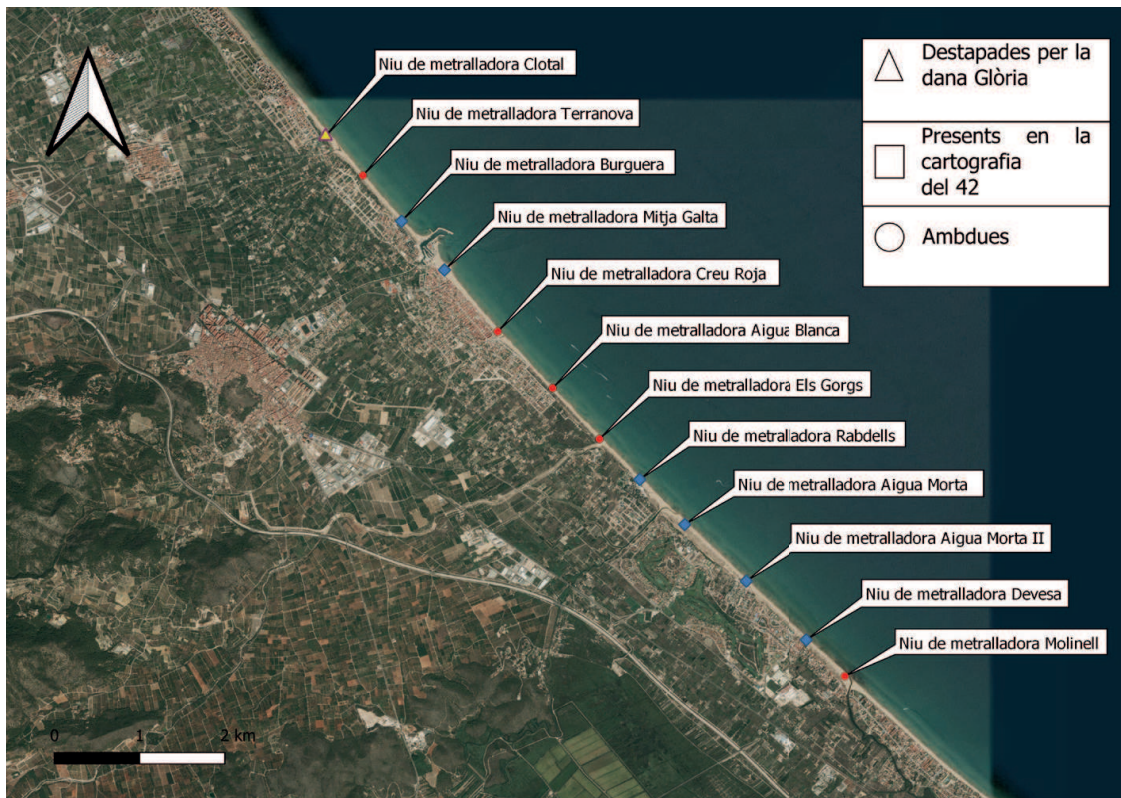
6. LA CARTOGRAFIA

En la *Cartografia del 42* veiem la relació completa de casamates, referenciades mitjançant un cercle, un número identificatiu⁴ i la llegenda *nido de ametralladoras*. Les sis que destapà la DANA, segons els punts de localització, apareixen en el mapa excepte en el cas del Clotal. Tenint en compte les fonts documentals: «del Serpis al Molinello, límite de esta provincia, tiene según me informan antiguas defensas de casamatas de sacos terreros que hay que reemplazar por otras de hormigón» (Arxiu Municipal d'Oliva, Fons A), i també les arqueològiques, amb les diferències en la planta i sobretot en els materials emprats per a la seua construcció, interpretem la no inclusió de la casamata del Clotal com a conseqüència del seu caràcter no oficial. És a dir, des d'un punt de vista provisional, es construï, a inicis de la guerra, una sèrie de defenses improvisades com a element de protecció davant un possible atac fran-

4. Per a Terranova: 1056-d. Per a Burguera: 1056-c. Per a la Mitja Galta: 1056-b. Per a la Creu Roja: sense referència. Per a l'Aigua Blanca: 916-b. Per als Gorgs: 916-c. Per a Rabdells: 1728-b. Per a l'Aigua Morta: 1728-c. Per a l'Aigua Morta II: 1728-d. Per a la Devesa: 1728-e. Per al Molinell: 1728-f.

quista per mar. Degut al seu caràcter informal, s'escolliren materials barats a l'abast de tothom. És així com es constituïren les «casamatas de sacos terreros», a base també, com el seu nom indica, de l'amuntegament de sacs de terra a mode de parapet. Baix l'ordre i supervisió de la Defensa de Costes, en circumstàncies que tractarem en el capítol següent, s'alçaren els nius de metralladores «oficials», sota la supervisió de tècnics arquitectes, i amb els materials de la millor qualitat, que, aquesta vegada sí, conformarien un model d'estructura digne de menció en la cartografia local. Trobem, en el mapa, sis nius més dels que l'arqueologia ens havia informat, sumant un total d'onze, al que afegiríem el precedent del Clotal (veg. mapa 2). La seua disposició hauria de regir-se segons el camp de tir, de manera que on acabés l'abast d'un comencés el del seu anterior i el del següent. A una cota de 0-1 msnm, sabem que les distàncies cobertes serien reduïdes, circumstància que hauria de saldar-se mitjançant la proliferació dels mateixos nius al llarg de la costa. Així ens ho indicava el registre arqueològic en els casos de la Creu Roja, l'Aigua Blanca i els Gorgs, pel que era del nostre suposar, que els buits a dreta i esquerra haurien de seguir el mateix patró. Efectivament, d'aquesta manera ho constatà la *Cartografia del 42*, amb un índex de separació que oscil·la els set-cents metres.

La construcció d'una casamata crearia la necessitat d'eficients vies de comunicació, aptes per al trànsit de carruatges amb animals de tir, transportant càrregues pesades (tant de materials o mà d'obra en els moments de construcció, com de possibles reparacions amb l'activitat dels nius o inclús per al transport de metralladores o altres tipus d'armament itinerant entre nius). Durant els primers mesos de l'any 1938, el Consell Municipal d'Oliva demana urgentment a Defensa de Costes la construcció dels nius de metralladores a Oliva davant un possible atac imminent. Aquest organisme, no obstant, està centrant els seus esforços en la fortificació del tram Cullera-Gandia, per la qual cosa no disposa de mà d'obra per a traslladar a Oliva. El Consell Municipal, el dia 5 d'abril del mateix any, s'ofereix a aportar la mà d'obra, materials de construcció, infraestructura i logística necessària per als treballs de fortificació. Només necessita, per part de la Defensa de Costes, els enginyers. Quatre dies després, la Defensa de Costes dona el vistiplau a la proposta, i queda a l'espera de la confirmació del Consell Municipal, quan dispose dels mitjans necessaris, per a enviar els tècnics i emprendre les tasques corresponents. Tenint en compte que la que, a

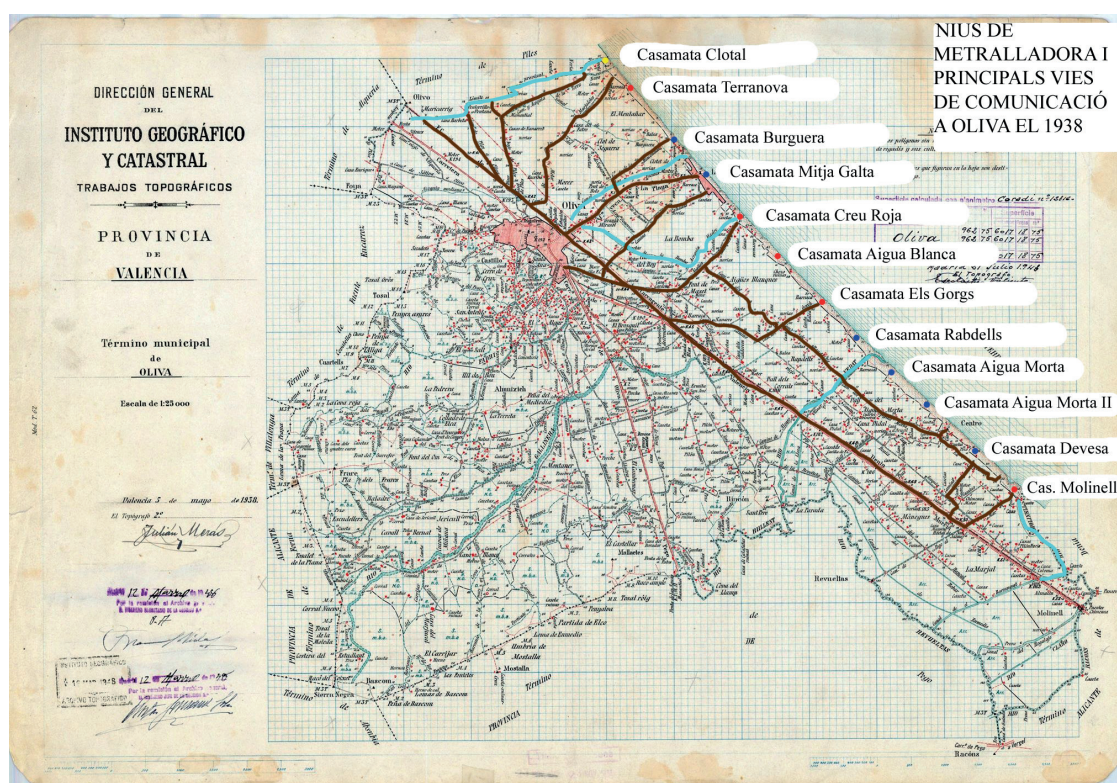

Mapa 2. Nius de metralladores a Oliva.

partir d'ara, anomenarem *Cartografia del 38*⁵ es donà per acabada el dia 5 del mes següent, sabem que no reflecteix les reformes en infraestructura (o siga, la construcció i el condicionament de camins), que es degué dur a terme per a la construcció de les casamates. Més reforçat ix aquest argument, si tenim en compte que el dia 24 d'octubre de 1938 la Inspecció General d'Enginyers i la Delegació de Defensa de Costes encara eren allotjades a Oliva. Tenim, llavors, l'«abans» dels nous camins referents als nius, i el «després» el trobem reflectit en la *Cartografia del 42*. No obstant, prèviament a endinsar-nos en el tractament d'ambdues cartografies, hem d'advertir les limitacions que a la vegada comporten. Parlem, de forma especial, de l'escala. La *Cartografia del 38*, a escala 1:25.000, abasta la totalitat del terme d'Oliva, mentre que la del 42, a 1:2.000, es centra en partides concretes. La primera, menys detallada que la segona, podria no haver representat camins que realment sí que existien i, per tant, distorsionar la nostra

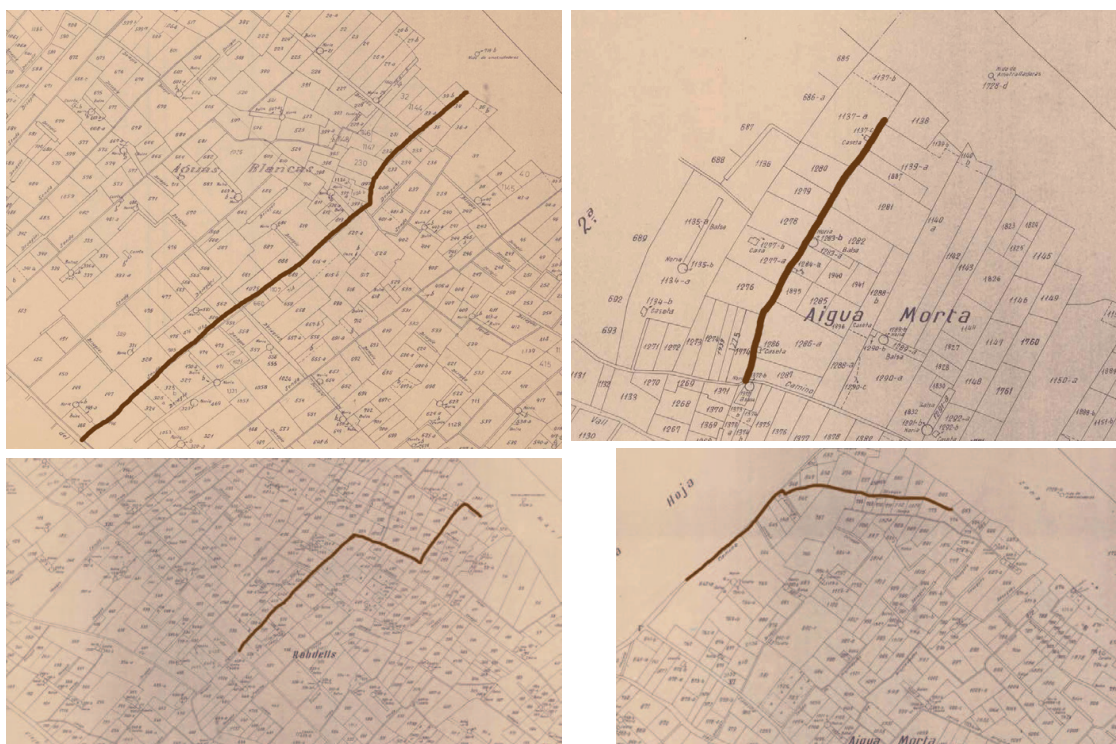
5. Direcció General de l'Institut Geogràfic i Cadastral, Treballs topogràfics, Província de València, Municipi d'Oliva, Escala 1:25.000, Maig del 1938.

interpretació. O dit en altres paraules, la no aparició d'un camí en la *Cartografia del 38* no implica, de forma estrictament necessària, la seua inexistència. No obstant, a causa de la grandària de molts d'ells, paral·lelitzable a la d'altres representats, pensem que la norma general seria la de la construcció; bé *ex novo*, bé de condicionament d'un traçat ja.

Mapa 3. *Cartografia del 38* amb els posteriors nius de metralladores superposats i les possibilitats de comunicacions prèvies al moment de la construcció.

Observant el mapa anterior (veg. mapa 3), sobre el qual hem superposat els posteriors nius en la xarxa de comunicacions prèvia, intuïm que la seua localització ha sigut escollida segons aquells llocs que millors possibilitats comunicatives oferien. No obstant, tot i que es pogueren adaptar, amb petits marges d'error, a la distància necessària entre niu i niu en la majoria dels casos, per a altres s'hagueren de fer noves comunicacions. Ens estem referint principalment a Aigua Blanca, Rabdells, Aigua Morta i Aigua Morta II, per als quals, en la *Cartografia del 42*, ja trobem importants camins que connecten directament amb les vies de comunicació «mare», que recorren en la seua totalitat el terme d'Oliva, constituint-se com les principals redistribuïdores (veg. mapa 4).

Mapa 4. Camins conseqüència de la infraestructura necessitada per les casamates, superposats en la *Cartografia del 42*.

7. ELS DOCUMENTS

Com hem anat introduint en el capítol cartogràfic, les fonts documentals ens han permés establir una cronologia pràcticament absoluta per a la construcció dels nius de metralladores «oficials» a Oliva. Al llarg del mes d'abril de 1938, conservem una sèrie de documents que reflecteixen, en bona part, el procés burocràtic per a l'alçament de les casamates: el Consell Municipal d'Oliva veu necessària i imprescindible la seua construcció immediata. Així li ho manifesta a Defensa de Costes, qui a la vegada respon que els batallons de construcció es troben treballant intensivament en la zona Cullera-Gandia. Davant aquesta situació, Oliva està disposta a proporcionar la mà d'obra, els materials i la logística necessària. L'única aportació que demana a la Defensa de Costes és la direcció dels seus tècnics enginyers. Sabent que ambdues parts estaven d'acord amb aquesta manera de procedir, i tot i que la correspondència acaba ací, podem assegurar amb bastant seguretat que les construccions es durien a terme d'aquesta forma (veg. «Apèndixs documentals» I i II). Els documents en qüestió ens il·lustren també sobre les

estructures aparegudes a la platja del Clotal, quasi amb total seguretat, les anomenades «casamatas de sacos terreros» prèvies a les originals. No seria Oliva un *unicum* en aquest aspecte, sinó que també la veïna Dénia començà la construcció d'aquest tipus de fortificacions abans de la creació de la Defensa de Costes, tal com ho relata Emilio Oliver Sanz de Bremond en les seues memòries (2017, 61): «A comienzos de 1937 los ingenieros militares trazaron un plan de Defensa de Costas. Todas las playas de “Bovetas”, “Marines” y “Palmares” fueron elegidas para el emplazamiento de nidos de ametralladoras».

A la vegada que el Consell Municipal d'Oliva demana la construcció de les defenses de costes oferint-se a proporcionar, el mateix municipi, la mà d'obra, materials, infraestructura i logística necessària, també demana la construcció de refugis.⁶ És a dir, d'una banda veuen necessari dotar-se d'elements de defensa activa, i d'altra, també en necessiten de passiva. En aquest sentit, tot i que l'«Apèndix documental III» estiga firmat per la Junta Local de Defensa Passiva, de la qual no dependrien els nius de metralladores, ens il·lustra d'una banda de la intenció del Consell Municipal de mobilitzar la població per als treballs relacionats amb els refugis antiaeris i, d'altra, ens permet extrapolar, amb bastant seguretat, que també s'hauria mobilitzat la població per a la construcció dels nius de metralladores.

Altres documents ens revelen fets concrets relacionats amb la Defensa de Costes i les casamates. Per exemple, sabem que el dia 31 de gener de 1938, quan les casamates oliveres encara no hi eren, el capità de la 2a Companyia del Grup de Transmissions, dependents de la Defensa de Costes, prega/ordena al president del Consell Municipal d'Oliva (Lorenzo Calatayud Colom) l'entrega de pa i subministres al «cabo y tres soldados de esta compañía» (veg. «Apèndix documental IV»).

El 3 de setembre de 1938, el comissari de Guerra del 2n Batalló de Metralladores de l'Agrupació Sud de Defensa de Costes demana des de Cullera un informe polític sobre el soldat oliver Francisco Ibiza Martí, del qual sospitava, tot i que ell assegurara ser de la UGT i de professió llaurador (veg. «Apèndix documental V»).

Sabem que, el dia 24 d'octubre de 1938, la Inspecció General d'Enginyers i la Delegació de Defensa de Costes es trobaven allotjades a

6. Vegeu «Apèndix documental II».

Oliva, presumiblement, per a la supervisió de la construcció dels nius de metralladores i els refugis antiaeris. De fet, el Consell Municipal d'Oliva demana el seu desallotjament, per tal que l'edifici en qüestió es pogués utilitzar per a les tasques de la taronja (veg. «Apèndix documental VI»). Això sí, s'haurà de proporcionar-los un espai alternatiu (veg. «Apèndix documental VII»). Sabem per altre document (veg. «Apèndix documental VIII») que la Delegació de Defensa de Costes s'havia instal·lat a Oliva el 6 d'agost de 1938, tot i que des del dia 1 del mateix mes es tinguera constància de dos soldats d'aquest regiment a Oliva, els quals reberen setanta-dues racions de pa i 29,572 kg de carbó vegetal durant els trenta-un dies d'agost. És a dir, 0,476 kg de carbó al dia. Respecte al pa, una ració suposava sis-cents trenta grams.

Figura 12. Estructura en la platja de Pau Pi d'Oliva amb la Casa Maians al fons dret (Autor de la foto: Joan Ramon Morell).

8. ALTRA ESTRUCTURA EN LA PLATJA PAU PI: UNA CASA DE CARABINERS

La DANA Glòria va descobrir, també, a la platja de Pau Pi, una estructura informe composta de pedres de mida considerable, ferro i

formigó. Fou documentada per Joan Ramon Morell, qui, a la vegada, ens va informar de l'existència d'una casa de carabiners en el mateix punt segons la *Cartografia del 38* en el plànol «Playa».

Mapa 5. Detall de la casa de carabiners relacionada amb l'estructura de la figura 12, provinent de la *Cartografia del 38*.

Les fonts documentals arxivístiques ens donen major informació: els carabiners s'encarregaven, entre altres comeses, de la vigilància. En aquest sentit, la mar i les seues platges se'ls presentaven com un dels llocs a tindre més en compte, pels possibles desembarcaments o atacs a xicoteta escala. Davant aquesta situació, pensen que la seu millor situació per a acomplir amb aquests objectius és la Casa Maians, per la qual cosa demanen que se li oferisca al cos. No obstant, el Consell Municipal veurà més convenient utilitzar l'edifici com a colònia escolar. Suposem que, davant aquesta situació, els carabiners decidirien construir en la mateixa sorra de la platja una estructura que els poguera servir com a punt de control, refugi i altres funcions pertinents, deixant, en els nostres dies, el vestigi tants anys amagat i destapat recentment per la DANA.

Figura 13. Colla de Pego sobre la casamata de la Devesa (Arxiu Municipal de Pego).

9. CONCLUSIONS

Unificant les dades que ens proporcionen les diferents fonts consultades, concloem:

A mitjan any 1938, les obres per a la fortificació de les platges encara no havien arribat a Oliva. El Consell Municipal de la localitat en qüestió, davant una situació desesperada, s'ofereix a proporcionar tots els mitjans necessaris per a la construcció de les proteccions de la seua costa. Només necessitarà, de la Defensa de Costes, la supervisió dels treballs per part dels enginyers especialitzats. En el mateix correu que es demanen les fortificacions de defensa activa (principalment, casamates), es demanen també les de refugis passius, pel qual el mateix decret que obligà la població olivera masculina entre els quinze i els seixanta anys a participar en l'edificació dels refugis demostraria la capacitat de mobilització de les institucions oliveres, que també haurien reclutat la mà d'obra necessària per a emprendre les tasques dirigides per la Defensa de Costes. Així es construirien un total d'onze nius de me-

tralladores a Oliva, sense comptar amb les precedents «casamatas de sacos terreros» com la del Clotal, amb les seues corresponents xarxes de comunicació habilitades per al transport de càrregues pesades. Al contrari que aquestes casamates improvisades, les «oficials» presenten en les seues restes una factura de gran qualitat, amb els millors materials disponibles i planta, almenys en dos dels casos, idèntica a la d'alguns exemplars de Dénia (Martínez Medina, 2016*b*, 11). No hi ha notícies de cap actuació per part d'aquest cos de metralladores a Oliva, per la qual cosa, probablement, mai no hagueren d'enfrontar-se a un atac naval directe.

APÈNDIX DOCUMENTAL I

Defensa de Costas

Agrupación Sur

Estado Mayor SR. PRESIDENTE DEL CONSEJO MUNICIPAL DE
Sección ORGANIZACIÓN OLIVA

Pasado su escrito fecha 5 del actual a informe de la Delegación de Obras de Defensa de Costas de la Inspección General de Ingenieros, lo emite como sigue:

«En contestación a su escrito nº 20 (Sección Servicios) de fecha 9 del actual, tengo el honor de informar a V. S.: La playa comprendida entre la desembocadura del Serpis y la del Molinello, límite de esta provincia, tiene según me informan, antiguas defensas de casamatas de sacos terreros que hay que reemplazar por otras de hormigón. Ese trozo de playa está incluido en el proyecto de terminación de obras en el litoral de Valencia, aprobado por la superioridad, aunque todavía sin crédito.- La escasez de transporte que sufre este sector le impide aumentar el volumen de obra que tiene a su cargo, no obstante, si V. S. considera más urgente la defensa de ese trozo de playa que el de Cullera a Gandía, por nuestra parte no hay inconveniente en paralizar estas obras trasladando los elementos de que disponemos a las playas del término municipal de Oliva.- Si como parece por su escrito, el Consejo Municipal de Oliva pretende hacer fortificaciones por su cuenta, y solo desea personal competente, el asunto sale de mi jurisdicción. Se habría de poner en conocimiento de la Inspección General de Ingenieros para que, si lo creyese conveniente, designe dicho personal.- Si el Consejo Municipal de Oliva deseara ayudar a este sector, proporcionándole los medios de transporte para personal y materiales, así como en la recluta de obreros, no habría inconveniente en comenzar nuestras obras a la mayor brevedad posible.

Y de conformidad con el mismo se lo traslado a V. S. a fin de que concrete su demanda con referencia a las obras de que se trate, pues las inherentes al litoral cuya defensa corresponden a esta Jefatura, aprobadas por los centros competentes para ello, llevan el ritmo correspondiente a las disponibilidades concedidas y en cuanto al orden de prelación se siguen las directivas impuestas por un estudio general de la costa aprobado por el Ministerio de Defensa de mayor a menor probabilidad de agresión según las características de ella y objetivos racionales.

Si ese Consejo puede con sus medios propios de transporte para personal y materiales colaborar así como en la recluta de obreros, se podrían activar las obras, bien entendiendo que por esta Jefatura solo se atendería a la mayor celeridad de las correspondientes al plan aprobado en el litoral, debiendo en tal caso comunicar concretamente los elementos con que puede ayudar ese Consejo.

Si se trata de otra clase de obras, debe recurrir al Ministerio de Defensa Nacional (Inspección General de Ingenieros)

Valencia, 31 [de] abril de 1938

EL COMISARIO DE GUERRA EL CORONEL DE ESTADO MAYOR JEFE

Firma

Firma

APÈNDIX DOCUMENTAL II

COMANDANCIA MILITAR DE ALICANTE

R nº 8.

El coronel de Estado Mayor Jefe de la Agrupación Sur de Defensa de Costas en escrito de fecha 14 del actual me dice:

«En contestación a su escrito núm. 85 de 8 del actual en el que me traslada otro del presidente del Consejo Municipal de Oliva relativo a obras de fortificación y defensa de la playa de dicho término municipal, tengo el honor de manifestar a V. S. que con fecha 13 del actual y en contestación a otro escrito análogo recibido en esta Jefatura, se trasladó al presidente del Consejo Municipal de Oliva un informe emitido por el ingeniero jefe de obras de Defensa de Costas, delegado de la Inspección de Ingenieros en esta Agrupación, solicitando a la vez concretase su demanda con referencia a las obras a ejecutar y elementos con que pudiera ayudar al referido Consejo.»

Lo que traslado a V. para conocimiento y demás efectos, consecuente a su escrito de 10 actual.

Alicante, 19 de abril de 1938

EL CORONEL COMANDANTE MILITAR

Firma

Sr. Presidente del Consejo Municipal de OLIVA

APÈNDIX DOCUMENTAL III

JUNTA LOCAL DE DEFENSA PASIVA DE OLIVA

La Junta Local de Defensa Pasiva, en reunión de fecha 30 de los corrientes, entre otros acuerdos tomó los siguientes:

«2º.- Solicitar del ayuntamiento, el que obligue a todos los hombres desde los 15 a los 60 años, a co[o]perar en los turnos que les correspondan a la realización de los trabajos, procediendo a la retirada del carnet de racionamiento si alguno se negara a efectuar el trabajo que se le ordene. 3º.- Solicitar igualmente el que oblig[u]e a todo trabajador, que haya de efectuar trabajos de refugios, el que se presente en el lugar del trabajo con la herramienta que osea [sic] para el mismo».

Lo que traslado a V. para su general cumplimiento.

Oliva, a 30 de mayo de 1938

El Presidente.

Firma: L. Calatayud.

Sr. Presidente del CONSEJO MUNICIPAL CIUDAD

APÈNDIX DOCUMENTAL IV

GRUPO DE TRANSMISIONES DEFENSA DE COSTAS 2ª COMPAÑÍA

Encontrándose en esa plaza un cabo y tres soldados de esta compañía, le ruego a Vd. se sirva suministrar el pan a los indicados cabo y soldados.

Valencia, 31 de enero de 1938

El capitán de la 2ª C[ompañ]ía

Firma

AL PRESIDENTE DEL CONSEJO MUNICIPAL DE OLIVA

APÈNDIX DOCUMENTAL V

2º Batallón de Ametralladoras Cullera 3-9-1938

DEFENSA DE COSTAS

Agrupación Sur

COMISARIADO

Al presidente del Frente Popular Antifascista o en su defecto al presidente del Consejo Municipal de Oliva (Valencia)

Nota, Dice pertenecer a la UGT y de profesión labrador.

Estimado camarada: Con la seguridad de encontrar a un auténtico antifascista, me dirijo a Vd. para que me informe extensamente (1) sobre la conducta tanto pública como privada de Franc[isco] Ibiza Martí que vive en la calle Abadía

núm. 36 por estar encuadrado dentro de la unidad de mi cargo, indicándome así mismo su filiación política o sindical.

La actual situación de nuestra patria exige, a todos un sentido de responsabilidad y un entusiasmo grande en servicio de la causa, por lo que no dudo me remitirá, a la mayor brevedad, los informes que le pido a fin de evitar deserciones u otros hechos desagradables que perjudiquen el buen concepto que merece la República.

Atentamente le saluda, éste que es suyo y de la causa.

EL COMISARIO DE GUERRA

FIRMA: P. P.

Juan B. Flores

(1) Interesa tanto el informe de ese Frente Popular como el del partido de organización a que pertenezca.

APÈNDIX DOCUMENTAL VI

COMANDANCIA MILITAR GANDIA

Nº 68

El Sr. General Comandante Militar de Valencia en su escrito de fecha 24 c[orrien]te me dice lo siguiente:

«En contestación a su escrito de fecha 18 del actual, en que me traslada el que le dirige la Subdelegación de la Exportación de Agrios, de esa localidad, solicitando los locales que cita, del pueblo de Oliva, ocupados actualmente por fuerzas de la Inspección General de Ingenieros, Delegación de Defensa de Costas, Cuerpo de Tren y del Instituto de Carabineros, para dedicarlos a los trabajos de confección de la naranja, procede que por los jefes de las fuerzas allí destacadas de acuerdo con el presidente del Consejo Municipal de Oliva se dé cumplimiento con la máxima urgencia a cuanto sobre el particular se expone en mi escrito del 9 de los c[orrien]tes Negocios S. Acuartelamiento, de cuyo comunicado les remitiré copia para el debido conocimiento.»

Lo que traslado a V. para que una vez se haya procedido a la evacuación de dichos locales, me dará cuenta de ello para a su vez comunicarlo a la Exportación de [A]grios de esta plaza.

Gandia, 2 de octubre de 1938

EL COMANDANT[E] MILITAR.

Firma: Ramón Ponto.

Sr. Presidente de Consejo Municipal de Oliva

En esta misma fecha doy traslado también de este oficio a los jefes de las fuerzas militares relativas al mismo, para que en común acuerdo procedan a su evacuación.

Firma.

APÈNDIX DOCUMENTAL VII

INSPECCIÓN GENERAL DE INGENIEROS
DELEGACIÓN DE OBRAS DE DEFENSA DE COSTAS
Sector Nº 2

Para dar cumplimiento a la comunicación que con fecha del 26 del pasado me dirige el Comandante Militar de la [P]laza de Gandía, referente a la evacuación del local que tiene esta Unidad, para alojamiento de personal y almacén de materiales, me dirijo a Vd., rogándole que a la mayor brevedad posible se me faciliten otros locales que reúnan las condiciones para lo que han de ser destinados, como el que actualmente tenemos.

Cullera, 2 de noviembre de 1938
El capitán

Agrupación Sur de Defensa de Costas
COMANDANCIA PRINCIPAL
DE INGENIEROS UNIDAD Nº 4
Alcalde Presidente del Consejo Municipal de OLIVA

APÈNDIX DOCUMENTAL VIII

Compañía Mixta de Transmisiones Defensa de Costas Agrupación Sur
Mes de agosto de 1938

Plaza de Oliva SUBSISTENCIAS Y ACUARTELAMIENTO

AJUSTE de los devengos que por los expresados conceptos han correspondido en el presente mes a la fuerza de dicho cuerpo, residente en esta localidad y acuartelada en Oliva.

Corre[s]ponden a 2 plazas presentes en dicho puesto, desde el 1 al 31 ambos inclusive, o sean en total 31 días de suministro al respecto de una ración de pan de 630 gramos, una cama por plaza, un juego de utensilios por cada litros de petróleo, 29,512 gramos de carbón vegetal diarios por plaza, kilogramos de col, kilogramos de hulla y kilogramos de leña diarios.

BIBLIOGRAFIA

- ALMIRANTE, J. (1869): *Diccionario Militar etimológico, histórico, tecnológico*, Madrid.
- ARACIL, R. i J. VILLARROYA (2010): *El País Valencià sota les bombes (1936-1939)*, València.

- BAENA HUERTAS, F. (2019): «Organización defensiva de la Alfaguara, 1936-1939 (Granada, España): una aproximación desde la arqueología», dins *SPAL: Revista de Prehistoria y Arqueología*, 28.1, pp. 217-260.
- FERNÁNDEZ GUIRAO, F. J. (2020): «¡Sabotaje! Arquitectura militar y defensa de costas entre Murcia y Almería durante la guerra civil española», dins HIGUERAS CASTAÑEDA, E.; LÓPEZ VILLAVERDE, A. L. i S. NIEVES CHAVES (eds.): *El pasado que no pasa: la Guerra Civil española a los ochenta años de su finalización*, pp. 325-338.
- FERNÁNDEZ GUIRAO, F. J. i R. ANTOINE TOMBERGS (2008): «Arquitectura militar de la Guerra Civil en Murcia. Una fortificación olvidada: las casamatas de la Venta de Purias», dins *Alberca*, 6, pp. 155-177.
- GARCIA I MAS, A. i A. MARTÍNEZ MEDINA (2000): «Les defenses militars de la Guerra d'Espanya a Santa Pola», dins GARCIA I MAS, A.; MARTÍNEZ MEDINA, A. i R. RUIZ I REQUENA, *L'arquitectura del medi rural de Santa Pola*, pp. 31-38.
- GIL HERNÁNDEZ, E. R. i E. GALDÓN CASANOVES (2006): «Arqueología valenciana de la Guerra Civil», dins GIL HERNÁNDEZ, E. R. i E. GALDÓN CASANOVES (coords.), *El Patrimonio Material*, pp. 32-71.
- GISBERT SANTONJA, J. A. (1994): «El Castell de Santa Anna i l'arquitectura renaixent del Comte d'Oliva», dins *Revista de Festes del Rebollet*.
- GUERRERO MONTERO, F. M. (2007a): «Fortificaciones y defensas de la Guerra Civil española», dins RUIZ GARCÍA, A. (coord.), *Castillos, Fortificaciones y Defensas*, Almería: Instituto de Estudios Almerienses, pp. 182-199.
- (2007b): «Los herederos contemporáneos de los castillos: búnkeres de la Guerra Civil española en Almería», dins *Castillos de España: publicación de la Asociación Española de Amigos de los Castillos*, 146, pp. 42-50.
- LÓPEZ-MENCHERO BENDICHO, V. M.; MASHNER, H. D. G.; FERNÁNDEZ GUIRAO, F. J.; DUVERNAY, J.; HERVÁS HERRERA, M. A.; BART MCLEOD, J.; LUREAU, A. i J. BAÑOS SERRANO (2020): «De la documentación a la presentación del patrimonio de la guerra

- civil española: el caso del nido de ametralladoras de Alhama de Murcia (Murcia, España)», dins HIGUERAS CASTAÑEDA, E.; LÓPEZ VILLAVERDE, A. L. i S. NIEVES CHAVES (eds.), *El pasado que no pasa: la Guerra Civil española a los ochenta años de su finalización*, pp. 293-306.
- MAINAR CABANES, E. (coord.) (2007): *Bajo las bombas*, «La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana», vol. 14.
- MARTÍNEZ MEDINA, A. (1997): *En defensa de las arquitecturas de la guerra* [en premsa].
- (2012): «Dibujando la arquitectura olvidada: las defensas militares de la guerra de 1936-1939», dins HIDALGO DELGADO, F. i M. C. LÓPEZ GONZÁLEZ (coords.), *Investigación gráfica, expresión arquitectónica*, pp. 268-274.
- (2016a): «Defensas de la Guerra Civil en la costa de la Marina Alta», dins SESER PÉREZ, R. (ed. i coord.), *Història i memòria: la Guerra Civil a Dénia*, pp. 71-79.
- (2016b): «Arquitectures per a la defensa de la costa Mediterrània» [exposició itinerant].
- MARTÍNEZ MEDINA, A. i P. SANJUST (2013): «Muro mediterráneo vs movimiento moderno», dins *Innovación e investigación en arquitectura y territorio*, pp. 1-20.
- MARTÍNEZ MEDINA, A.; GINER MARTÍNEZ, J.; BANYULS PÉREZ, A.; PARRA MARTÍNEZ, J. i A. C. GILSANZ DÍAZ (2014): «Hacer es pensar: el aprendizaje a través del inventariado y el dibujo del patrimonio arquitectónico», dins TORTOSA YBÁÑEZ, M. T.; ÁLVAREZ TERUEL, J. D. i N. PELLÍN BUADES (coords.), *XII Jornadas de Redes de Investigación en docencia universitaria*, pp. 1353-1368.
- MARTÍNEZ MEDINA, A.; MARCO MOLINA, J. A. i P. J. JUAN-GUTIÉRREZ (2019): «Bunkers of the Spanish War: from the rearguard to the technical culture of the inter-war period. The case of Clot de Galvany», dins *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* (27th CIPA International Symposium «Documenting the past for a better future»), vol. XLII-2/W15, pp. 759-766.
- MARTÍNEZ MEDINA, A.; BANYULS I PÉREZ, A. i A. PIRINU (2020): «El “Muro Mediterráneo” en el territorio de la Marina Alta: búnke-

- res y baterías de la Guerra de España (1936-1939)», dins NAVARRO PALAZÓN, J. i L. J. GARCÍA-PULIDO (eds.), *Defensive Architecture of the Mediterranean*, vol. XII, pp. 1263-1270.
- MOLINA FRANCO, L. (2005): *El legado de Sigfrido*, Valladolid.
- OLIVER SANZ DE BREMOND, E. (2017): *La Guerra Civil Española 1936-1939 vivida en una ciudad de la retaguardia republicana*, Dénia [edició facsímil].
- PEINADO CUCARELLA, J. (2015): *La defensa de la ciudad de Valencia 1936-1939. Una arqueología de la Guerra Civil Española*, Universitat de València [tesi doctoral dirigida per José Luis Jiménez Salvador, Agustín Díez Castillo i Enrique Díes Cusí].
- PUCHOL, M. S. (2019): «Bombardeos en Dénia», dins SESER PÉREZ, R. (ed. i coord.), *Història i memòria: la Guerra Civil a Dénia*, pp. 40-69.
- SANCHIS COSTA, J. (2017): *Oliva en plena Guerra Civil (1936-1939): actitudes y actuaciones*.
- SEQUERA, L. (2001): *Historia de la fortificación española en el siglo XX*, Salamanca.
- SESER PÉREZ, R. (2019): «Les veus de la memòria: testimonis de la Guerra Civil a Dénia», dins SESER PÉREZ, R. (ed. i coord.), *Història i memòria: la Guerra Civil a Dénia*, pp. 119-248.
- SORET MIRAVET, A. (2020): «Los fortines de los rojos. Búnkeres de la costa catalana: patrimonio inmueble de la guerra civil en riesgo», dins HIGUERAS CASTAÑEDA, E.; LÓPEZ VILLAVARDE, A. L. i S. NIEVES CHAVES (eds.), *El pasado que no pasa: la Guerra Civil española a los ochenta años de su finalización*, Conca, pp. 307-324.

RESUMS/‘ABSTRACTS’

Els senyors de Rebollet i comtes d’Oliva com a exemple dels registres d’autoritat arxivístics sobre la noblesa valenciana

CRISTIAN PARDO NÀCHER

El present article té l’objectiu d’emprar els senyors de Rebollet i comtes d’Oliva com a exemple per a la complementació pràctica de registres d’autoritat arxivístics sobre llinatges de la noblesa valenciana.

This present article aims to set Lords of Rebollet and Counts of Oliva as an example for the practical complementation of archival authority records on lineages of the Valencian nobility.

PARAULES CLAU: Registres d’autoritat / Arxivística / Noblesa valenciana / Comtes d’Oliva / Senyors de Rebollet.

KEYWORDS: Authority records / Archival Science / Valencian nobility / Counts of Oliva / Lords of Rebollet.

Una sentència de la Inquisició valenciana contra la vila d’Oliva en l’any 1500

JOSÉ BORDES GARCÍA

Entre la nombrosíssima documentació inquisitorial valenciana conservada en l’Arxiu Històric Nacional de Madrid hi ha un registre que recull una sentència datada l’any 1500 contra la vila d’Oliva. La població va patir l’acció de la Inquisició de manera directa i indirecta des del mateix moment de la seua implantació a principis de la dècada de

1480. En el cas del document analitzat, no es tracta d'un procés contra un veí d'Oliva, sinó contra un mercader que va mantindre relacions econòmiques (comercials o creditícies) amb la població. Antoni Alfons Roís va ser cremat per heretgia i tots els seus béns segrestats durant tot el procés inquisitorial.

Among the many Valencian inquisitorial documents preserved in the National Historical Archive of Madrid there is a record which includes a sentence dated 1500 against the town of Oliva. The population suffered the action of the Inquisition directly and indirectly from the very moment of its implementation in the early 1480s. As regards the analyzed document, it is not a lawsuit against a neighbor from Oliva, but against a merchant who maintained economic relations (commercial or credit) with the population. Antoni Alfons Roís was burned for heresy and all his property seized throughout the inquisitorial process.

PARAULES CLAU: Inquisició / Oliva / Antoni Alfons Roís.

KEYWORDS: *Inquisition / Oliva / Antoni Alfons Roís.*

El Palau d'Oliva i la música als temps dels Centelles

FERRAN ESCRIVÀ LLORCA

Aquest article ofereix un recorregut musical per tres episodis vinculats al Palau d'Oliva i a la família Centelles. El primer recorregut mostra alguns trets de la vida musical i del paisatge sonor del temps del comte Francesc Gilabert de Centelles, la seua entrada triomfal a València i, també, de l'entorn musical on es va participar el seu fill Serafí de Centelles, II comte d'Oliva. Un segon episodi se centra en l'inventari de 1550 a la mort del III duc, Francesc Gilabert de Centelles i Fernández de Heredia, i els instruments i música que s'hi conservava. Aquest document, conservat a l'Arxiu Històric de Nules, és molt valuós per a estudiar la música a l'estat dels Centelles a meitat del segle XVI. La darrera secció està dedicada als hereus dels Centelles a Sardenya, Nàpols i Roma. Aquests personatges, ja de l'estirp dels Borja, van ser grans mecenes musicals i els seus inventaris mostren la gran quantitat

de llibres i instruments de música que posseïen. Destaquen sobre la resta, el cardenal Gaspar de Borja i el seu germà Carlos Francisco de Borja y Fernández de Velasco, VII duc de Gandia.

This article offers a musical overview of three episodes linked to the Palace of Oliva and the Centelles family. The first episode shows some features of the musical life and soundscape of the time of the Count Francesc Gilabert de Centelles, his triumphal entry into Valencia and the musical environment in which his son Serafi de Centelles, 2nd Count of Oliva, participated. A second episode focuses on the inventory of the Palace of Oliva in 1550 on the death of the 3rd Duke, Francesc Gilabert de Centelles i Fernández de Heredia, and the instruments and music which were held there. This document, preserved in the Historical Archive of Nules, is very valuable for studying the music of the Centelles estates in the mid-16th century. The last section is dedicated to the Centelles heirs in Sardinia, Naples, and Rome. These characters, already belonging to the Borja (Borgia) lineage, were great musical patrons and their inventories show the large number of books and musical instruments they owned. The most important of these were Cardinal Gaspar de Borja and his brother Carlos Francisco de Borja y Fernández de Velasco, 7th Duke of Gandia.

PARAULES CLAU: Centelles / Borja / Palau d’Oliva / Música / Inventaris.

KEYWORDS: Centelles / Borgia / Palace of Oliva / Music / Inventories.

Els senyors d’Oliva en el soterrament del virrei Joan (1525)

FRANCESC J. HERNÁNDEZ

Un document recuperat a meitat del segle XIX de l’arxiu del castell de Plassenburg, a Baviera, i publicat pel diplomàtic Julius von Minutoli el 1850 en el seu estudi sobre Frederic (Friedrich) de Brandenburg-Ansbach i Bayreuth, ens permet conèixer com fou el soterrament del virrei Joan de Brandenburg-Ansbach-Kulmbach a València, el 1525, i el notable paper que en les cerimònies jugaren els senyors d’Oliva, Serafi i

Francesc Centelles, així com Francesc Fenollet, portadors de senyeres i armes del finat.

A document retrieved in the middle of the 19th century from the archives of Plassenburg Castle in Bavaria, and published by the diplomat Julius von Minutoli in 1850 on his work about Frederic (Friedrich) of Brandenburg-Ansbach and Bayreuth, allows us to know how the burial of the viceroy Joan de Brandenburg-Ansbach-Kulmbach was in Valencia, in 1525, and the remarkable role played in the ceremonies by the Lords of Oliva, Serafi and Francesc Centelles, as well as Francesc Fenollet, bearers of flags and weapons of the deceased.

PARAULES CLAU: Serafi Centelles / Francesc Gilabert de Centelles / Francesc de Fenollet / Joan de Brandenburg-Ansbach-Kulmbach / Virreinat de València.

KEYWORDS: *Serafi de Centelles / Francesc Gilabert de Centelles / Francesc de Fenollet / Joan de Brandenburg-Ansbach-Kulmbach / Viceroyalty of Valencia.*

La història familiar d'Alonso de Mena i d'Oliva, originari de Llorca, i dels seus descendents nascuts a Oliva

ANNA FERRANDO MENA

L'article recull la cerca genealògica sobre el llinatge dels Mena. L'autora es troba en condicions d'afirmar que totes les persones que porten el cognom Mena a Oliva, venen del mateix avantpassat, Alonso de Mena i d'Oliva, cirurgià, originari de Llorca. És en 1635 quan el cognom Mena apareix registrat per primera vegada a Oliva, en l'acta de matrimoni d'Alonso i Agustina, els caps de la nissaga Mena d'Oliva.

This paper covers the genealogical research of the Mena lineage. The author is in a position to affirm that all people who bear the surname Mena in Oliva come from the same ancestor, Alonso de Mena i d'Oliva, a surgeon originally from Lorca. The first appearance of the surname Mena in Oliva is in the year 1635, on the marriage certificate of Alonso and Agustina, the heads of the Mena d'Oliva lineage.

PARAULES CLAU: Mena / Llinatge / Avantpassat / Alonso de Mena i d’Oliva / Cirurgià / Llorca / 1635 / Acta de matrimoni / Alonso i Agustina.

KEYWORDS: Mena / Linemage / Ancestor / Alonso de Mena i d’Oliva / Surgeon / Lorca / 1635 / Marriage certificate / Alonso and Agustina.

Intervenció arqueològica realitzada en la façana sud de l’església de Nostra Senyora del Rebollet d’Oliva

PASQUAL COSTA CHOLBI

L’església de Nostra Senyora del Rebollet d’Oliva ha tingut una primera fase de restauració arquitectònica que s’ha centrat en la façana sud de l’edifici i en part de la façana oest. Aquest article tracta sobre els resultats de la intervenció arqueològica contemplada en el projecte arquitectònic. S’aporta informació sobre el context i els antecedents del temple, la intervenció arqueològica o les troballes, com ara l’edifici original de 1606 bastit amb tàpies de rajola, les ampliacions posteriors, el presbiteri, la sagristia, les restes de la capella de la Comunió o les reformes contemporànies.

The church of Nostra Senyora del Rebollet d’Oliva has had a first phase of architectural restoration which has focused on the south façade of the building and partly on the west façade. This article deals with the results of the archaeological intervention contemplated in the architectural project. Information is provided on the context and background of the church, the archaeological intervention or the findings, such as the original building of 1606 built with tile walls, its later extensions, the presbytery, the sacristy, the remains of the Chapel of Communion or contemporary reforms.

PARAULES CLAU: Església / Rebollet / Oliva / Restauració arquitectònica / Arqueologia mural / Tàpia / Franciscans / 1606 / Segle XVIII.

KEYWORDS: Church / Rebollet / Oliva / Architectural restoration / Wall Archaeology / Walls / Franciscans / 18th century.

Evolució urbana del centre històric d'Oliva: dels orígens fins al segle XX

IMMACULADA SEGUÍ I PÉREZ

L'actual centre històric d'Oliva el formen tres nuclis: la Vila, fundada a partir de la conquesta cristiana de la Safor, el Raval morisc a partir del segle XIII i el Raval del XVIII. Alguns elements definitoris el caracteritzen: palau, séquia Mare, Enginy, esglésies, cases senyorials. Un conjunt d'elements que acompanyen els carrers i places, que s'assenten en les diferents corbes de nivell de les muntanyes de Santa Anna i la Creu i, tot plegat, conformen un entramat urbà desenvolupat al llarg dels segles. Una trama urbana amb diverses mostres d'arquitectura popular valenciana que constitueix un dels valors patrimonials més grans de la nostra ciutat i que heretem els actuals olivers amb alguns dels elements més definitoris malmesos.

The current historic center of Oliva is made up of three nuclei: the Town, founded from the Christian conquest of La Safor, the Moorish Raval from the thirteenth century and the Raval from the eighteenth century. Some defining elements characterize it: palace, Séquia Mare (main canal), Enginy (sugar mill), churches, stately homes. All this constitute a set of elements which accompany the streets and squares that sit on the different contours of the mountains of Santa Anna and la Creu and, all together form an urban fabric developed over the centuries. This urban plot with several examples of popular Valencian architecture which constitutes one of the greatest patrimonial values of our town is inherited by the current Olivans with some of the most defining elements damaged.

PARAULES CLAU: Centre històric / Vila / Raval morisc / Raval del XVIII / Elements característics / Palau / Séquia Mare / Enginy / Esglésies / Cases senyorials / Muntanya de Santa Anna / Muntanya de la Creu / Trama urbana / Arquitectura popular valenciana.

KEYWORDS: *Historic Center / The Town / The Raval morisc / The Raval of the eighteenth / Elements characterize / Palace / Séquia Mare / Inginy / Churches / Stately homes / Mountain of Santa Anna / Mountain of the Cross / Urban plot / Popular valencian architecture.*

Primera investigació sobre els nius de metralladores a Oliva

ANTONI JOSEP VERGEL DOS SANTOS

Es presenten en l'article següent els primers fruits de la investigació sobre els nius de metralladores a Oliva. S'ofereixen fonts bibliogràfiques, arqueològiques, cartogràfiques i documentals per a fonamentar un primer estat de la qüestió que, en el futur, amb la continuació de la investigació, de ben segur s'arredonirà. Entre Girona i Guardamar del Segura, per a defensar la costa republicana, proliferaren en la Guerra Civil Espanyola aquestes construccions anomenades «nius de metralladores» o «casamates». Oliva, com comprovarem amb la lectura del text, suposa un cas paradigmàtic en aquest estudi.

This article presents the first results of research on machine gun nests in Oliva. Bibliographic, archaeological, cartographic and documentary sources are provided to substantiate a first state of the issue which will surely be rounded off in the future, with the continuation of the research. Between Girona and Guardamar del Segura, to defend the republican coast, these constructions called «machine gun nests» or «casemates» proliferated in the Spanish Civil War. Oliva, as we will see when reading the article, is a paradigmatic case in this research.

PARAULES CLAU: Nius de metralladores / Casamates / Búnkers / Defensa de Costes / Guerra Civil Espanyola / Oliva / Arqueologia de la Guerra Civil.

KEYWORDS: Machine gun nests / Casemates / Bunkers / Coast Guard / Spanish Civil War / Oliva / Civil War Archaeology.

ÍNDEXS DELS 'CABDELLS' ANTERIORS

CABDELLS I

- A. ESTEVE BLAY, «Certificat de naixement», pp. 11-12.
M. MARTÍ I ASCÓ, «Presentació», pp. 13-14.
CONSELL DE REDACCIÓ, «Els quatre aniversaris», pp. 15-20.
P. E. MULLER, «A la recerca del palau», pp. 21-28.
J. SENDRA I MOLIÓ, «L'abús de poder als feus sards del comte d'Oli-
va en un decret del virrei Madrigal sobre el Senyoriu del Màrguine
(1561)», pp. 29-40.
J. CASTELL BOMBOÍ (†), «Les religioses clarisses i els Borja-Centelles»,
pp. 41-50.
F. GIL PERICÁS, «El sistema beneficial de l'església de Santa Maria la
Major d'Oliva, del segle XIV al XIX», pp. 51-78.
J. SANCHIS COSTA, «L'economia de Santa Maria en el trànsit del segle
XVIII al XIX», pp. 79-100.
M. MARTÍ I ASCÓ, «Sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva», pp.
101-122.
A. MESTRE SANCHIS, «*Apuntamientos de Oliva*, tres volums en el fons
documental mayansià», pp. 123-128.
E. CASANOVA, «La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través
de Joan Antoni Mayans (1718-1801)», pp. 129-150.
J. F. PI I APARICI, «El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist
de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa», pp. 153-168.
RECURS DOCUMENTAL, pp. 169-179.

CABDELLS II

- M. MARTÍ I ASCÓ, «Represa i comiat», pp. 11-13.
J. SANCHIS COSTA, «Moriscos i terratinents. L'origen de les propietats
de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva», pp. 15-46.

- M. MARTÍ I ASCÓ, «Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda», pp. 47-74.
- G. TORE, «El feu d'Oliva: família, poder i xarxes clientelars a l'època del comte-duc d'Olivares», pp. 75-84.
- G. MURGIA, «El Regne de Sardènyia i els feus d'Oliva durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648)», pp. 85-90.
- A. MESTRE SANCHIS, «Aspectes de la vida dels olivans del segle XVIII recollits per Gregori Mayans», pp. 91-112.
- E. CEBRIÁN, «La restauració de la Mare de Déu del Rebollet», pp. 113-126.
- P. INEBA TAMARIT, «Estudi analític de la Mare de Déu del Rebollet», pp. 127-132.
- V. F. LLOPIS CARDONA, «La Capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies», pp. 133-150.
- E. GIL MUÑOZ, «Dos tractadistes de la geologia humana: Enric Sòria i Joan Fuster», pp. 151-165.
- RECU LL DOCUMENTAL, pp. 167-170.

CABDELLS III

- J. BORDES GARCIA, «Mercat de la terra i producció agrària a Oliva en el primer terç del segle XV», pp. 11-28.
- F. CARBONI, «Segimon Arquer i Gaspar de Centelles en la tempesta política del segle XVI», pp. 29-60.
- B. ANATRA, «Reflexos de la crisi Camarassa en l'estat sard d'Oliva», pp. 61-70.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «El llenguatge administratiu valencià a principis del segle XVIII», pp. 71-94.
- F. PONS FUSTER, «Sobre la peste de Oliva de 1785», pp. 95-118.
- M. DEL REY AYNAT, «Les cases del carrer Tamarit en Oliva», pp. 119-140.
- MISCEL·LÀNIA D'ESTUDIS, «Monumentos de Oliva: XI.- El carrer de les Moreres», pp. 143-145.
- F. MESTRE PONS, «Donació de taulellets gòtics del Palau d'Oliva», pp. 146-151.

CABDELLS IV

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 11-13.
- V. FELIP SEMPÈRE, «Antecedents de la conquesta», pp. 17-26.

- V. FELIP SEMPÈRE, «Enfeudació del castell de Nules i el seu territori. Fundació de Nules i Moncofa. Els Montcada», pp. 27-36.
 V. FELIP SEMPÈRE, «Els Centelles, senyors de Nules», pp. 37-46.
 V. FELIP SEMPÈRE, «Recull d'imatges», pp. 47-64.
 V. FELIP SEMPÈRE, «Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva», pp. 65-72.
 V. FELIP SEMPÈRE, «Els Centelles, senyors de Nules i Comtes d'Oliva», pp. 73-92.
 V. FELIP SEMPÈRE, «La successió de Pere de Centelles», pp. 93-100.
 V. FELIP SEMPÈRE, «L'inventari del Palau d'Oliva», pp. 101-108.
 APÈNDIX DOCUMENTAL, pp. 109-179.

CABDELLS V

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 9-10.
 «2007, cent anys de la concessió del títol de *Ciutat* a Oliva», pp. 11-14.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «La toponímia urbana d'Oliva», pp. 15-52.
 C. LLOPIS BAUSET, «Antonio Cortina, pintor dels evangelistes del temple parroquial de Sant Roc», pp. 53-80.
 F. SENDRA BAÑULS, «Plafons ceràmics i imatges devocionals a Oliva», pp. 81-104.
 J. F. PI I APARICI, «José Maria Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005», pp. 105-166.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «Homenatge a Francesc Ferrer Pastor durant les II Jornades Internacionals d'Història dels Centelles i del Comtat d'Oliva (18 d'abril de 1999)», pp. 167-170.
 F. FERRER PASTOR (†), «La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles», pp. 171-196.
 A. ESTEVE BLAY, «Visita dels conservadors de *The Hispanic Society of America* a Oliva», pp. 197-204.
 «Normes d'edició de *Cabdells*», p. 205.
 «Índex del I Congrés Centelles-Comtat i dels *Cabdells* publicats anteriorment», pp. 207-212.

CABDELLS VI

- V. CANET I LLIDÓ, «Presentació», pp. 7-8.
 I. BUSSA, «La documentació sobre els Estats Sards d'Oliva», pp. 9-81.
 F. MESTRE PONS, «Breu estudi de dues imatges de la Mare de Déu de la parròquia de Santa Maria la Major d'Oliva», pp. 83-96.

- I. GARATE LLOMBART i J. L. REGIDOR ROS, «Redescobrint la ‘Glòria’ de la Capella del Santíssim Crist de l’església de Sant Roc d’Oliva», pp. 97-114.
- V. C. NAVARRO OLTRA, «Sobre el topònim *awr.ba* del districte de Dénia islàmica», pp. 115-132.
- F. PONS MONCHO (†) [amb pròleg de J. A. GISBERT SANTONJA], «*Erudició Esparsa*: recull d’articles breus de temàtica local», pp. 133-202. «Normes d’edició de *Cabdells*», pp. 203-204.

CABDELLS VII

- V. CANET I LLIDÓ, «Presentació», pp. 7-8.
- M. HERRANZ LÓPEZ, I. MARTÍNEZ GIL, P. PORTA GARCIA, B. MARTÍ MORANT, R. TERCERO LOZANO i F. GULINO, «La casa del Rellotge d’Oliva: projecte de restauració», pp. 9-68.
- V. GIRAU MESTRE, V. ESTRUCH SANTACATALINA, V. MALONDA MESTRE, C. MIÑANA ESCRIVÀ, J. R. MORELL GREGORI, P. PEIRÓ BERTOMEU, J. SENDRA MOLIÓ i V. BARRERES MARTÍNEZ, «Els ‘xiquets de Rússia’ d’Oliva», pp. 69-82.
- M. ARCOS I MARTÍNEZ, «Aproximació als aspectes socials del bandolerisme vuitcentista valencià: el cas d’Oliva», pp. 83-96.
- V. F. LLOPIS CARDONA, «Restauració d’una xemeneia de fàbrica ceràmica. Intervenció en el patrimoni industrial protegit», pp. 97-116.
- J. F. PI I APARICI, «Els emblemes heràldics dels Centelles en la gènesi medieval de l’heràldica», pp. 117-132.
- E. ORQUÍN LLORCA, «Ressenya de l’Exposició d’Art Religios celebrada a la Cripta de l’església de Santa Maria en maig de 2008», pp. 133-150.
- A. CARDONA BALLESTER [amb pròleg de F. BRINES BAÑÓ], «Salvador Cardona Miralles, mig segle de memòria», pp. 151-184.
- S. CARDONA MIRALLES (†), «*Erudició esparsa*: Recull d’articles breus de temàtica local», pp. 185-221.

CABDELLS VIII

- J. JUBERÍAS, M. IBÁÑEZ, M. DEVESA, P. VILLALBA, M. ROMERO i C. MORALES, «L’ermita de Sant Antoni d’Oliva: projecte de restauració», pp. 7-76.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «Sobre una carta de franquesa atorgada pel duc de Gandia al prevere Josep de Celada (1611)», pp. 77-100.

- E. MOSCARDÓ SABATER, «¿Netejar pedres i traure ossos? La necessitat de la difusió de l'arqueologia i del patrimoni als ciutadans de la Safor-Vallidigna», 101-126.
- J. E. ALONSO I LÓPEZ, «Centelles i Borges als arxius: breu notícia sobre les seues relacions amb la casa Íxer», pp. 127-150.
- A. FERRANDO MENA, «Els olivers a Bufarik i a la Plana de Mitidja (l'Algèria francesa) en la segona meitat del segle XIX», pp. 151-176.
- R. M. GIRAU BORRÁS i J. ESCRIVÁ ENGUIX, «La fotografia com a font històrica: la galeria d'alcaldes d'Oliva», pp. 177-198.

CABDELLS IX

- A. ESTEVE BLAY, «Presentació», pp. 7-8.
- A. ESTEVE BLAY, «L'Associació Cultural Centelles i Riusech sol·licita a l'Ajuntament d'Oliva la declaració de l'any 2010 com a any Ciscar», pp. 9-10.
- A. ESTEVE BLAY, «El projecte pren forma», pp. 11-14.
- R. M. GIRAU BORRÀS, «El Monument a Gabriel Ciscar Ciscar. Memòria de la seua construcció», pp. 15-23.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Arrancada de l'any Ciscar. 27 de març de 2010», pp. 25-28.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Visita del Veler-escola Pelegrina a la costa d'Oliva», pp. 29-34.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Concert homenatge de l'Armada Espanyola a Gabriel Ciscar Ciscar», pp. 35-37.
- A. ESTEVE BLAY, «Conferència homenatge del Centre d'Història i Cultura Militar a Gabriel Ciscar i Ciscar», pp. 39-40.
- A. ESTEVE BLAY, «L'Exposició: Gabriel Ciscar Ciscar. L'home, el marí, el polític», pp. 41-56.
- A. ESTEVE BLAY, «Les Jornades d'Història. Gabriel Ciscar Ciscar. L'home, el marí, el polític», pp. 57-64.
- A. ESTEVE BLAY, «Homenatge de l'Associació Cultural Centelles i Riusech a Gabriel Ciscar Ciscar al Panteó de Marins Il·lustres. San Fernando, Cadis», pp. 65-78.
- J. MARTÍNEZ IBÁÑEZ, «Lliurament d'agraïments», pp. 79-80.
- A. ESTEVE BLAY, «Acte de restitució de la làpida commemorativa de Gabriel Ciscar Ciscar de la plaça de l'Església a la plaça Raconada d'Alonso. Oliva, 19 de desembre de 2010», pp. 81-83.

FE D'ERRATES

En aquest número, les fotos de les pàgines 139, 140, 141, 142 i 143 són obra de J. Sendra, mentre que la foto de la pàgina 16 s'ha d'atribuir a J. C. Fuster.

CABDELLS X

- A. SOLER, «Un document inèdit d'Ausiàs March, relacionat amb el comte d'Oliva i el molí de Beniflà (Palerm, 1453)», pp. 5-14.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «El català a Sardenya a través de la documentació dels comtes d'Oliva (segles XVI-XVII) (1a part)», pp. 15-76.
- J. MAS I MARTÍ i J. NOGUERA I MENGUAL, «L'empremta morisca a la vila d'Oliva després del 1609», pp. 77-87.
- A. MESTRE SANCHIS, «Del camí Vell de Dènia i les ermites», pp. 89-98.
- A. CARDONA BALLESTER, «Casa del Marxucal, lloc de pau», pp. 99-160.
- R. M. GIRAU BORRÁS i J. ESCRIVÁ ENGUIX, «L'ajuntament en guerra (1936-1939)», pp. 161-193.
- P. PÉREZ LEDO i G. BELTRÁN LÓPEZ, «La senyalització dels recursos turístics del centre històric d'Oliva: Diversificació i complementarietat en els productes turístics», pp. 195-212.

CABDELLS XI

- J. IVARS PÉREZ, «Intervenció a la torre de la Comare: Palau dels Centelles», pp. 5-17.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «El català a Sardenya a través de la documentació dels comtes d'Oliva (segles XVI-XVII) (2a part)», pp. 19-65.
- D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «L'enigma Sanxis Maians i dues concessions nobiliàries de la Casa d'Àustria», pp. 67-90.
- G. BARGUES GUZMÁN, M. J. COMPANY IBÁÑEZ, P. DE LA PIEDRA CUBELLS, V. GUILLEM BARBER, A. LLECHES CARDONA i M. A. MORANT RAMIRO, «La casa del Marxucal d'Oliva: Projecte de restauració», pp. 91-138.

CABDELLS XII

- M. ARCOS I MARTÍNEZ, «Un tren, una foto i uns quants records», pp. 5-7.
- F. DEvesa i Jordà, «Els Centelles a la col·lecció *Monumenta Borgia*», pp. 9-29.
- F. BARBER CASTELLÀ, «Els Miranda, una família burgesa de l'Oliva del segle XVII», pp. 31-43.

- L. BOLO MARTÍNEZ, «L'últim forn de calç d'Oliva», pp. 45-65.
 V. MORERA BERTOMEU i A. CARDONA BALLESTER, «Història del culte a la Mare de Déu del Rebollet», pp. 67-102.

CABDELLS XIII

- R. GALERA HERNÁNDEZ, «Aproximació biogràfica del cavaller i mariner Francesc-Gilabert de Centelles, comte d'Oliva, sota el regnat d'Alfons el Magnànim (1408-1458)», pp. 5-40.
 V. OLASO I SENDRA (†), «Oliva en *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo xv (1410-1525)*, de Jacqueline Guiral», pp. 41-45.
 J. SENDRA I MOLIÓ, «El ducat d'Osuna», pp. 47-69.
 D. CALDES SÁNCHEZ, «Aproximació al paisatge històric d'Oliva: l'espai urbà (I)», pp. 71-94.

CABDELLS XIV

- D. CALDES SÁNCHEZ, «Aproximació al paisatge històric d'Oliva: l'espai rural (II)», pp. 5-43.
 R. GALERA HERNÁNDEZ, «El comte d'Oliva, Francesc-Gilabert de Centelles i Queralt, durant el regnat de Joan II (1458-1478)», pp. 45-88.
 V. OLASO I SENDRA (†), «Els Centelles al servei de la Corona espanyola», pp. 89-95.
 F. BARBER CASTELLÀ, «Conflictes entre les elits: la disputa per un benefici eclesiàstic a Santa Maria. Els Maians contra la família Sala (1727-1766)», pp. 97-118.
 A. MESTRE SANCHIS i S. FERRANDO PALOMARES, «Los descubrimientos de los restos de los Carròs, señores de Rebollet, en el siglo XVIII», pp. 119-158.
 V. BARRERES MARTÍNEZ, V. ESTRUCH SANTACATALINA, V. GIRAU MESTRE, V. MALONDA MESTRE, V. MAYANS I PEIRÓ, X. MIÑANA ESCRIVÀ, P. MOLL TORRES, J. R. MORELL GREGORI, P. PEIRÓ BERTOMEU i J. SENDRA I MOLIÓ, «Paisatges de guerra: La Guerra Civil i la Postguerra a Oliva», pp. 159-205.

CABDELLS XV

- J. F. GIBAJA, X. TERRADAS, B. MORELL, F. ALLIÈSE i M. E. SUBIRÀ, «El yacimiento prehistórico de El Collado (Oliva, Valencia): una necrópolis de los últimos cazadores de la Península Ibérica», pp. 5-24.

- A. SOLER, «Notícia de Carroccio da Costa (Carròs): pirata, cavaller, almirall, senyor de Rebollet i fundador d'Oliva», pp. 25-51.
- A. CARDONA BALLESTER, «Un genovés a Oliva en el segle XVIII», pp. 53-81.
- J. F. PI I APARICI, «Nuclis dispersos singulars d'hàbitats urbans al municipi d'Oliva des de les acaballes del segle XIX fins a l'any 1940», pp. 83-92.
- E. CANTO MUÑOZ, «La història del palau dels Centelles al segle XX a través de la figura d'Egil Fischer i el seu llegat», pp. 93-135.
- F. DEVESA I JORDÀ, «Un valencianista de postguerra a Oliva: Alfons Verdeguer», pp. 137-173.

CABDELLS XVI

- J. E. ALONSO I LÓPEZ, «Pròleg», pp. 5-7.
- J. R. MORELL GREGORI, «La guerra i la grip», pp. 9-41.
- J. BERNABEU-MESTRE, «L'impacte demogràfic i les conseqüències sanitàries de l'epidèmia de grip de 1918 al País Valencià», pp. 43-56.
- F. DEVESA I JORDÀ i A. ARLANDIS, «Oliva i la grip de 1918», pp. 57-167.

CABDELLS XVII

- R. GALERA HERNÁNDEZ, «Tres poemes de Francesc-Gilabert de Centelles: atribució, estudi de les fonts i edició», pp. 5-34.
- A. CARDONA BALLESTER, «La butlla *Minerva* d'Oliva», pp. 35-90.
- J. F. PI I APARICI, «La Confraria del Sant Sagrament de Santa Maria la Major d'Oliva», pp. 91-127.
- F. ESCRIVÀ-LLORCA, «Algunes consideracions sobre la música de banda a Oliva fins a la primera meitat del segle XX», pp. 129-142.
- D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «Soldats olivers a la guerra de Cuba (1895-1898)», pp. 143-160.
- A. CARDONA BALLESTER, «La plaça de l'Església de Santa Maria d'Oliva», pp. 161-172.

CABDELLS XVIII

- F. SARRIÓ MARTÍN I L. BERTOMEU CONTRERAS, «Virgen con Niño. Una restauración arqueológica», pp. 5-22.
- F. MESTRE PONS, «Dues imatges restaurades de la benaventurada Verge Maria», pp. 23-42.

- D. X. CANYAMÀS I VALLCANERA, «Oliva i l'epidèmia de còlera de 1885», pp. 43-66.
- J. SENDRA I MOLIÓ, «Activitats culturals valencianistes a Oliva durant la dècada de 1970», pp. 67-128.
- A. CARDONA BALLESTER, «El plafó ceràmic de l'enginy, concreció material d'un projecte incomplet», pp. 129-152.
- T. LLOPIS GUIXOT, «Naix ARFO, l'Associació de Represaliats i Represaliades pel Franquisme d'Oliva», pp. 153-160.
- J. BERTOMEU CASTELLÓ I P. PÉREZ LEDO, «Un museu per a la festa de Moros i Cristians a Oliva. Una proposta de dinamització del centre històric d'Oliva», pp. 161-174.

Tots aquests articles els podeu consultar en format PDF a:
www.raco.cat/index.php/Cabdells [01-01-2022]